

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI (DİSİPLİNLERARASI) ANABİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN SOSYO-
EKONOMİK BOYUTU: FATİH VE SÜLEYMANİYE
KÜLLİYELERİ ÖZELİNDE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ BEYTAR

DANIŞMAN

DOÇ. DR. HÜSNÜ BİLİR

AKSARAY-2025

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI (DİSİPLİNLERARASI) ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN SOSYO-
EKONOMİK BOYUTU: FATİH VE SÜLEYMANİYE
KÜLLİYELERİ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ BEYTAR

DANIŞMAN: DOÇ. DR. HÜSNÜ BİLİR

JÜRİ ÜYESİ: DOÇ. DR. FATMA ZİŞAN KARA

JÜRİ ÜYESİ: DR. ÖĞR. ÜYESİ RAHİME HÜLYA ÖZTÜRK

AKSARAY-2025

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Ali
Soyadı : BEYTAR
Bölümü : İslam İktisadı ve Finansı (Tezli Y.L.)
İmza :
Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutu: Fatih ve Süleymaniye Külliyesi Özelinde Bir İnceleme

İngilizce Adı : The Socio-Economic Aspects of Foundations in the Ottoman Empire: A Study Specific to the Fatih and Süleymaniye Complexes

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Ali BEYTAR

İmza:

(Handwritten signature of Ali BEYTAR)

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Ali BEYTAR tarafından hazırlanan “Osmanlı Devleti’nde Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutu: Fatih ve Süleymaniye Külliyesi Özelinde Bir İnceleme” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Kabul</u>	<u>Ret</u>	<u>İmza</u>
Danışman: Doç. Dr. Hüsnü BİLİR Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi	☐	☐	
Üye: Doç. Dr. Fatma Zişan KARA İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Aksaray Üniversitesi	☐	☐	
Üye: Dr. Öğr. Üyesi Rahime Hülya ÖZTÜRK İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, Selçuk Üniversitesi	☐	☐	

Tez Savunma Tarihi: 12/06/2025

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun.....tarih ve
..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Aybala ÇAYIR

İmza

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmamın her aşamasında bilgi, tecrübe ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren, akademik gelişimime katkı sunan danışmanım Doç. Dr. Hüsnü BİLİR'e, değerli katkıları için jüri üyeleri Doç. Dr. Fatma Zişan KARA ve Dr. Öğr. Üyesi Rahime Hülya ÖZTÜRK'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu yolculukta sabrı, anlayışı ve moral desteğiyle güç veren sevgili eşime gönülden teşekkür ederim. Her adımda yanımda oluşu benim için çok kıymetliydi.

Hayatım boyunca bana verdikleri emek, destek ve sevgileriyle bugünlere gelmemi sağlayan kıymetli anneme ve babama teşekkür ederim. Varlıkları, bu süreci daha anlamlı kıldı.

Destekleriyle yanımda olan tüm dostlarıma ve bu süreçte katkı sağlayan herkese gönülden teşekkür ederim.

Ali BEYTAR

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, toplumun dini, sosyal ve ekonomik yapısının temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bu çalışma, vakıfların dini, sosyal ve ekonomik boyutlarını inceleyerek, Osmanlı toplumunda oynadıkları kritik rolleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dini boyutta vakıflar, cami, medrese, tekke gibi ibadet ve eğitim yerlerinin inşası ve bakımı ile dinin yayılması ve manevi değerlerin korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Sosyal boyutta ise vakıflar; fakirler, yetimler, dular ve diğer ihtiyaç sahiplerine yardım sağlayarak sosyal adaletin tesis edilmesine katkıda bulunmuş, toplumsal dayanışmayı ve barışı güçlendirmiştir. Ekonomik boyutta vakıflar; tarım arazileri, ticaret hanları, hamamlar gibi mülklerden elde edilen gelirlerle hem vakıf hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamış hem de Osmanlı ekonomisine canlılık kazandırmıştır. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların özellikle sosyo-ekonomik boyutuna odaklanıp Fatih ve Süleymaniye Külliyesi örneğinden hareketle karşılaştırmalı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Osmanlı Devleti'ndeki vakıf kurumunun toplumsal ve ekonomik hayat üzerindeki etkilerini tarihsel ve analitik bir bakışa tabi tutmaktır. Bu çerçevede çalışmanın amacını daha net ortaya koyabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik olarak en görkemli dönemi olarak kabul edilen on beşinci ve on altıncı yüzyıllar ele alınmıştır. Ardından iki külliye seçilerek çalışmanın kapsamı hem dönem hem de külliye örnekleri anlamında daraltılmıştır. Karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak yürütülen çalışmada Fatih ve Süleymaniye Külliyesinin vakıf belgeleri, yapısal özellikleri, hizmet alanları ve toplumsal etkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda her iki külliyesinin de inşa edildikleri dönemlerin şartlarını ve sultanların vizyonunu yansıtarak Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve dini yapısının bir özeti niteliğinde olduğu görülmektedir. Fatih Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ideallerinin önemli bir temsili olarak öne çıkmakta olup toplumsal dayanışma, eğitim ve dini hizmetlerin entegrasyonu ile inşa edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi ise Osmanlı'nın altın çağı olarak kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman döneminin siyasi ve kültürel kudretini simgelemekte olup sadece bir dini merkez olmanın ötesine geçerek bilimi, sanatı ve toplumsal hizmetleri bir arada sunan bir kompleks olarak tasarlanırken Osmanlı'nın evrensel vizyonunu yansıtmıştır.

Anahtar Kelimeler : Osmanlı Devleti, Vakıflar, Fatih Külliyesi, Süleymaniye Külliyesi, Sosyo-Ekonomik Boyut.

Bilim Kodu :118313

Sayfa Adedi : 106

Yazar : Ali BEYTAR

Danışman : Doç. Dr. Hüsni BİLİR

ABSTRACT

In the Ottoman State, foundations constituted one of the cornerstones of the religious, social and economic structure of society. This study aims to reveal the critical roles that foundations played in Ottoman society by examining their religious, social and economic dimensions. In the religious dimension, foundations played an important role in the construction and maintenance of places of worship and education such as mosques, madrasahs and dervish lodges, as well as in the spread of religion and the protection of spiritual values. In the social dimension, foundations contributed to the establishment of social justice by providing assistance to the poor, orphans, widows and other needy people, and strengthened social solidarity and peace. In the economic dimension, foundations ensured the sustainability of foundation services and revitalized the Ottoman economy with the income obtained from properties such as agricultural lands, commercial inns and baths. This study aims to present a comparative analysis by focusing on the socio-economic dimension of foundations in the Ottoman Empire, especially by using the Fatih and Süleymaniye Complexes as examples. In this context, the main purpose of the study is to examine the effects of the foundation institution in the Ottoman Empire on social and economic life from a historical and analytical perspective. In this context, in order to more clearly reveal the purpose of the study, the fifteenth and sixteenth centuries, which are considered to be the most glorious periods of the Ottoman Empire in terms of socio-economic aspects, were examined. Then, two complexes were selected and the scope of the study was narrowed down in terms of both the period and the complex examples. In the study, which was carried out using the comparative analysis method, the foundation documents, structural features, service areas and social effects of the Fatih and Süleymaniye Complexes were examined. As a result of the study, it is seen that both complexes reflect the conditions of the periods in which they were built and the vision of the sultans, and are a summary of the social, economic and religious structure of the Ottoman society. The Fatih Complex stands out as an important representation of the ideals of the foundation period of the Ottoman Empire and was built with the integration of social solidarity, education and religious services. The Süleymaniye Complex symbolizes the political and cultural power of the reign of Suleiman the Magnificent, which is considered the golden age of the Ottoman Empire, and goes beyond being just a religious center and was designed as a complex that offers science, art and social services together, reflecting the universal vision of the Ottoman Empire.

Keywords : Ottoman Empire, Foundations, Fatih Complex, Süleymaniye Complex, Socio-Economic Aspects.

Science Code :118313

Number of Pages : 106

Author : Ali BEYTAR

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Hüsnü BİLİR

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
VAKIFLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	3
1.1. Vakfın Tanımı.....	3
1.2. Vakfın Temel Nitelikleri.....	3
1.3. Vakfın Menşei.....	4
1.4. Vakfın Şart ve Unsurları.....	5
1.5. Vakfın Çeşitleri.....	6
1.5.1. Menkul ve Gayrimenkul Oluşlarına Göre Vakıf Çeşitleri.....	6
1.5.1.1. Menkul (Taşınır) Oluşları Bakımından Vakıflar.....	6
1.5.1.2. Gayrimenkul Oluşları Bakımından Vakıflar.....	6
1.5.2. Mahiyet Bakımından Vakıf Çeşitleri.....	7
1.5.2.1. Hayrî Vakıflar.....	7
1.5.2.1.1. Müessesât-ı Hayriye.....	7
1.5.2.1.2. Gelirinden Faydalanılan (Müsakkafât veya Müstegallat-ı Vakfiye) Vakıflar.....	7
1.5.2.2. Zürrî (ehlî, evlatlık) Vakıflar.....	7
1.5.2.3. Avarız Vakıflar.....	7
1.5.3. Mülkiyeti Bakımından Vakıf Çeşitleri.....	8
1.5.3.1. Sahih Vakıflar.....	8
1.5.3.2. Gayr-i Sahih Vakıflar.....	8
1.5.4. İdaresi Bakımından Vakıf Çeşitleri.....	8
1.5.4.1. Mazbut Vakıflar.....	8
1.5.4.2. Mazbut Olmayan Vakıflar.....	8
1.5.4.2.1. Mülhak Vakıflar.....	8

1.5.4.2.2. Müstesna Vakıflar	9
1.5.5. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar	9
1.5.5.1. İcare-i Vahideli Vakıflar	9
1.5.5.2. İcare-i Vahide-i Kadimeli Vakıflar	9
1.5.5.3. Mukataalı Vakıflar	9
1.5.5.4. İcareteynli Vakıflar	10
1.5.6. Hukukî Bağlayıcılığı Bakımından Vakıf Çeşitleri	10
1.5.6.1. Lazım Vakıflar	10
1.5.6.2. Gayr-i Lazım Vakıflar	10
İKİNCİ BÖLÜM	11
OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLAR	11
2.1. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Gördüğü Hizmetler	11
2.1.1. Dini Hizmetler	11
2.1.2. Eğitim Hizmetleri	12
2.1.3. Sağlık Hizmetleri	13
2.1.4. Şehircilik Hizmetleri	14
2.1.5. Bayındırlık Hizmetleri	15
2.1.6. Askeri Hizmetler	16
2.2. Sosyal Statüler Açısından Vakıflar	17
2.2.1. Yönetici Sınıfının Kurduğu Vakıflar	17
2.2.2. Reayanın Kurduğu Vakıflar	18
2.3. Hizmet Amaçlarına Göre Vakıflar	19
2.3.1. Dini Kurum ve Hizmetler ile Alakalı Vakıflar	20
2.3.2. Eğitim ve Öğretim Hizmetleriyle Alakalı Vakıflar	21
2.3.3. Sosyal Yardım Hizmetleriyle Alakalı Vakıflar	22
2.3.4. Bayındırlık ve Beledi Hizmet Vakıfları	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	25
OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN SOSYAL, DİNİ VE EKONOMİK AÇIDAN ROLÜ	25
3.1. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Sosyal Boyutu	25
3.1.1. Sosyal Çatışmayı Engellemesi	25
3.1.2. Sosyal İlişkileri Düzenlemesi	26
3.1.3. Yabancılaşmayı Önleyici Etkisi	26
3.1.4. Sosyal Bütünleşmeye Etkisi	27
3.2. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Dini Boyutu	28

3.2.1. Medreseler ve Eğitim Kurumları.....	28
3.2.2. Tekke ve Zaviye Vakıfları.....	28
3.2.3. Hac ve Umre Hizmetleri.....	29
3.2.4. Dini Eğitim ve Bilginin Yaygınlaşması	30
3.2.5. Dini Mimarının Gelişimi ve Korunması.....	31
3.3. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Ekonomik Boyutu	31
3.3.1. Vakıfların Ekonomik Faaliyetleri.....	32
3.3.1.1. Para Vakıfları	33
3.3.1.1.1. Karz-ı Hasen	34
3.3.1.1.2. Mudaraba	34
3.3.1.1.3. Murâbaha	34
3.3.1.1.4. Bidâa	35
3.3.2. Vakıf Gelirlerinin Kaynakları.....	35
3.3.3. Gelir-Servet Dağılımını Düzenlemesi	36
3.3.4. İstihdamı Artırıcı Etkisi.....	37
3.3.5. Vakıfların Tarım ve Ticaret Üzerindeki Etkisi.....	38
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	39
FATİH KÜLLİYESİ VE SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİNİN SOSYO-EKONOMİK	
AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	39
4.1. Fatih Külliyesi.....	39
4.1.1. Fatih Külliyesinin Birimleri	41
Fatih Külliyesinin birimleri mimari bölümler olarak aşağıda ele alınmaktadır.....	41
4.1.1.1. Cami.....	42
4.1.1.2. Türbeler.....	43
4.1.1.3. Kütüphane	45
4.1.1.4. Medreseler.....	46
4.1.1.5. Tabhane.....	47
4.1.1.6. Dârüşşifâ	47
4.1.1.7. Muvakkithâne	48
4.1.1.8. Hazîre.....	49
4.1.1.9. Kervansaray	49
4.1.1.10. Çarşı (Arasta).....	50
4.1.1.11. Hamam.....	50
4.1.2. Vakfiyede Yer Alan Hayır Müesseseleri ve Şartları	51
4.1.3. Vakfın Eğitim Hizmetleri	52
4.1.4. Vakfın Dini Hizmetleri.....	52

4.1.5. Vakfın Sağlık Hizmetleri.....	53
4.1.6. Fatih Külliyesinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirmesi	54
4.2. Süleymaniye Külliyesi	57
4.2.1. Süleymaniye Külliyesinin Birimleri.....	60
4.2.1.1. Cami.....	60
4.2.1.2. Medreseler.....	62
4.2.1.3. Dârüşşifâ	63
4.2.1.4. Tıp Medresesi.....	64
4.2.1.5. Dârulhadis	65
4.2.1.6. İmareti	65
4.2.1.7. Tabhâne	66
4.2.1.8. Sıbyan Mektebi	67
4.2.1.9. Türbeler.....	68
4.2.1.10. Hamam.....	69
4.2.1.11. Dârulkurrâ	69
4.2.1.12. Kütüphane	70
4.2.1.13. Muvakkithane	71
4.2.2. Vakfın Eğitim Hizmetleri	71
4.2.3. Vakfın Dini Hizmetleri.....	73
4.2.4. Vakfın Sağlık Hizmetleri.....	74
4.2.5. Süleymaniye Külliyesinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi	76
4.3. Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi	78
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	85
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	92

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Fatih ve Süleymaniye Külliyyelerinin Karşılaştırması	79
--	----

GİRİŞ

Vakıflar, bireysel veya yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla ortaya çıkmış olup, zamanla toplumsal ve ekonomik evrimle birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda daha geniş bir işlev kazanarak yaygınlaşmıştır. Eğitimden sağlığa, altyapı çalışmalarından ulaşım, sosyal güvenlikle sanata kadar birçok alanda insanlığa katkı sağlamışlardır. Özellikle Müslüman toplumlarda ekonomik ve sosyal hayatta merkezi bir rol üstlenen vakıflar, tarihin farklı dönemlerinde toplum ve devlet yapılanmasında belirgin bir etki yaratmıştır.

Osmanlı Devleti¹, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren geniş bir coğrafyada sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarıyla dikkat çeken bir medeniyet oluşturmuştur. Bu büyük imparatorluğun temel taşlarından biri de vakıflar olmuştur. Vakıflar, Osmanlı toplumunun dini, sosyal ve ekonomik hayatında önemli bir rol oynamış, toplumsal dayanışma ve refahın sürdürülmesinde merkezi bir işleve sahip olmuştur. Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde vakıfların üstlendiği çok boyutlu rolleri ve bu kurumların toplum üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada, Osmanlı vakıflarının kökenine ve evrimine kısaca değinilecek, vakıfların kuruluş amaçları ve işleyiş mekanizmaları üzerinde durulacaktır. Ayrıca bu kurumların dini, sosyal ve ekonomik hayatta nasıl bir dönüşüm yarattığı, Osmanlı toplum yapısını ve devlet mekanizmasını nasıl etkilediği ele alınacaktır. Osmanlı vakıflarının dini boyutu, vakıfların cami, medrese gibi dini eğitim ve ibadet yerlerinin inşa ve idaresindeki rolleriyle incelenecektir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların sosyo-ekonomik ve dini boyutlarına odaklanıp Fatih ve Süleymaniye Külliyesi örneğinden hareketle sistematik bir analiz sunulması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı Devleti'ndeki vakıf kurumunun özellikle toplumsal ve ekonomik hayat üzerindeki etkilerini tarihsel ve analitik bir bakışa tabi tutmaktır. Özellikle Fatih ve Süleymaniye Külliyesi gibi önemli iki yapının seçilmesindeki temel neden, farklı dönemlere ait bu külliyelerin vakıf anlayışının değişim ve sürekliliğini göstermede önemli birer örnek teşkil

¹Çalışmanın genelinde kullanılan Osmanlı Devleti kavramı İngilizce özet ve başlık kısmında Ottoman Empire olarak kullanılmıştır.

etmesidir. Fatih Külliyesi ve Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı vakıf sisteminin örneklerini sunarak hem sosyo-ekonomik hem de dini boyutlarını ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Fatih Sultan Mehmet tarafından 15. yüzyılda inşa edilen Fatih Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin ilk büyük külliye projelerinden biridir ve şehrin sosyal ve ekonomik yaşamının merkezi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 16. yüzyılda inşa ettirilen Süleymaniye Külliyesi ise Osmanlı mimarisinin zirvesi olarak kabul edilmekte ve çok yönlü hizmetleriyle vakıf sisteminin ulaştığı boyutu ortaya koymaktadır.

Bu iki külliyenin seçilmesindeki bir diğer neden, farklı sultanların dönemlerinde hayata geçirilmiş olmalarıdır. Bu durum vakıf sisteminin zamanla nasıl evrildiğini anlamaya olanak tanımaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in merkeziyetçi devlet anlayışı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın âdil yönetim felsefesi, vakıf hizmetlerine yansıyan farklı sosyal ve ekonomik önceliklerin işaretlerini taşımaktadır. Bu çalışma, karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak yürütülecektir. Fatih ve Süleymaniye Külliyesi'nin vakıf belgeleri, yapısal özellikleri, hizmet alanları ve toplumsal etkileri incelenecek; bu incelemelerde tarihsel belgeler ve literatür taramasından yararlanılacaktır. Ayrıca vakıfların sosyo-ekonomik boyutlarına dair mevcut akademik makaleler ve kitaplar çalışmanın temel veri kaynağını oluşturmaktadır.

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vakıfların tanımı, temel nitelikleri ve menşei ele alınmaktadır. İkinci bölümde Osmanlı vakıf sisteminin genel çerçevesi sunulmaktadır. Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nde vakıfların dini, ekonomik ve sosyal boyutları ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise Fatih ve Süleymaniye Külliyesi'nin yapısal özellikleri ile vakıf hizmetleri detaylandırılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIFLAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu bölümde çalışmanın kavramsal çerçevesi bağlamında vakıf kavramı, vakfin temel nitelikleri, vakfin menşei, vakfin şart ve unsurları ve vakfin çeşitleri incelenmektedir.

1.1. Vakfın Tanımı

Vakıf, Arapça kökenli bir terim olup, “durmak”, “tutmak”, “hareketsiz kalmak” ve “bağlamak” gibi anlamlara gelir. Ayrıca, “hapis” kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanılır. Vakfın çoğul hali “evkâf” ve “vukûf” şeklinde ifade edilir. Vakıf kuran kişiye “vâkıf”, vakfedilen mala ise “mevkûf” veya “vakıf” denir (Yılmaz, 2008, s. 21).

Terim anlamında ise vakıf, bir malı veya parayı Allah'ın mülkü olarak kabul ederek, onu satış ve satın almaya kapatarak insanların faydasına özel bir şekilde ayrılması işlemidir. Vâkıf tarafından belirlenen amaçlar genellikle eğitim, sağlık, dinî hizmetler veya sosyal yardım gibi toplumsal yarar sağlayacak faaliyetlerdir (Onar, 1966, ss. 664-679).

1.2. Vakfın Temel Nitelikleri

Bir vakfın kurulabilmesi için belirli temel özelliklerin ve şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu özellikler vakfın yapısını, işleyişini ve sürdürülebilirliğini belirler. Vakfın toplumsal ve kültürel bir miras olarak kabul edilebilmesi için şu ana unsurları taşımak zorundadır:

- **İrade Beyanının Esas Olması:** Vakıf kurulurken, vakfı kuran kişinin açık ve net bir irade beyanı olmalıdır. Bu beyan vakfın amacını, kapsamını ve işleyiş kurallarını içermelidir. İrade beyanı vakfın temelini oluşturur ve tüm işlemlerin bu beyana uygun olarak yapılması gerekir.
- **Ebediyet (Süreklilik):** Vakıflar ebedi olarak kurulur. Bu durum vakfın zamanla sona ermeyeceği ve kuruluş amaçlarına sürekli olarak hizmet etmeye devam edeceği anlamına gelir. Süreklilik, vakfın topluma uzun vadeli faydalar sağlama

hedefini güçlendirir.

- **Malın Temlik ve Temellük Edilememesi:** Vakfa tahsis edilen mal veya varlıklar, vakfın asli unsurları haline gelir ve bu varlıklar üzerinde başka şahısların mülkiyet hakkı veya tasarruf hakkı olamaz. Vakfedilen malın vakıf dışında başka bir amaçla kullanılması veya devredilmesi mümkün değildir.
- **Tüzel Kişilik Sahibi Olması:** Vakıflar tüzel kişilik kazanarak hukuki işlemleri kendi adına yapabilir hale gelirler. Bu durum vakfın mal edinme, sözleşme yapma ve dava açma gibi hukuki yetkilere sahip olması anlamına gelir.
- **Vakfın Lüzumu ve Geri Dönüşsüzlük:** Vakıf kurulurken vakfın toplum için gerekli ve yararlı bir işlev göreceği değerlendirilmelidir. Vakfın amacı toplumsal veya bireysel ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olmalıdır. Ayrıca vakıf kurulduktan sonra bu işlemin geri alınamaz olması gerekir. Vakıf kurucusunun veya başkalarının vakfi sonlandırma veya değiştirme hakkı bulunmamaktadır.

1.3. Vakfın Menşei

İslâm dünyasında vakıf müessesesinin başlangıcı hakkında -âdeta klâsik bir mahiyet almış-birtakım rivayetlerin tarihî hiçbir esasa istinat etmediği muhakkak olmakla beraber, Suriye ve Mısır'daki ilk İslâm fütuhâtından sonra yani hicretin birinci asrından başlayarak İslâm dünyasında vakıflar tesisine başlandığını görüyoruz. (Köprülü, 1938, ss. 1-7)

Hız. Peygamber döneminde başlayan yardımlaşma faaliyetleri vakıf müessesesinin hukuki ve sistemli bir zemine oturtulmasından önce daha çok devlet eliyle veya sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yürütölmekteydi. Ancak zamanla özellikle İslam hukukunun getirdiği düzenlemelerle birlikte vakıf kurumu kendine özgü bir kimlik kazanmaya başlamıştır (Hatemi, 2011, ss. 21-29).

İslam dünyasında özellikle Osmanlı Devleti döneminde vakıflar toplumsal yapının her alanında derin bir etkiye sahip olmuşlardır. Vakıflar dini, eğitim, sosyal, kültürel, belediye, ekonomik, politik, demografik ve mimari alanlarda çeşitli hizmetler sunmuş, toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda kaynak sağlamış ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmişlerdir. Vakıflar aynı zamanda hükümetin elinden çıkabilecek olan servetin korunması ve nesiller boyu sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır (Yazıcı, 2008, s. 49).

Vakıf kurumu İslam toplumunu kucaklayan, onun dinamiklerini ve ihtiyaçlarını anlayan ve

bu ihtiyaçlara cevap veren bir yapı olarak evrimleşmiştir. Bu kurum Hz. Peygamber döneminden sonra Müslümanlar arasında hızla yayılmış ve Türk-İslam tarihinde, özellikle Osmanlı döneminde, toplum hayatının içerisinde aktif ve belirleyici bir rol oynamıştır. Vakıflar Osmanlı coğrafyasında sosyal adaletin ve ekonomik istikrarın sağlanmasında merkezi bir role sahiptir. Vakıfların bu işlevi günümüzde de çeşitli şekillerde devam etmektedir (Hatemi, 2011, ss. 21-29).

1.4. Vakfın Şart ve Unsurları

Vakıf kurumunun oluşturulması ve işletilmesi belirli hukuki ve etik şartların karşılanmasıyla mümkün olur (Zuhayli, 1994, s. 260). Vakfın sahih ve nafiz olması, yani geçerli ve yürürlükte olabilmesi için bu şartlar dört ana unsura göre düzenlenmiştir:

Vâkıf (Vakıf Yapan Kişi): Vakıf kuracak kişinin belli başlı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Vâkıf akıllı, baliğ (ergen), hür ve mâlik (mal sahibi) olmalıdır. Ayrıca temlik (mülk devretme) ve teberru (bağışlama) ehliyetine sahip olması şarttır. Vakfi zorlama veya tehdit altında kalmış bir kişinin yapması veya haksız yere elde edilmiş mal üzerine kurulması geçersizdir. Vakfedenin belirlediği şartlar fasit (bozuk, geçersiz) olmadığı sürece yerine getirilmelidir ve bu şartlar vakfın hükümleri kadar bağlayıcı kabul edilir (Kurt, 2013, ss. 51-79).

Mevkûf (Vakfedilen Mal): Vakfedilen mal veya varlık vakfın ebedi sürdürülebilirliği için uygun ve elverişli olmalıdır. Malın, meşru ve şer'an mübah (dinen helal) olması, bilinen ve açıkça tanımlanmış olması gerekir. Vâkıf vakfedilen mal üzerinde tam mülkiyet hakkına sahip olmalı ve bu mal aynen (doğrudan kullanımı ile) yararlanılabilir nitelikte olmalıdır. Örneğin: Cami, medrese veya kütüphane gibi yapılar vakfedilirken malın bölünmemiş, tam ve özgün olması gerekmektedir (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Mevkûfun Aleyh (Vakfın Faydalandırıcıları): Vakfın yararlanıcıları belirli kişiler veya belirsiz bir grup olabilir. Belirlenmiş kişiler dışında fakirler, alimler, mücahitler gibi toplumsal katmanlar veya camiler, medreseler gibi kurumlar da vakıf yararlanıcıları olabilir. Ayrıca vakfın gelecekteki nesillere de yapılması mümkündür ve bu durum İslami hukuk açısından kabul edilir bir uygulamadır (Öztürk, 1995, s. 101).

Vakfın Sıgası veya Vakfiyesi (Vakfın Kurulma Beyanı): Vakfın geçerliliği için vâkıfın niyetini açıkça belirtmesi gereken ifadelerdir. Hanefi mezhebine göre vakfın amacını ve

sürekliliğini belirten net ifadeler kullanılmalıdır. İmam Ebu Yusuf'a göre ise “vakfettim” veya “vakıftır” demek yeterlidir. Üsküp'teki tarihi vakıflar incelendiğinde, genellikle İmam Ebu Yusuf'un bu basit ama net yaklaşımıyla hareket edildiği görülür. Üsküp'te vakıf kuran kişiler başlangıçta mallarını vakfetmiş ancak daha sonra bu kararlarından dönmek isteseler de mahkemeler bu tür talepleri genellikle reddetmiştir. Bu durum vakfın bir kez kurulduğu zaman kurucunun bile geri alamayacağı kadar ciddi ve bağlayıcı bir taahhüt olduğunu göstermektedir (Zuhayli, 1994, s. 262).

1.5. Vakfın Çeşitleri

Vakıf çeşitlerini çeşitli şekillerde sınıflara ayırmak mümkündür. İslâm hukukuna göre vakıf, bir mülkün hayır maksadıyla ebedî (devamlı) olarak ve sırf Allah rızası için bir gayeye tahsisidir. Uzun tarihî seyri içerisinde İslâm hukukunda da incelenmiş olmakla birlikte asıl ayrıntılı hükümlerini Osmanlı uygulamasında bulduğumuz (Akgündüz, 1988, s. 208) vakıfların pek çok çeşidi bulunmaktadır. Bunları da kendi aralarında kısımlara ayırabiliriz:

1.5.1. Menkul ve Gayrimenkul Oluşlarına Göre Vakıf Çeşitleri

Vakıflar menkul ve gayrimenkul oluşuna göre ikiye ayrılmaktadır.

1.5.1.1. Menkul (Taşınır) Oluşları Bakımından Vakıflar

Sözlük anlamıyla menkul, bir yerden başka bir yere taşınabilen mal demektir. Para, kumaş, silah hayvan vs. Bu gibi menkullerin vakfı o bölgede adet haline gelmişse vakfedilebilir (Berki, 1940, s. 52) ve gayrimenkul vakıftaki hükümler aynen uygulanır.

1.5.1.2. Gayrimenkul Oluşları Bakımından Vakıflar

Gayrimenkul başka yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülktür. Tarla, arsa, ev, dükkan vs. gibi. İslâm hukukunun, vakıfta aradığı süreklilik, vakfedilen şeyin gayrimenkul olmasıyla mümkündür. Bu bakımdan mevkufun akar veya akar hükmünde olması esas kabul edilmiştir.

1.5.2. Mahiyet Bakımından Vakıf Çeşitleri

Mahiyet bakımından vakıflar hayrî, zürri ve avarız vakıflar olarak üç kısma ayrılmaktadır.

1.5.2.1. Hayrî Vakıflar

Bu vakıflar doğrudan Allah'ın rızasını kazanmayı amaç edinir ve gelirleri tamamen veya kısmen hayır kurumlarına ve hizmetlerine tahsis edilmiştir. İki alt kategoriye ayrılır:

1.5.2.1.1 Müessesât-ı Hayriye

Toplumun doğrudan yararlandığı cami, medrese ve tekke gibi vakıf müesseseleridir.

1.5.2.1.2 Gelirinden Faydalanılan (Müsakkafât veya Müstegallat-ı Vakfiye) Vakıflar

Bu tür vakıflar gelir getiren tarla, dükkân, arsa gibi mülklerden oluşur ve bu gelirler hayır işlerine aktarılır. (Berki, 1940, s. 30)

1.5.2.2. Zürrî (ehlî, evlatlık) Vakıflar

Evkaf-ı zürriye veya evlatlık vakıf denilen bu tip vakıflara İslâm'ın başından beri müsaade edildiği belirtilmektedir. (Selçuk, 1965, s. 23) Zürrî vakıflar, malın bir kısmı veya tamamı, kurbiyet, yani sırf Allah'a yakınlık ve hayır için değil, kendi zürriyetinden gelenlere de bir miktar mal bırakmak veya kendilerine miras kalacak malı dağıtmamak için vâkıfın malını kendi soyundan gelenlere tahsis etmesidir.

1.5.2.3. Avarız Vakıflar

Kelime olarak avarız, ârıza'nın çoğuludur. Arıza, yangın, deprem, sel, hastalık, ölüm ve zaruret gibi meydana gelmesi istenilmeyen hallerdir. Avarız vakıfları ise istenmeyen böyle durumların meydana getirdikleri sıkıntıları hafifletmek veya ortadan kaldırmak için kurulmuş vakıflardır. (Berki, 1940, s. 110)

1.5.3. Mülkiyeti Bakımından Vakıf Çeşitleri

Mülkiyet olarak vakıflar sahih ve gayr-i sahih olarak iki kısma ayrılır.

1.5.3.1. Sahih Vakıflar

Vakıf tarafından kişisel mal ve mülk üzerine kurulan, mülkiyetin tamamen vakfa devredildiği vakıflardır.

1.5.3.2. Gayr-i Sahih Vakıflar

Genellikle devletin malı olan araziler üzerine kullanım haklarının vakfedilmesi ile oluşturulan vakıflardır. Bu tür vakıflar “Tahsisât Kabilinden Vakıf” veya “İrsadî Vakıf” olarak da adlandırılır.

1.5.4. İdaresi Bakımından Vakıf Çeşitleri

İdare bakımından vakıflar iki kısma ayrılmaktadır.

1.5.4.1. Mazbut Vakıflar

Devlet tarafından doğrudan yönetilen tüzel kişilik sahibi vakıflardır. Kendi arasında Selâtin², Mütevellisi Kalmayan ve İdaresi Mazbuta (zaptedilen) Vakıflar olarak üç kısma ayrılmaktadır.

1.5.4.2. Mazbut Olmayan Vakıflar

Mazbut olmayan vakıflar Mülhak ve Müstesna olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

1.5.4.2.1. Mülhak Vakıflar

Mütevelliler tarafından yönetilen ancak devletin kontrolü altında olan vakıflardır.

² Selâtin Vakıf: Sultan veya hanedan mensupları tarafından kurulmuş vakıflardır.

1.5.4.2.2. Müstesna Vakıflar

Devlet kontrolü olmaksızın doğrudan mütevellileri tarafından idare edilen vakıflardır. Bu vakıflar da Eizze³ ve Guzât⁴ olmak üzere iki kısma ayrılır (Öztürk, 1983, s. 103).

1.5.5. Kiraya Verilmesi Bakımından Vakıflar

İcara yani kiraya verilmesi bakımından vakıflar icare-i vahideli, icare-i vahide-i kadimeli, mukataalı ve icareteynli vakıflar olarak dört bölüme ayrılmaktadır.

1.5.5.1. İcare-i Vahideli Vakıflar

Mütevellileri veya evkaf idareleri tarafından ay ve sene gibi geçici bir zaman için, doğrudan doğruya kiraya verilen veya bu şekilde idare olunan yerlerdir.

1.5.5.2. İcare-i Vahide-i Kadimeli Vakıflar

Bu neviden olan vakıflar, “İcare-i Vahide” ile icar olunmakta iken kira müddeti sonunda, muayyen bir ücret ile kiracılara ve bunların vefatında mirasçılarına bırakılan müstegallat-ı mevkufedir (Berki, 1940, s. 110).

1.5.5.3. Mukataalı Vakıflar

Mukataa arsası vakıf olmakla birlikte üzerinde bulunan bina, ağaç, üzüm bağları vs. gibi sonradan yapılan şeyler mülk olan ve bu mülk sahibinden alınan bugünkü intifa(kullanım) hakkına benzeyen senelik takdir edilmiş bulunan kiradır. Takdir edilen kiraya mukataa denilir.

³Eizze, aziz kelimesinin çoğuludur. Aziz ise âbid, zâhid ve kerâmeti zâhir olan zât demektir. Bu zatlara tahsis edilen toprakların veya bu kişilerin özel mülkleri olan gayrimenkullerin vakıf yapılmasıyla meydana gelen vakıflardır.

⁴Savaşlarda, düşmana karşı koyup büyük başarı elde eden, barış zamanında da iç huzur ve asayiş sağlaması suretiyle devlet ve millete büyük yardımları dokunan kahraman ve nüfuzlu gazilere tahsis edilen toprakların, genellikle bu kişiler tarafından vakıflaştırılması ile ortaya çıkmış bulunan vakıflardır.

1.5.5.4. İcareteynli Vakıflar

Çift kira demek olan icareteyn, “İcare-i Muaccele” (peşin kira, diğeri de “İcare-i Müeccele” (daha sonra alınacak olan kira) esasına dayanan bir sistemdir.

1.5.6. Hukukî Bağlayıcılığı Bakımından Vakıf Çeşitleri

Vakıfların hukuki bağlayıcılığı iki bölümde incelenmektedir.

1.5.6.1. Lazım Vakıflar

Feshedilmesi mümkün olmayan hukukî olarak bağlayıcı vakıflardır.

1.5.6.2. Gayr-i Lazım Vakıflar

Kurulduktan sonra vâkıf veya mirasçıları tarafından feshedilebilen vakıflardır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLAR

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde vakıfların gördüğü hizmetler incelenmekte, vakıflar sosyal statüleri ve hizmet amaçları açısından ele alınmaktadır.

2.1. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Gördüğü Hizmetler

Bu bölümde vakıfların Osmanlı Devleti'nde gördüğü hizmetler olan dini, eğitim, sağlık, şehircilik, bayındırlık ve askeri hizmetler ele alınmaktadır.

2.1.1. Dini Hizmetler

Osmanlı Devleti'nde, dini hizmetlerin sunumu ve sosyal yardımlaşma, vakıf müessesesinin temel fonksiyonları arasında yer alır. İslam kültüründe hayır işleri ve dini ritüeller toplumun manevi ve sosyal yapısını güçlendirme amacı güder. Bu nedenle Osmanlı vakıfları sadece maddi destek sağlamanın ötesinde, dini ve manevi hizmetlerin sürdürülmesinde de kritik bir role sahiptir (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıflar geniş bir yelpazede dini fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu vakıflar arasında en bilinenleri cami, mescit, namazgah gibi ibadet mekanları için kurulanlardır. Ancak dini hizmet veren vakıflar yalnızca bu yapılarla sınırlı değildir. Kur'an-ı Kerim'in hatmedilmesi, camilerde kandil ve mumların sürekli yanar durumda tutulması, vaaz ve mevlit okunması gibi dini ritüellerin yerine getirilmesi amacıyla da çok sayıda vakıf vücuda getirilmiştir (Semiz, 2016, s. 99).

Bu vakıflar Osmanlı toplumunun dini hayatını şekillendiren ve toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılayan önemli kurumlar olarak işlev görmüştür. Örneğin, bir cami vakfi sadece namaz kılmak için bir alan sağlamakla kalmaz aynı zamanda o caminin aydınlatılması, temizlenmesi, imam ve müezzin gibi dini görevlilerin ihtiyaçlarının karşılanması gibi dini pratiklerin sürdürülmesi için gerekli olan her türlü desteği de sağlar.

Böylece camiler sadece ibadet mekânları olmanın ötesinde topluluk merkezleri olarak da işlev görür (Eren, 1987, ss. 21-56).

Ayrıca Osmanlı döneminde dini eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması için de vakıflar önemli bir araç olmuştur. Dar'ul-huffaz gibi Kur'an eğitimi veren kurumlar ve medreseler vakıf destekleriyle donatılarak dini bilginin ve İslami öğretilerin gelecek nesillere aktarılmasında hayati roller üstlenmiştir. Bu tür eğitim vakıfları toplumun dini bilgisi ve pratiklerinin korunması ve geliştirilmesine yönelik önemli yatırımlar olarak değerlendirilir (Şimşek, 1986, s. 209).

Osmanlı vakıfları aynı zamanda toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada da etkin bir rol oynamıştır. Özellikle yoksullara yardım, hastalara bakım sağlama ve öksüzleri destekleme gibi sosyal sorumluluk projeleri, dini vakıflar aracılığıyla finanse edilmiştir. Bu durum vakıfların sadece manevi ve dini yükümlülükleri yerine getirmediğini aynı zamanda toplumsal dayanışma ve yardımlaşma kültürünün güçlenmesine katkıda bulunduğunu gösterir (Çizakça, 2006, s. 26).

Osmanlı vakıf sistemi toplumun dini, sosyal ve ekonomik yapısına derinlemesine nüfuz etmiş ve İslami prensipler doğrultusunda toplumun refahını artırma amacı gütmüştür. Bu durum vakıf kurumunun Osmanlı toplumunda sadece bir yardım mekanizması olmanın ötesinde bir toplumsal ve manevi yapı taşı olarak işlev gördüğünün altını çizerek (Ertem, 2011, ss. 25-66).

2.1.2. Eğitim Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemini destekleyen ve yönlendiren vakıflar, toplumun bilgi ve kültür düzeyinin yükseltilmesinde temel bir rol oynamıştır. Vakıflar, sıbyan mekteplerinden üniversite seviyesine kadar uzanan geniş bir eğitim ağının finansmanını sağlayarak eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu eğitim kurumları çocukların ilk öğrenim gördüğü sıbyan mektepleri ile başlayıp, daha ileri düzeydeki İslami bilimlerin öğretildiği medreseler ve darü'l-hadis, darü'l-kurra gibi uzmanlık eğitimi veren kurumları kapsar. Ayrıca, tıp medreseleri gibi alanında uzmanlaşmış eğitim kurumları da vakıflar tarafından finanse edilmiştir (Bulut, 2014, ss. 26-39).

Osmanlı eğitim sisteminde sıbyan mektepleri mahallelerde ve hemen hemen her yerleşim

biriminde bulunan ve temel eğitim veren kurumlar olarak hizmet vermiştir. Çocuklar okuma, yazma, temel matematik ve dini bilgiler edinerek eğitim hayatlarına başlarlar. Sıbyan mektepleri öğrencilerin daha ileri düzeydeki eğitimlerine hazır hale gelmelerini sağlayarak, medrese eğitimine geçiş için bir köprü vazifesi görür (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Medreseler Osmanlı eğitim sisteminin kalbi olarak kabul edilir ve genellikle büyük cami külliyelerinin bir parçası olarak kurulmuştur. İleri düzey dini bilgilerin yanı sıra felsefe, mantık, matematik ve astronomi gibi seküler bilimlerde de bu kurumlarda öğretilmiştir. Medreseler bilginin ve düşüncenin merkezi olarak, öğrencilere bilimsel düşünme yetisi kazandırmayı amaçlamıştır. Bu kurumlar sadece dini alimler yetiştirmekle kalmayıp, devletin idari ve yargı kadrolarını da hazırlayan önemli bir işlev görmüştür (Korkut ve Bulut, 2017, ss. 26-39).

Osmanlı'da vakıf sistemi eğitim kurumlarının mali desteklerini sağlamanın ötesinde öğretim görevlilerinin maaşlarını da karşılamıştır. Bu durum eğitim kurumlarının bağımsızlığını ve sürekliliğini garanti altına almış, müderrislerin maddi endişelerden uzak tamamen eğitim ve öğretime odaklanmalarını sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bilginin yayılmasını ve toplumun her kesimine ulaşmasını teşvik eden müzeler de vakıflar tarafından desteklenmiştir (Okur, 2005, ss. 33-58).

Bu bakımdan Osmanlı vakıfları eğitim ve bilginin korunması, geliştirilmesi ve yayılmasında oynadıkları rolle, toplumsal ve kültürel gelişimin önemli bir dinamiği olmuştur. Vakıflar eğitim altyapısının gelişimine katkı sağlayarak Osmanlı toplumunun bilgi birikiminin artmasında ve entelektüel birikimin oluşmasında kilit bir rol üstlenmiştir (Bulut, 2014, ss. 26-39).

2.1.3. Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde sağlık hizmetleri vakıf kültürünün önemli bir parçası olarak büyük bir özenle ele alınmıştır. Bu dönemde, büyük vakıf komplekslerinin (külliye) hemen hemen hepsinde bir hastane yer alır. Bu hastaneler toplumun sağlık ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış ve hayır sahipleri tarafından finanse edilmiştir. Osmanlı devlet yapısında, devlet tarafından doğrudan inşa edilmiş hastaneler olmamış, tüm sağlık kurumları vakıf esasına göre işletilmiştir. Bu durum vakıfların sosyal hayatta oynadığı rolün ve topluma

sağladığı katkının büyüklüğünü göstermektedir (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Osmanlı döneminde hastane kurma ve işletme faaliyetleri genellikle büyük vakıflar tarafından yürütülürdü. Bu vakıflar hastanelerin inşası, tıbbi cihaz ve malzeme temini, ilaçların sağlanması gibi konuları kapsar ve bunların yanı sıra hastane çalışanlarının maaşlarını da üstlenirlerdi. Bu sağlık kurumları arasında en bilinenleri: Darüşşifa, tımarhane ve tabhane gibi isimlerle anılan kurumlardır (Taşkesen, 2017, s. 59).

- Darüşşifa: Bu terim genellikle bir hastaneyi ifade eder ve “şifa evi” anlamına gelir. Darüşşifalar, tıbbi tedavi ve bakım sağlamanın yanı sıra tıbbi bilginin öğretilmesi ve yayılması işlevlerini de görürdü. Bu kurumlar hem halka açık sağlık hizmetleri sunar hem de tıp öğrencilerine eğitim verirdi.
- Tımarhane: Akıl hastalarının tedavi edildiği sağlık kurumlarıdır. Osmanlı tımarhaneleri, modern psikiyatri anlayışının öncüleri arasında yer alır ve hastalara insanca muamele etme prensibini benimsemiştir.
- Tabhane: Genellikle yaşlı ve kimsesiz insanların barındığı, bakım ve tedavi hizmetleri sunan kurumlardır.

Osmanlı hastanelerinde çalışan doktorlar, cerrahlar, eczacılar, hemşireler ve diğer sağlık personelinin maaşları, hastaneleri finanse eden vakıflar tarafından karşılanırdı. Bu durum, sağlık çalışanlarının maddi kaygılardan uzak, tamamen hastalarına en iyi bakımı sağlamaya odaklanmalarını mümkün kılardı (Dumlu, 2015, ss. 303-337).

Osmanlı Devleti'nde vakıf destekli sağlık hizmetleri, toplumun her kesimine ulaşmayı amaçladığından sosyal adalet ve eşitlik anlayışını güçlendiren önemli bir araçtı. Bu hastaneler zengin fakir ayrımı gözetmeksizin herkese hizmet verir, toplumun sağlık standartlarını yükseltme ve hastalıklarla mücadele etme konusunda kritik bir rol oynardı (Taşkesen, 2017, s. 61).

2.1.4. Şehircilik Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde şehircilik ve belediye hizmetleri vakıf sistemi üzerine bina edilerek işlerdi. Bu şekilde devletin mali katkısı olmadan ve halktan vergi alınmadan söz konusu hizmetler yürütülürdü.

Vakıfların şehircilik hizmetlerindeki rolleri çeşitlilik göstermekteydi. Altyapı ve imar işleri

gibi temel şehircilik faaliyetleri bu kurumlar tarafından finanse edilip yürütülürdü. Vakıflar şehirlerdeki yol yapımı, köprü inşaatı ve su yollarının döşenmesi gibi projeleri destekleyerek şehirlerin fiziksel yapısını iyileştirmişlerdir. Ayrıca su temini ve kanalizasyon sistemlerinin kurulması ve işletilmesi de vakıfların sorumlulukları arasındaydı. Bu hizmetler, şehirlerin temiz suya erişimini sağlamak ve halk sağlığını korumak açısından hayati öneme sahipti (Ertem, 2011, ss. 25-66).

Vakıflar şehirlerdeki temizlik ve çöp toplama işlerini de organize ederek hijyen standartlarını yükseltmiş bu şekilde halk sağlığının korunmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu hizmetler özellikle salgın hastalıkların önlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Kamusal alanların bakımı ve işletilmesi gibi hizmetler de vakıflar tarafından sağlanmış, parklar ve meydanlar gibi yerler şehir sakinlerine dinlenme ve sosyal etkileşim imkanları sunmuştur (Dumlu, 2015, ss. 303-337).

2.1.5. Bayındırlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde bayındırlık hizmetleri, vakıf sistemi aracılığıyla yürütülen ve topluma sunulan kritik öneme sahip hizmetler arasındaydı. Vakıflar yol, köprü, kanal, kemer, bent, çeşme, sebil, kaldırım, kervansaray, deniz feneri gibi altyapı projelerini finanse eder ve inşa ederdi. Bu yapılar, toplumun günlük yaşamını kolaylaştırmanın yanı sıra ticaretin ve seyahatin gelişimine de büyük katkılar sağlamıştır (Korkmazer, 2023, ss. 1-21).

Vakıflar, şehir yaşamının devamı için gerekli olan imaretlerin inşası ve çeşitli bayındırlık hizmetlerinin yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kurumların sağladığı gelirlerle mahallelerin vergi borçları ödenmiş, lonca mensuplarına yaşlılık dönemlerinde maddi destek sağlanmış ve savunma harcamaları dışındaki pek çok kamu gideri vakıf kaynaklarıyla karşılanabilmiştir (Çizakça, 2006, ss. 19-32).

Osmanlı'da, vakıflar tarafından desteklenen bayındırlık projeleri genellikle sivil amaçlarla hizmet verirken askeri amaçlı projeler doğrudan devlet tarafından finanse edilirdi. Bu ayırım, vakıfların halka açık ve herkesin yararlanabileceği projelere odaklanmasını sağlamış, devlet ise daha çok savunma ve güvenlikle ilgili altyapı işlerini üstlenmiştir. Vakıf finanse edilen altyapı çalışmaları, Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısının güçlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Ertem, 2011, ss. 25-66).

Bu yapıların inşası ve bakımı sadece toplumun ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış aynı

zamanda estetik ve mimari açıdan da dönemin sanat anlayışını yansıtan eserler olmuştur. Örneğin, sebil ve çeşmeler hem su ihtiyacını karşılamış hem de şehir ve kasabalarda sosyal yaşamın merkezi haline gelmiştir. Kervansaraylar ise uzun mesafe ticaret yapan tüccarların konaklama ihtiyacını karşılayarak ekonomik hayatın canlanmasına yardımcı olmuştur (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

2.1.6. Askeri Hizmetler

Osmanlı Devleti'nde, askeri hizmetlerin çoğu doğrudan devlet tarafından yürütülse de bu alanda hizmet veren vakıflar da bulunmaktadır. Askeri altyapı projeleri, savunma tesisleri, gemi ve top yapımı gibi stratejik öneme sahip işler vakıf kurumları tarafından finanse edilmiş ve yönetilmiştir. Bu vakıflar kale yapımı, istihkâm işleri, lengerhane⁵, dökümhane ve saraçhane⁶ gibi askeri öneme sahip yapıların inşası ve işletilmesi gibi görevleri üstlenmiştir (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Osmanlı'da ayrıca savaşta başarı gösteren askerlere yardım sağlamak amacıyla kurulan vakıflar da mevcuttur. Bu tür vakıflar askerlerin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamak, onlara mali destek sağlamak ve moral motivasyonunu artırmak amacıyla hizmet vermiştir. Askeri eğitimle ilgili olarak da Okmeydanı'ndaki kemankuş zaviyeleri⁷ ve pehlivan tekkeleri⁸ gibi vakıflar kurulmuştur. Bu tesisler savaşçıların yetiştirilmesinde ve askeri disiplinin pekiştirilmesinde önemli roller üstlenmiştir (Korkmazer, 2023, ss. 1-21).

Osmanlı vakıfları, sadece iç hizmetlerde değil dış güvenlik ve savunma görevlerinde de devlete önemli katkılarda bulunmuştur. İç ve dış güvenliğin sağlanması görevini üstlenen devlet, diğer kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve hatta güvenlik alanında da vakıflardan faydalanmıştır. Bu durum, Osmanlı devlet yapısında vakıfların ne kadar kritik bir role sahip olduğunu göstermektedir. Kamusal alanı ilgilendiren hemen hemen bütün hizmetler, bu özel teşebbüs ve girişimler olarak nitelendirilebilecek vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bu sistem Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve askeri ihtiyaçlarının karşılanmasında etkili bir yöntem olarak işlev görmüş ve devletin kaynaklarını daha stratejik alanlarda kullanmasına olanak tanımıştır (Ertem, 2011, ss. 25-

⁵ Gemilerin bakım ve onarımının yapıldığı yer.

⁶ Deri işleri yapılan atölye.

⁷ Okçuların kullandığı dini ve sosyal tesisler.

⁸ Güreşçilerin eğitildiği yerler.

66).

2.2. Sosyal Statüler Açısından Vakıflar

Osmanlı toplum yapısı, sosyal statülerin belirgin şekilde ayrıştığı ve bu statülerin çeşitli mekanizmalarla korunduğu bir düzen üzerine inşa edilmiştir. Bu düzenin önemli unsurlarından biri de vakıflardır. Vakıflar, Osmanlı toplumunda yalnızca dini ve hayırseverlik faaliyetleri için değil aynı zamanda bireylerin ve grupların sosyal statülerini sürdürmeleri ve güçlendirmeleri için de etkili bir araç olmuştur. Vakıf kurucuları, sahip oldukları ekonomik güç ve toplumsal itibarı vakıflar aracılığıyla kalıcı hale getirirken aynı zamanda toplumsal hiyerarşinin yeniden üretilmesine katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı vakıf sistemi sosyal statüler açısından incelendiğinde, hem toplumsal dayanışma ve adaletin sağlanmasında hem de belirli sınıfların ayrıcalıklarının korunmasında oynadığı çifte rol ile dikkat çeker. Bu bağlamda vakıfların Osmanlı'daki sosyal statülerin oluşumu ve sürdürülmesindeki yerini anlamak, dönemin toplumsal yapısını daha derinlemesine kavramak için kritik bir öneme sahiptir.

2.2.1. Yönetici Sınıfının Kurduğu Vakıflar

Osmanlı'da padişahlar, vezirler, şeyhülislam ve diğer üst düzey yöneticiler, vakıf kurarak siyasi güçlerini sosyal yapıya yansıtmayı hedeflemişlerdir. Bu tür vakıflar sadece hayır amaçlı değil, devletin ideolojik ve yönetsel sisteminin bir parçası olarak işlev görmüştür. Vakıf kurmak, yüksek rütbeli yöneticiler için bir itibar göstergesiydi. Bu kişiler hem dini görevlerini yerine getiriyor hem de kendi adlarını ve soylarını yaşatacak yapılar inşa ediyordu (İnalçık, 2000, s. 345). Ayrıca ilmiye sınıfı tarafından kurulan vakıflar, Osmanlı eğitim sisteminin omurgasını oluşturmuştur (Ortaylı, 2001, s. 93).

Osmanlı Devleti'nde şehir yerleşimlerinin oluşturulması ve yeni semtlerin teşekkülü, yalnızca fetih politikalarının bir sonucu değil; aynı zamanda medeniyet transferi ve kültürel inşa süreci olarak değerlendirilmelidir. Bu süreç, özellikle padişahların desteği ve vakıf sistemi aracılığıyla şekillenmiş; Balkanlar gibi stratejik bölgelerde kurulan yerleşim birimleriyle Osmanlı'nın sadece egemenlik değil, kalıcı bir medeniyet kurmayı hedeflediği anlaşılmıştır. Mihaloğulları, Evrenosoğulları gibi aileler fethedilen topraklara yerleştirilmiş, kendilerine temlik edilen arazilerle birer merkez oluşturmuşlardır. Bu

merkezler hem askerî üs hem de sosyal ve dinî yapılarla donatılmış birer kolonizasyon merkezi olmuştur (Barkan, 1942, s. 287).

Bu yeni şehir yerleşimlerinde cami, mescit, zaviye, türbe ve hamam gibi yapıların inşası, Osmanlı'nın Türk-İslam kimliğini bu topraklarda pekiştirmeye yönelik çabalarının bir parçasıydı. Vakıflar, bu yapıların inşası ve işletilmesi için gerekli finansal kaynağı sağlamakta ve dolayısıyla Osmanlı şehircilik politikasının uygulanmasında merkezi bir rol oynamaktaydı. İlgili yapıların inşası aynı zamanda Osmanlı'nın bölge halkı ile kültürel ve sosyal anlamda bütünleşmesine yardımcı olmuş, yerel topluluklarla etkileşimi güçlendirmiştir (İnalcık, 1990, ss. 1-23).

Özellikle Rumeli bölgesinde akıncı beyleri tarafından oluşturulan vakıflar, İmparatorluğun sınırlarını genişlettikçe kurulmuş ve bu yeni topraklardaki sosyal yapıyı desteklemek için kullanılmıştır. Bu vakıflar, bazen imparatorluğun zengin kaynaklarından bazen de devlete ait arazi gelirlerinden finanse edilmiştir. Ümera tarafından kurulan vakıflar sayesinde, bugün modern devlet anlayışı gereği devletin üstlenmesi beklenen din, eğitim, altyapı ve beslenme gibi sosyal işler Osmanlı'da vakıf sistemi aracılığıyla görülmüştür (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Bu sosyal vakıfların varlığı, Osmanlı padişahlarının başarılı askeri seferler sonrası ümera mensuplarına arazi tahsisleri yaparak ve ganimetler dağıtarak onların gelirlerini arttırdığı bir çerçevede değerlendirilmelidir. Bu gelirler, vakıflar aracılığıyla topluma yeniden dağıtılarak fethedilen topraklardaki refah seviyesinin yükseltilmesine katkı sağlamıştır. Bu durum Osmanlı'nın iç ve dış güvenlik sağlama görevini üstlenirken diğer hizmetleri vakıflar aracılığıyla yerine getirdiğini ve hatta iç ve dış güvenlikte de vakıfların devlete katkı sağladığını göstermektedir. Osmanlı devletinde kamusal alanı ilgilendiren hemen hemen bütün hizmetler vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bu vakıflar, devletin sağlamış olduğu arazi gelirleriyle finanse edilmiş ve Osmanlı sosyal devlet anlayışının temel taşlarından biri olarak işlev görmüştür (Göçek, 1993, s. 131).

2.2.2. Reayanın Kurduğu Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde reaya, yani sıradan halk, vakıf kurarak toplumsal ve ekonomik hayata önemli katkılarda bulunmuştur. Bu tür vakıflar genellikle küçük çaplı olmakla birlikte mahalle, köy veya kasaba gibi yerel çapta önemli işlevler görmüştür. Reaya tarafından

kurulan vakıflar, özellikle dini, eğitim ve sosyal gereksinimlere yönelik olmuş ve genellikle bireysel ya da aile bazında organize edilmiştir (Kazıcı, 2003, s. 89).

Reayanın vakıf kurma motivasyonları çeşitlilik göstermektedir. İslam inancında yer alan sadaka-i cariye (sürekli sadaka) anlayışı, reayanın vakıf kurma girişimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tür vakıflar, dini bir yükümlülük olarak görülmekte ve ahirette sevap olarak geri döneceği inancı taşımaktadır. Vakıflar aracılığıyla su kaynakları, yol yapımı, eğitim ve dini hizmetler gibi toplumun temel ihtiyaçlarına yönelik projeler hayata geçirilmiştir (Yüksel, 1991, ss. 1-31).

Toplumsal refah ve dayanışmayı teşvik etmek adına kurulan reaya vakıfları, yerel toplulukların kendi kendine yetebilmesine olanak tanımıştır. Bu vakıflar mahallelerde ve köylerde mescitler, çeşmeler, köprüler ve okullar gibi kamu yararına hizmet veren tesislerin inşa edilmesini finanse etmiştir. Özellikle su çeşmeleri ve sebiller, halkın temiz suya erişimini kolaylaştırmış ve bu da kamusal sağlığın iyileştirilmesine katkı sağlamıştır (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Ekonomik olarak güçlü olmayan reaya sınıfı, vakıflar aracılığıyla sosyal statülerini yükseltme ve toplumsal katılım sağlama şansı bulmuştur. Vakıf kurarak reaya sınıfı mensupları toplum içinde saygınlık kazanmış ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmenin yanı sıra ailelerine ve gelecek nesillere kalıcı bir miras bırakmışlardır. Vakıflar, bu bireylerin toplum içindeki etkinliklerini ve topluma olan katkılarını simgeleyen yapılar olarak kalmıştır (Unan, 2004, ss. 1-7).

2.3. Hizmet Amaçlarına Göre Vakıflar

Vakıf kurumu, İslam hukukuna dayanan ve toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen önemli bir müessesedir. Bu kurum, bireylerin mallarını Allah rızası için kamu hizmetine tahsis etmeleri anlayışına dayanır. İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de vakıflar, toplum hayatının hemen her alanında aktif rol oynamış; devletin ulaşmakta zorlandığı hizmetleri gönüllü bireyler aracılığıyla halka ulaştırmıştır (Akgündüz, 1996, s. 27).

Osmanlı şehirlerinin gelişiminde ve sosyal dokunun inşasında vakıfların etkisi büyüktür. Cami, medrese, hastane, imaret, köprü, yol ve çeşme gibi kamu yapılarının büyük bölümü

vakıflar eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle vakıflar, yalnızca dini değil aynı zamanda eğitimsel, sağlık, bayındırlık ve sosyal yardım alanlarında da hizmet üreten kurumlar haline gelmiştir (Barkan & Ayverdi, 1970, ss. 12-15). Dolayısıyla vakıfları hizmet amaçlarına göre sınıflandırmak, bu kurumların Osmanlı toplumundaki çok yönlü işlevlerini daha iyi anlamamıza katkı sağlar.

Bu sınıflama sayesinde dini hizmetlerden sosyal yardıma, eğitimden altyapı çalışmalarına kadar farklı alanlarda faaliyet gösteren vakıfların niteliği, işleyişi ve toplumsal etkisi daha açık biçimde ortaya konulabilir. Nitekim Ahmet Akgündüz'ün de belirttiği gibi, vakıflar "devletin yükünü azaltan ve sosyal adaleti sağlayan en güçlü kurumlardan biridir" (Akgündüz, 1988, s. 104).

2.3.1. Dini Kurum ve Hizmetler ile Alakalı Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde, dinî hizmetler büyük ölçüde vakıflar aracılığıyla yürütülmekteydi. Bu vakıflar cami, mescit, tekke, zaviye ve türbe gibi çeşitli dinî kurumların kurulmasını, bu yerlerde görev yapan kişilerin maaşlarının ödenmesini, yapıların bakım ve onarımlarının yapılmasını finanse etmekteydi. Ayrıca, bu kurumlar aracılığıyla hatim, cüz, sûre okuma, mevlit ve dua gibi dini faaliyetler gerçekleştirilmekte, insanların manevi ihtiyaçları karşılanmaktaydı (Keleş, 2001, ss. 178-201).

Vakıflar, dinî kurumlar için kaynak sağlamanın yanı sıra, toplumun manevi hayatını şekillendiren önemli merkezler olarak da işlev görmüştür. Camiler, sadece ibadet yerleri olarak değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel etkinliklerin, hatta zaman zaman devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı mekânlar olarak kullanılmıştır. Osmanlı mimarisinin en seçkin örneklerinden olan camiler, bu vakıflar sayesinde inşa edilmiş ve korunmuştur (Denktaş, 1995, ss. 125-131). Örneğin; Selatin camileri, ancak Osmanlı padişahlarının kayda değer bir askerî zafer elde etmeleri veya önemli miktarda ganimet kazanmaları durumunda inşa edilmekteydi. Bu camiler, yalnızca ibadet mekânları olmanın ötesinde, medrese, imaret gibi eğitimsel ve sosyal işlevlere sahip birimlerin de yer aldığı külliye yapısı içerisinde tasarlanmaktaydı.

Vakıflar, cami görevlileri olan imamların, müezzinlerin, hatiplerin ve diğer personelin maaşlarını karşılamakla kalmamış aynı zamanda bu kişilerin eğitim almasını sağlayan

medreselerin de destekçisi olmuştur. Bu durum, vakıf kurumunun Osmanlı toplumundaki eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılmasındaki rolünü de göstermektedir (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Osmanlı Devleti'nde dinî kurumlar ve hizmetler, vakıflar aracılığıyla desteklenmiş ve bu kurumlar toplumun manevi, sosyal ve kültürel hayatında merkezi bir yer tutmuştur. Vakıfların sağladığı bu hizmetler, Osmanlı toplumunun dini ve kültürel yapısını güçlendirirken, aynı zamanda Osmanlı mimarisinin ve şehirciliğinin gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır (Kahraman, 2009, ss. 21-59).

2.3.2. Eğitim ve Öğretim Hizmetleriyle Alakalı Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim hizmetleri, vakıflar aracılığıyla önemli ölçüde desteklenmiş ve bu kurumlar toplumun temel ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Eğitim-öğretim alanında kurulan vakıflar, toplumun sürdürülebilirliği ve gelişimi için kritik öneme sahipti (Erten, 2001, s. 31).

Mektep eğitimi, sıbyan mektepleri, medreseler, darü'l-kurra ve darü'l-hadis'ler gibi kurumlarda gerçekleştirilirdi. Bu eğitim müesseseleri, devletin kontrolü dışında, vakıflar tarafından finanse edilen bağımsız kurumlar olarak işlev görürdü. Bu kurumlar, başlangıçta vakıf destekli olmaları ve devlet otoritesinden bağımsız faaliyet göstermeleri sayesinde güçlü bir yapıya sahipti. Vakıflar, bu eğitim kurumlarının mali destekçisi olarak dini ve sosyal içerikli eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesini sağlamıştır (Kodaman, 1999, ss. 86-106).

Sıbyan mektepleri, Osmanlı Müslüman toplumunun genel eğitim ihtiyacını karşılayan ilkokul düzeyindeki eğitim kurumlarıydı. Her köy ve mahallede bulunabilen bu mekteplerde eğitim ve öğretimin temeli, din ve ahlak öğretisi üzerine kuruluydu. Mektep öğretmenleri, çocuklara okuma-yazma öğretmenin yanı sıra Kur'an okuma ve dini uygulamalar hakkında bilgi vermekteydi (Uzunçarşılı, 1999, ss. 41-61).

Halk eğitimi, daha geniş bir kitleye yönelik olarak, çeşitli vakıf kurumlarında gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerini içerir. Bu tür eğitimler, genellikle medreselerde veya camilerde düzenlenen dersler, halka açık konferanslar ve diğer toplumsal faaliyetler şeklinde organize edilirdi. Halk eğitiminin amacı, toplumun genel bilgi düzeyini yükseltmek ve İslami ilimler konusunda farkındalık oluşturmaktı (Bayartan, 2008, ss. 157-

175).

Osmanlı döneminde eğitim-öğretim hizmetleri için kurulan vakıflar, bu kurumların ihtiyaç duyduğu mali kaynakları sağlayarak eğitimde sürekliliği ve kaliteyi garanti altına almıştır. Vakıflar, eğitim kurumlarının inşası, bakımı ve geliştirilmesine yönelik olarak geniş kaynaklar ayırmış, müderrisler ve diğer personelin ücretlerini karşılamış, öğrencilerin kitap, kıyafet ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sayede, öğrenciler eğitimlerine odaklanabilir ve topluma yararlı bireyler olarak yetişebilirlerdi. Bu vakıfların varlığı, Osmanlı toplumunun eğitim alanındaki ilerlemesinde ve kültürel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Kodaman, 1999, ss. 86-106).

2.3.3. Sosyal Yardım Hizmetleriyle Alakalı Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde sosyal yardım hizmetleri vakıf müesseseleri tarafından büyük ölçüde desteklenmiş ve bu yapılar, zengin ve fakir arasındaki ekonomik uçurumu kapatan önemli araçlar olarak işlev görmüştür. Vakıflar hem dinî hükümleri yerine getirmek hem de sosyal adaleti sağlamak amacıyla çeşitli hizmetler sunmuşlardır. Bu vakıflar arasında özellikle mahalle fakirlerine yönelik olanlar, avarız vakıfları ve it'âm taam vakıfları dikkat çekmektedir (Başol, 2008, s. 5).

Bu tür vakıflar, mahallelerde yaşayan fakir ve muhtaç kişilere yönelik olarak kurulmuştur. Bu vakıflar yemek dağıtımı, giyim, eğitim gibi sosyal ihtiyaçların karşılanmasını amaçlamış, böylece toplum içinde dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik etmiştir. Örneğin, Eminüddinzade Ahmet Bey'in kurduğu vakıf, belirli şartlar altında mahalledeki fakirlere yemek servisi yapılmasını ve bir şeyhin atanmasını öngörmüştür. Bu tür vakıflar, Osmanlı toplumunda sosyal uyumu ve toplumsal barışı destekleyen önemli kurumlar olarak işlev görmüştür (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Avarız vakıfları, doğal afetler, salgın hastalıklar veya savaş gibi olağanüstü durumlarda insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur. Bu vakıflar, acil durumlarda hızlı ve etkili bir yardım sağlama kapasitesine sahiptir. Örneğin, Elhac Ramazan Çavuş tarafından kurulan bir vakıf, belirli köylerdeki avarız yani olağanüstü durumlar için yıllık belli bir miktar akçe ayrılmasını şart koşturmuştur. Bu tür vakıflar, toplumun zor zamanlarda dayanıklılığını artırmakta büyük rol oynamıştır (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Osmanlı'da it'âm taam vakıfları, özellikle imarethaneler aracılığıyla halkın, fakirlerin

doğurulması amacıyla kurulmuştur. Bu vakıflar, yemek dağıtımını yaparak, halkın temel beslenme ihtiyaçlarını karşılamış ve özellikle yoksul kesimlerin desteklenmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu vakıfların kurulması, Osmanlı hükümdarlarının ve zengin kesimin toplumsal sorumluluklarını yerine getirme biçimlerinden biri olarak kabul edilir (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Haremeyn vakıfları, İslam dünyasının iki kutsal şehri Mekke ve Medine'deki fakirler, cami görevlileri ve diğer ihtiyaç sahipleri için özel olarak kurulmuştur. Bu vakıflar, hac mevsiminde ve diğer zamanlarda bu şehirlerdeki fakirlere mali destek sağlamış, ayrıca dini ritüeller ve ibadetler için gerekli olan hizmetlerin sürekliliğini garanti altına almıştır. Bu vakıflar, Osmanlı döneminde geniş bir coğrafyadan toplanan yardımların Haremeyn'e ulaştırılmasını organize eden önemli bir yapı olarak işlev görmüştür (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

2.3.4. Bayındırlık ve Beledi Hizmet Vakıfları

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, günümüz belediyelerinin üstlendiği birçok hizmeti yerine getirmektedir. Şehirlerin su temini, yol yapımı, çeşme ve hamam gibi altyapı hizmetleri vakıflar tarafından sağlanırdı. Aynı zamanda şehir içi ve şehirler arası ulaşım için gerekli olan köprüler, kaleler, ribatlar, kervansaraylar ve hanlar gibi yapılar da vakıflar eliyle inşa edilirdi. Bu yapıların bakım ve onarım işleri de vakıf gelirleriyle finanse edilirdi. Vakıflar, şehirlerin kuruluş, mahalle haline gelme ve imar süreçlerinde de önemli roller üstlenmişti, aynı zamanda kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde de etkin bir rol oynamışlardı (Başol, 2008, s. 6).

Osmanlı toplumunda su temini ve çeşme yapımı, dini kültürün pratiğe dökülmüş bir tezahürü olarak görülürdü. Her sosyal sınıftan insanlar, su getirme ve çeşme yapma faaliyetlerine katılırdı. Şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için su bendleri, su kuyuları, çeşmeler ve yaz aylarında bedava soğuk su dağıtımını için sebiller inşa edilmiştir. Sebillerin suyunu soğutmak için bazı vakıflar buzluklar kurarken, bazıları da kış aylarında Müslümanların abdest almaları için sıcak su hazırlayan abdesthaneler yaptırmıştır. Ayrıca, suyun kaynağından şehirlere ulaştırılması için su kemerleri ve su yolları inşa edilmiştir ve bu yapılar vakıf müesseseleri tarafından desteklenmiştir (Demirel, 2000, s. 56).

Vakıflar, çeşitli nedenlerle zarar gören veya yıkılan yapıların yeniden inşası ve onarımı

konusunda da önemli rol oynamıştır. Vakıf kurucuları, yapıların ve gelir kaynaklarının sürekli olarak korunması ve sürdürülebilir hizmet sunabilmesi amacıyla vakıflarına özel şartlar koymuş ve bu yapıların bakımı için kaynaklar ayırmışlardır. Yangın gibi afetler sonrasında zarar gören yapıların onarılması, su şebekelerinin bakımı ve çeşmelerin sürekli akması gibi ihtiyaçlar için özel vakıflar kurulmuştur (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Osmanlı toplumunda vakıflar, sadece dinî ya da sosyal yardım kuruluşları olmanın ötesinde, kamu hizmetlerini sürdüren ve toplumsal düzeni pekiştiren kurumsal yapılar olarak işlev görmüştür. Bu kurumlar toplumun her kesimine hitap eden bir kamu hizmeti mantığıyla işlemektedir. Vakıflar, devletin ulaşamadığı alanlarda, özellikle eğitim, sağlık, altyapı ve sosyal yardım gibi sahalarda önemli boşlukları doldurmuştu. Vakıfların asıl gücü, toplumsal ihtiyaçlara cevap veren esnek yapısından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle vakıflar, sadece bugünkü anlamda birer yardım kurumu değil, aynı zamanda birer sosyal mühendislik aracı olarak değerlendirilmelidir (İlhan, 2015, ss. 142-156).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE VAKIFLARIN SOSYAL, DİNİ VE EKONOMİK AÇIDAN ROLÜ

Bu bölümde, Osmanlı vakıflarının dini, sosyal ve ekonomik boyutları tarihsel bir perspektifle analiz edilerek Osmanlı toplumunun dini, sosyal ve iktisadi yapısı üzerindeki etkileri ve işlevleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

3.1. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Sosyal Boyutu

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, toplumun sosyal yapısını destekleyen ve güçlendiren temel kurumlardan biri olarak işlev görmüştür. Vakıflar, çeşitli sosyal hizmetler sağlayarak toplumun ihtiyaçlarına cevap vermiş ve özellikle sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Vakıflar, eğitim ve sağlık hizmetlerinden, yoksullara yardım sağlamaya kadar geniş bir yelpazede hizmet sunmuşlardır (Ateş, 2017, ss. 151-164). Eğitim alanında, medreseler (İslami eğitim kurumları) ve mektepler (ilköğretim okulları) vakıflar tarafından finanse edilmiş ve işletilmiştir. Bu kurumlar, toplumun eğitim seviyesini yükseltmek ve dini bilgilerin yanı sıra, dönemin bilimsel ve kültürel bilgilerini de yaymak için önemli merkezler olmuştur.

Vakıflar; fakirler, yetimler, dullar ve diğer ihtiyaç sahiplerine yardım sağlayarak sosyal adaletin tesis edilmesine katkıda bulunmuş, toplumsal dayanışmayı ve barışı güçlendirmiştir. Ayrıca vakıf külliyesi gibi kompleks yapılar, toplumsal etkileşimi artıran ve sosyal ilişkileri güçlendiren merkezler olarak hizmet vermiştir.

3.1.1. Sosyal Çatışmayı Engellemesi

Vakıflar, Osmanlı toplum yapısında sınıfsal çatışmaları önleyici ve toplumsal uyumu sağlayıcı önemli bir role sahiptir. Osmanlı vakıf anlayışı, toplumu bölücü sınıf çatışmalarına dayalı Batıdaki ideolojilere karşı bir uzlaşma ve birlik sağlayıcı olarak işlev görmüştür. Vakıflar sınıf, din, dil veya ırk farkı gözetmeksizin tüm toplum üyelerinin

ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş ve işletilmiştir (Erdoğmuş, 1990, ss. 95-116). Bu sosyal kurumlar, toplumsal hizmetlerin eşit ve adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak toplumda potansiyel çatışmaların önüne geçmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde vakıflar, farklı sosyal gruplar arasında bir köprü görevi görerek, toplumsal barış ve dayanışmayı destekleyici temel bir araç olmuştur. Bu sayede, vakıflar toplumsal hizmetlerin merkezi bir otorite tarafından değil toplumun kendisi tarafından yönetilmesine olanak tanıyarak toplumdaki her kesimin gereksinimlerinin gözetilmesine yardımcı olmuştur (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

3.1.2. Sosyal İlişkileri Düzenlemesi

Sosyal ilişkiler, bireylerin ve grupların çeşitli beklentilerini ve davranışlarını dikkate alarak kurdukları etkileşimlerdir. Bu etkileşimler, ferdin kendi iç dünyasının yanı sıra çevresindeki insanların varlığını ve beklentilerini de önemser. Toplumsal yapı içinde, din gibi kurumlar sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir role sahiptir. Özellikle İşlam dini, bireyleri Allah rızası için karşılıksız yardımlarda bulunmaya teşvik eder ve bu teşvik, vakıf kurumunun ortaya çıkışına zemin hazırlar (Erdoğmuş, 1990, ss. 95-116).

Vakıflar, toplum içindeki çeşitli sosyal ihtiyaçları karşılamak üzere oluşturulmuş, ayırım gözetmeksizin hizmet veren kurumlardır. Dolayısıyla vakıf hizmetlerinden yararlanan bireyler arasında ve bu bireylerle vakıf arasında sosyal ilişkiler gelişir. Bu ilişkiler, vakıf müessesesinin sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahiptir. Vakıfların toplumsal hizmetleri sunma sürecinde var olan ve sürekli hale gelen bu sosyal ilişkiler, vakıfların toplum içindeki işlevselliğini ve sürekliliğini destekleyen temel unsurlardandır (Ateş, 2017, ss. 151-164).

3.1.3. Yabancılaşmayı nleyici Etkisi

Vakıflar, toplumsal yapı içerisinde bireylerin saygınlığını ve onurunu koruma görevini üstlenerek herkesin değerli bir toplum yesi olarak kabul edilmesine yardımcı olur. Erdoğmuş'un (1990, ss. 95-116) belirttiği gibi, vakıflar sayesinde, yardım alan bireyler sadece vakfa değil aynı zamanda topluma karşı da bir sevgi, saygı ve bağlılık hissi geliştirir. Bu süreç, bireylerin toplumdan yabancılaşmasını önler ve onları topluma daha fazla entegre eder. Bireylerdeki yabancılaşma hissinin azalması, toplum düzeninin

sağlanmasında kritik bir rol oynar (Denktaş, 1995, ss. 125-131).

Vakıflar, ayrıca sosyalleşme ve sosyalleştirme aracı olarak da işlev görür. Bir birey, vakıf kurarak kendi özel menfaatlerini bir kenara bırakıp toplumun yararına mal varlığından feragat ettiğinde, bu davranışıyla hem kendini sosyalleştirir hem de vakıf aracılığıyla diğer bireylerin de sosyalleşmesine katkıda bulunur. Vakıf, bu süreçte toplum üyeleri arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik ederken, bireylerin toplumsal değerlerle uyumlu hale gelmelerine olanak tanır. Böylece vakıf, bireylerin toplumla olan bağlarını güçlendirir ve toplumda yalnız olmadıkları hissini pekiştirir. Bu dinamikler, vakfın sadece maddi destek sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal uyumu ve bütünlüğü de destekleyen bir kurum olarak işlev gördüğünü gösterir (Erdoğan, 1990, ss. 95-116).

3.1.4. Sosyal Bütünleşmeye Etkisi

Vakıflar, toplumun sosyal yapılanmasında merkezi bir rol oynarlar. Türk ve İslam kültürlerinde vakıf, sınıf çatışmasını engelleyen ve toplumsal bütünleşmeyi teşvik eden önemli bir sosyal kurumdur. Bu kurumlar, farklı sınıflar veya sosyal gruplar arasında bir köprü işlevi görerek toplumdaki uyumu ve düzeni sağlamaya yardımcı olur (Denktaş, 1995, ss. 125-131).

Vakıfların fiziki yerleşimleri de sosyal bütünleşmeye katkıda bulunur. Örneğin, Türkiye'deki toplu köylerde ve şehirlerde vakıf müesseseleri genellikle yerleşim yerlerinin merkezinde bulunur. Bu merkezi yerleşimler cami, okul, hamam, medrese, hastane, kütüphane, aşevi gibi toplumsal hizmetleri sağlayarak köy veya şehir sakinlerini bir araya getirir ve sosyal etkileşimi teşvik eder (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Büyük şehirlerde vakıf kurumlarının oluşturduğu külliye, kapsamlı hizmetleriyle adeta bir toplum merkezi işlevi görür. Bu külliye, içinde barındırdıkları cami, medrese, mektep, kütüphane, hamam, türbe, çeşme, han, imaret, hastane ve dükkanlarla bütünleşik bir toplumsal hizmet ağı sunar. Bu tesisler, toplumsal ihtiyaçların merkezi bir noktada karşılanmasını sağlar ve sosyal bütünleşmeyi destekler (Başol, 2008, s. 19).

Vakıfların sosyal fonksiyonları arasında, toplumdaki fertler arasında yardımlaşma, dayanışma ve iş birliği teşvik edilir. Vakıflar, toplumun çeşitli kesimlerini maddi ve manevi destekle bir araya getirerek sosyal uyum ve istikrarın sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu fonksiyonlar, vakıfların toplumsal bütünleşme süreçlerinde ne kadar hayati bir

rol oynadığını gösterir (Kurtkan, 1988, ss. 81-89).

3.2. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Dini Boyutu

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, toplumsal ve ekonomik hayatın yanı sıra dini yaşam üzerinde de önemli bir rol oynamıştır. Vakıf, bireylerin ya da toplulukların, mal varlıklarını belirli bir dini, sosyal veya eğitim amacı için bağışlamaları esasına dayanan bir kurumdur. Osmanlı'da vakıflar, özellikle İslami ilke ve değerlerle uyumlu olarak kurulmuş ve işletilmiştir (Temizer,2021, ss. 141-162). Dini boyutta vakıflar: Camiler, medreseler, dergahlar gibi ibadet ve dini eğitim veren yapıların inşası ve bakımı için kaynak sağlamıştır. Bu yapılar, toplumun dini eğitimini desteklerken aynı zamanda sosyal ve kültürel hayatın merkezleri olarak işlev görmüştür. Örneğin, bir vakıf aracılığıyla finanse edilen bir cami, sadece namaz kılınan bir yer olmanın ötesinde, toplumun bir araya geldiği, dini bayram ve törenlerin düzenlendiği bir merkez haline gelmiştir.

Dini boyutta vakıflar, cami, medrese, tekke gibi ibadet ve eğitim yerlerinin inşası ve bakımı ile dinin yayılması ve manevi değerlerin korunmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

3.2.1. Medreseler ve Eğitim Kurumları

Osmanlı Devleti döneminde medreseler, ilmi bilginin merkezi olarak önemli bir rol oynamıştır. Vakıf sistemine bağlı olarak kurulan bu eğitim kurumları, dini ilimler başta olmak üzere matematik, astronomi ve tıp gibi çeşitli bilim dallarında eğitim vermiştir. Medreseler, öğrencilere ücretsiz eğitim sağlamanın yanı sıra öğretim üyelerine ve diğer çalışanlara maaş desteği gibi sosyal imkanlar da sunmuştur. Bu kurumlar, Osmanlı toplumunun bilgi birikiminin artmasında ve dini değerlerin yayılmasında kilit bir rol oynamıştır (Omerov, 2020, s. 21).

3.2.2. Tekke ve Zaviye Vakıfları

Osmanlı döneminde tekkeler ve zaviyeler, tasavvufi hayatın merkezleri olarak dini, kültürel ve sosyal yaşamda büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu kurumlar, dini öğretinin topluma yayılması ve manevi değerlerin güçlendirilmesi açısından önemli bir misyon üstlenmiştir. Tekkeler ve zaviyeler, vakıf sistemi aracılığıyla desteklenmiş ve bu sayede

varlıklarını sürdürerek toplum üzerinde derin etkiler bırakmışlardır. Vakıflar tarafından sağlanan maddi kaynaklar bu mekanların inşası, bakımı ve işleyişini mümkün kılmıştır. Böylece dervişlerin, şeyhlerin ve diğer tasavvuf ehlinin toplumla etkileşim içinde manevi rehberlik yapmalarına olanak tanınmıştır (Temizer, 2021, ss. 141-162).

Tekkeler ve zaviyeler, yalnızca dini öğretilerin yayılmasıyla sınırlı kalmayıp aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışma mekanizmalarının da temel taşlarından biri olmuştur. Fakirlerin barınma ve beslenme ihtiyaçlarının karşılanması, yolculara konaklama imkânı sunulması ve ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi, bu kurumların sıkça üstlendiği görevler arasındaydı. Bu yönleriyle tekkeler ve zaviyeler, Osmanlı toplumunda sadece dini birer merkez değil aynı zamanda sosyal dayanışmanın ve toplumsal huzurun sağlandığı yerler olarak işlev görmüştür (Kurtkan, 1988, ss. 81-89).

Osmanlı'nın çok kültürlü toplumsal yapısı içerisinde tekkeler ve zaviyeler, farklı etnik ve sosyal grupların ortak bir manevi zeminde buluşmasına olanak tanımış; bu kurumlar, yalnızca dini aidiyeti pekiştirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi ve sosyal uyumu da destekleyen önemli mekânlar olarak işlev görmüştür. Bu yapılar, farklı kimlikleri bir araya getirerek toplumsal birlikteliği güçlendiren heterojen yapılar niteliği taşımaktadır.

Günay'ın (2003, ss. 21-47) belirttiği gibi, tekkeler ve zaviyeler, Osmanlı toplumunda hem tasavvufun yayılmasını hem de toplumsal dayanışmayı güçlendiren önemli kurumlar olmuştur. Vakıf sistemi, bu mekanların sürdürülebilirliğini sağlayarak Osmanlı'nın manevi ve sosyal dokusunun şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla, tekkeler ve zaviyeler, Osmanlı'daki vakıf sisteminin dini ve sosyal yaşama olan etkisini anlamada kilit bir yere sahiptir.

3.2.3. Hac ve Umre Hizmetleri

Osmanlı vakıf sistemi, toplumun dini yükümlülüklerini ifa edebilmesini destekleyen önemli bir kurumsal yapı olarak, özellikle hac ve umre seyahatlerinin organizasyonunda kritik roller üstlenmiştir. Vakıflar aracılığıyla finanse edilen bu hizmetler, hacıların kutsal topraklara güvenli, düzenli ve konforlu bir biçimde ulaşmalarını sağlarken; seyahat süresince lojistik, konaklama ve mali destek gibi çeşitli ihtiyaçların karşılanmasına da katkıda bulunmuştur. Böylelikle vakıflar, bireysel dini vecibelerin yerine getirilmesini

kolaylaştırarak Osmanlı toplumunda dinî pratiğin sürekliliğine kurumsal düzeyde katkı sunmuştur.

3.2.4. Dini Eğitim ve Bilginin Yaygınlaşması

Osmanlı döneminde vakıflar, dini bilginin yaygınlaştırılması ve eğitimin geniş kitlelere ulaşmasında hayati bir rol oynamıştır. Vakıflar, toplumun manevi ve ahlaki değerlerinin korunmasını sağlamak amacıyla çeşitli eğitim kurumları ve kültürel projeler için önemli kaynaklar tahsis etmiştir. Medreseler, camiler, kütüphaneler ve hatta halka açık okuma salonları gibi kurumlar, vakıf sistemi aracılığıyla finanse edilerek, dini eğitimin kurumsallaşmasını ve sürekliliğini sağlamıştır. Bu kurumlar, dini ilimlerin yanı sıra fen bilimleri de kapsayan bir müfredatla geniş bir kitleye hitap etmiş hem toplumun ahlaki yapısını güçlendirmiş hem de bilimsel bilgiye erişim imkânı sunmuştur (Günay, 2003, ss. 21-47).

Vakfiyelerde yer alan ilkeler doğrultusunda, dini eğitimi teşvik eden birçok faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bunların başında vakıflar tarafından desteklenen kitapların yazımı, çoğaltılması ve dağıtımı gelir.

Vakıflar, yalnızca dini bilginin yayılmasını değil aynı zamanda dini fikirlerin korunmasını ve nesiller boyunca aktarılmasını da sağlamıştır. Osmanlı toplumunda çeşitli mezhep ve tarikatlara ait fikirlerin korunması ve bu fikirlerin devamlılığının sağlanması büyük ölçüde vakıf sistemi sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca dini tartışmaların yapılabileceği meclislerin ve konferansların düzenlenmesi, vakıf destekli faaliyetler arasında yer almıştır. Bu tür etkinlikler, yalnızca dini eğitimi yaymakla kalmamış aynı zamanda toplum içinde bir birlik ve dayanışma ortamı oluşturmuştur.

Osmanlı toplumunda vakıflar, dini eğitimin kurumsallaşması ve dini bilginin nesiller arası aktarımı sürecinde merkezi bir rol üstlenmiş; bu yönleriyle sosyal ve kültürel yapının biçimlenmesinde belirleyici olmuştur. Vakıflar yalnızca ekonomik kaynak sağlayan yapılar değil, aynı zamanda dini öğretilerin muhafazası ve toplumsal düzeyde yaygınlaştırılması açısından stratejik birer enstrüman niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda vakıf kurumları, Osmanlı'nın manevi birikimini süreklilik içinde geleceğe taşıyan, toplumsal gelişimi destekleyen ve kültürel sürekliliği sağlayan temel unsurlar arasında yer almıştır.

3.2.5. Dini Mimarinin Gelişimi ve Korunması

Osmanlı mimarisi cami, medrese ve türbe gibi dini yapıların inşası ile karakterize edilir. Vakıflar, bu dini yapıların inşası ve bakımı için gerekli finansal kaynakları sağlamıştır. Bu sayede, dini mimarinin gelişimi teşvik edilmiş ve korunmuş ayrıca bu yapılar toplumun manevi hayatında merkezi bir yere sahip olmuştur. Vakıfların sağladığı destekle, dini mimari yapılar hem sanatın hem de inancın bir ifadesi olarak Osmanlı kültüründe öne çıkmıştır (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

3.3. Osmanlı Devleti'nde Vakıfların Ekonomik Boyutu

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, ekonomik yapının temel taşlarından biri olarak büyük bir öneme sahipti. Vakıf kurumları, Osmanlı ekonomisinde hem istikrarın sağlanması hem de toplumsal refahın artırılması gibi çift yönlü işlevler üstlenmiştir. Bu kurumlar sayesinde bireyler veya aileler mülklerini ve diğer varlıklarını genellikle dini veya hayır amaçları için topluma sürekli bir hizmet sağlayacak şekilde ayırmışlardır. Bu süreç, sadece bir hayırseverlik faaliyeti olmanın ötesinde ekonomik bir model olarak da işlev görmüştür (Kurtkan, 1988, ss. 81-89).

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde vakıflar arazi, su kaynakları, hanlar, hamamlar ve çarşılar gibi çeşitli gelir getirici taşınmazları yönetme görevini üstlenmiştir. Bu varlıklardan elde edilen gelirler, vakfın amacına uygun olarak belirlenen sosyal ve dini hizmetlerin finansmanında kullanılmıştır. Örneğin, bir vakıf tarafından işletilen bir han veya çarşı, yerel ve bölgesel ticareti teşvik ederken aynı zamanda elde edilen kira gelirleriyle vakfın diğer faaliyetlerini destekleyen bir gelir kaynağı olarak hizmet vermiştir (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Bu gelirler vakıfların sürdürülebilirliği için kritik önem taşırken, aynı zamanda toplumsal hizmetlerin ve dini faaliyetlerin devamlılığını garanti altına almıştır. Ayrıca vakıfların yönettiği bu ekonomik faaliyetler, Osmanlı şehirlerinin ekonomik kalkınmasına ve kentleşme süreçlerine önemli katkılar sağlamıştır. Vakıflar, özellikle eğitim ve sağlık alanında kurdukları medreseler, hastaneler ve diğer sosyal tesislerle toplumsal yaşamın her alanına dokunmuşlardır. Bu şekilde, Osmanlı vakıf sistemi, ekonomik istikrarın yanı sıra sosyal yapıyı da destekleyen, bütünlük bir model olarak işlev görmüştür (Günay, 2003, ss. 21-47).

Ekonomik boyutta vakıflar; tarım arazileri, ticaret hanları, hamamlar gibi mülklerden elde edilen gelirlerle hem vakıf hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamış hem de Osmanlı ekonomisine canlılık kazandırmıştır. Bu gelirler, ekonomik kalkınmayı desteklemiş ve toplumun genel refah seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur.

3.3.1. Vakıfların Ekonomik Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, sadece dini ve sosyal hizmetler sağlamakla kalmayıp, ekonomik faaliyetlere de büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Vakıfların ekonomik faaliyetleri, geniş bir yelpazede yer alır ve bu faaliyetler toplumsal ve ekonomik yapıya önemli ölçüde etki etmiştir (Başol, 2008, s. 19).

Vakıflar, geniş arazi sahiplikleri sayesinde tarımsal üretimde önemli bir rol oynamışlardır. Bu araziler üzerinde ziraat yaparak veya arazileri kiraya vererek gelir elde etmişlerdir. Sulama kanalları ve diğer tarımsal altyapıların inşası ve bakımı da vakıflar tarafından finanse edilmiştir, bu sayede tarımsal verimlilik artırılmıştır (Kahraman, 2009, ss. 21-59).

Vakıflar, hanlar, kervansaraylar, dükkanlar ve pazar yerleri gibi ticari gayrimenkulleri işletmiş veya kiraya vermişlerdir. Bu tür mülkler hem yerel hem de uluslararası ticaret için önemli merkezler haline gelmiştir. Vakıfların işlettiği bu yerler, ticari faaliyetler için gerekli altyapıyı sağlamış ve ekonomik döngüyü desteklemiştir (Uzunçarşılı, 1999, ss. 41-61).

Bazı vakıflar özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde, tekstil atölyeleri, fırınlar ve zanaat atölyeleri gibi küçük ölçekli sanayi işletmelerini yönetmiştir. Bu işletmeler, yerel halka istihdam sağlamakla kalmamış, aynı zamanda vakıf için sürekli bir gelir kaynağı oluşturmuştur (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Vakıflar, kendi bünyelerindeki çeşitli işletme ve projeler üzerinden geniş bir istihdam ağı sağlamıştır. Bu durum özellikle zanaatkarları, inşaat işçilerini, tüccarları ve diğer çalışanları kapsamıştır. Vakıfların sağladığı istihdam olanakları, toplumun ekonomik ve sosyal yapısını güçlendirirken, aynı zamanda bireylerin yaşam standartlarını yükseltmiştir (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Osmanlı Devleti'nde vakıf müesseseleri, yalnızca sosyal hizmet sunan yapılar olmanın ötesinde, ekonomik faaliyetleriyle de toplumsal refahın artırılmasında ve ekonomik

kalkınmanın desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Geniş toplumsal kesimlere yönelik hizmet üretme kapasitesi sayesinde vakıflar, ekonomik istikrarın sağlanmasına ve Osmanlı ekonomisinin sürdürülebilir bir biçimde büyümesine kurumsal düzeyde katkı sunmuştur.

Bankacılık sisteminin henüz kurumsallaşmadığı erken dönem Osmanlı ekonomisinde, vakıflar faizsiz kredi uygulamalarıyla alternatif bir finansman kaynağı işlevi görmüştür. Bu uygulamalar, özellikle küçük ölçekli esnaf ve zanaatkârların ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmelerine olanak tanıyarak üretkenliği teşvik etmiş; aynı zamanda gelir dağılımındaki dengesizliklerin azaltılmasına ve toplumsal refahın artırılmasına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle vakıflar, finansal aracılık fonksiyonu üstlenerek hem ekonomik istikrarın hem de sosyal adaletin tesisinde etkili olmuştur.

Vakıfların ekonomik faaliyetlerinden bahsederken bu çalışmanın temelinde olan vakıflar ve İslam İktisadının ilişkisi açısından değinilmesi gereken husus bir vakıf çeşidi olan para vakıflarıdır.

3.3.1.1. Para Vakıfları

Para vakfı, kuruluş sermayesinin bir kısmı veya tamamı nakit paradan oluşan vakıftır. Para vakıflarında vakfa konu olan ana sermaye olduğu gibi korunmakta, para çeşitli şekillerde işletilerek gelir elde edilmekte ve bu gelir vakfiyede öngörülen hizmetlerin finansmanında kullanılmaktadır (Özcan, 2008, s. 125).

Osmanlılarda ilk bilinen para vakfı, Fatih Sultan Mehmed'in geliri yeniçeri ocaklarına verilen etlerin sübvansiyonunda kullanılmak üzere vakfettiği 24.000 altın tutarındaki vakıftır (Uzunçarşılı, 1988). İstanbul'da Fatih'ten itibaren, 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı vardı.

Yine İstanbul'un et ihtiyacı için Kanuni Sultan Süleyman kendinden önce bu amaçla tesis edilen para vakıflarını birleştirerek, 698 bin akçelik bir vakıf oluşturmuştu. Bu paralar İstanbul kasaplarına kredi olarak veriliyordu. Para vakıfları o kadar gelişmişti ki, bunları "Vakıf bankalar" olarak isimlendirmek mümkündür.

Para vakıflarında kullanılan fonların işletilmesinde kullanılan başlıca yöntemler şunlardır: Karz-ı Hasen (ödünç vermek), Mudaraba (emek-sermaye ortaklığı), Murabaha (vakıf para ile peşin mal alıp vadeli satmak yoluyla kâr elde etmek) ve Bidâa (vakıf parayı hayır

amacıyla işletip kârın tamamını vakfa vermek). Bunlardan en çok kullanılan yöntem “Murabaha”dır. Murabaha yönteminde piyasa rayıçları gözetilerek, yıllık %10-15 gibi kâr sınırlaması getirilmesi, ekonomiye uzun vadeli istikrar sağlamıştır (Döndüren, 2008, ss. 1-24). Para vakıflarında kullanılan fonların işletilmesinde kullanılan yöntemleri daha ayrıntılı olarak inceleyebiliriz.

3.3.1.1.1. Karz-ı Hasen

Karz-ı Hasen bir çeşit faizsiz kredidir. Verilen borç, ödeme günü geldiğinde ek bir meblağ talep edilmeden aynen geri alınır. Prensipde teşvik edilen bir uygulama olmasına rağmen gerçek hayatta nadiren uygulanabilmektedir (Özcan,2003, s. 73). Sadece bazı vakfiyelerde güvenilir kefil ve nitelikli rehin ile ihtiyacı olanlara faizsiz ödünç verilmek üzere paralar vakfedilmiştir. Bu yöntemden kasıt, sadece faizsiz borç vermenin sevabına erişmek olabilir. Çünkü bu yöntemle herhangi bir gelir elde etmek ve bunu hayra harcamak mümkün değildir. Bir kimsenin kârı tamamen kendisine ait olmak üzere diğer kimseye sermaye vermesidir (Berki, 1978: madde 1059).

3.3.1.1.2. Mudaraba

Mudaraba, Osmanlı Devleti’nde çok yaygın olarak uygulanan, bir tarafın emeğini, diğer tarafın ise sermayesini koyduğu, kâr amacı güden emek sermaye ortaklığıdır (Pamuk, 2005, s. 80). Mudaraba ilişkisinde elde edilen kâr, taraflar arasında önceden belirlenmiş oranlara göre paylaşılmakta; bu oran mutlak tutar olarak değil, nispi (% cinsinden) olarak belirlenmektedir. Diğer yandan zarar yalnızca sermaye sahibi tarafından karşılanmakta, mudarib⁹ zarardan sorumlu tutulmamaktadır. Ancak mudaribin ihmali, kusuru veya kötü niyeti söz konusu olduğunda zararın tazmini gerekebilir. Bu yönüyle mudaraba, hem taraflar arası güven ilişkisine dayalıdır hem de riskin paylaşımını esas alır.

3.3.1.1.3. Murâbaha

Murâbaha “bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek, sözleşme yapmak, bir şeyi satmak veya satın almak” şeklinde tanımlanan bey’ başlığı altında ele alınmıştır (Bayındır, 2005, s. 75). Murâbahanın iki temel özelliği vardır. Birincisi malın satıcıya ne kadara mal olduğu;

⁹ Mudarabada emek ve uzmanlığını kullanan kişiye denilir.

ikincisi ise ne kadar kâr ile satıldığıının müşteriye bildirilmesidir. Kısacası bir malın satıcısının malını satarken maliyetini belirtmesi, üzerine belli bir kâr oranı koyarak satması ve son olarak alıcının da bunu kabul etmesiyle murâbaha akdi gerçekleşmektedir (Cebeci, 2010, ss. 30-34).

3.3.1.1.4. Bidâa

Bidâa, anaparayı meccânen çalıştırıp dönem sonunda elde edilecek tüm kârı ve anaparayı sermaye sahibine geri verme yöntemidir. Para vakfı dönem sonunda tüm kâr ve anaparayı alırken, işletmeci (müstebdil) uhrevî ecir kazanacağı gibi sermayesini aşan konularda da yatırım yapma imkânına sahip olacağı için kendi sermayesine isabet eden kârı da artar. Bidâa işlemi vakfa daha fazla gelir sağlayabileceği için, yöntem olarak vakfın amaçlarına daha yakındır.

3.3.2. Vakıf Gelirlerinin Kaynakları

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, çeşitli gelir kaynaklarına sahipti ve bu gelirler vakfın amacına uygun olarak kullanılırdı. Vakıfların gelir kaynakları, vakfın sürdürülebilirliğini ve faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak için kritik öneme sahipti (Kodaman, 1999, ss. 86-106).

En yaygın vakıf gelir kaynağı, vakfa bağışlanan veya vakıf tarafından satın alınan tarım arazilerinden elde edilen gelirlerdi. Bu arazilerde yetiştirilen ürünler doğrudan satılarak veya arazinin kiraya verilmesi yoluyla gelir sağlanırdı. Bu durum vakıfların en güvenilir ve sürekli gelir kaynaklarından biriydi (Günay, 2003, ss. 21-47).

Vakıflara ait olan dükkanlar, hanlar, hamamlar ve diğer ticari gayrimenkullerden elde edilen kira gelirleri, vakıfların önemli bir gelir kaynağıydı. Bu tür mülkler, vakıf tarafından işletilir veya dışarıya kiralanır ve elde edilen kira gelirleri vakıf faaliyetlerini finanse etmekte kullanılırdı. Zengin bireyler veya aileler tarafından vakıflara yapılan bağışlar ve vasiyetler, bir defalık veya sürekli gelir kaynakları oluştururdu. Bu bağışlar genellikle nakit para, kıymetli eşyalar veya mülk şeklinde olabilirdi (Yediyıldız, 2003, ss. 21-89).

Vakıflar, kendi bünyelerinde çeşitli işletmeler kurarak gelir elde edebilirdi. Örneğin, bir vakıf tarafından işletilen bir fırın veya atölye, ürünlerini satarak vakıf için gelir sağlayabilirdi. Bazı vakıflar, elde ettikleri sermayeyi faizsiz kredi olarak işleyerek veya

ticari girişimlere yatırım yaparak gelir elde ederdi. Bu tür finansal aktiviteler, vakıfların gelir kaynaklarını çeşitlendirmelerine ve ekonomik dalgalanmalara karşı daha dayanıklı hale gelmelerine yardımcı olurdu (Uzunçarşılı, 1999, ss. 41-61).

Vakıflar, ürettikleri veya elde ettikleri ürünleri (örneğin, tarım ürünleri, el sanatları) doğrudan halka satarak veya vakıf bünyesinde sunulan hizmetlerden (örneğin, eğitim, sağlık hizmetleri) ücret alarak gelir elde edebilirdi. Osmanlı vakıfları, bu çeşitli gelir kaynakları sayesinde kendi faaliyetlerini finanse etmekle kalmaz aynı zamanda toplumsal ve ekonomik kalkınmaya da önemli katkılarda bulunurdu. Vakıfların bu gelirleri, toplumun geniş kesimlerine hizmet etmelerini ve birçok sosyal, eğitimsel ve dini projeyi desteklemelerini mümkün kılardı (Kahraman, 2009, ss. 21-59).

3.3.3. Gelir-Servet Dağılımını Düzenlemesi

Vakıflar, Osmanlı toplum yapısında üst gelir grubuna ait kişiler tarafından kurulan önemli kurumlar olarak bilinir. Bu bireyler, kendi servetlerinden belirli bir miktarı ayırarak vakıf kurarlar ve bu suretle bu varlıklar kişisel mülkiyetten çıkarılarak kamusal bir varlık haline gelir. Böylece toplumsal bir kaynağa dönüşen bu varlıklar, genellikle alt gelir gruplarına yönelik gelir transferi işlevi görür (Günay, 2003, ss. 21-47).

Bu süreçte, vakıflar tarafından sağlanan hasılat, yüksek gelirli kurucular tarafından oluşturulurken, elde edilen gelirin büyük bir kısmı düşük gelirli bireyler tarafından harcanmaktadır. Bu durum, vakıfların toplumun daha geniş tabanına gelir ve sermaye dağılımını sağlama fonksiyonunu yerine getirdiğini göstermektedir. Vakıfların bu işlevi, toplumsal eşitlik ve adaletin sağlanmasında kritik bir role sahiptir. Ayrıca vakıflar, toplumdaki gelir dağılımı dengesizliklerini azaltma ve daha adaletli bir kaynak paylaşımını teşvik etme potansiyeline sahiptir (Uzunçarşılı, 1999, ss. 41-61).

Kurulan vakıflar aracılığıyla zenginlerin gelirlerinden ayrılan paylar, toplumun farklı kesimlerine hizmet eden eğitim kurumları, sağlık hizmetleri, dini ve sosyal faaliyetler gibi çeşitli alanlarda kullanılır. Bu da vakıfların sadece ekonomik bir araç olmanın ötesinde toplumsal dayanışmayı ve kalkınmayı destekleyen bir yapı olarak işlev gördüğünü ortaya koyar. Vakıf gelirlerinin bu şekilde kullanılması, toplumsal katmanlar arasında bir köprü görevi görür ve sosyo-ekonomik dengenin sağlanmasına katkıda bulunur (Kahraman, 2009, ss. 21-59).

Sonuç olarak, vakıfların üst gelir grubundan alt gelir grubuna kaynak aktarımı yaparak toplumun daha geniş kesimlerine fayda sağladığı ve ekonomik refahın artırılmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu süreç, toplumsal refahın artışına ve ekonomik dengelerin sağlanmasına katkıda bulunarak, vakıfların toplumsal yapının temel taşlarından biri olmasını sağlar (Kodaman, 1999, ss. 86-106).

3.3.4. İstihdamı Artırıcı Etkisi

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, toplum hizmetlerinin yerine getirilmesi ve bu hizmetler için gerekli personelin istihdam edilip maaşlarının ödenmesi gibi fonksiyonları da büyük bir titizlikle üstlenmiştir (Kozak, 1994, ss. 35-49). Bu kurumlar, hizmetlerin etkin bir şekilde yürütülmesi için çeşitli alanlarda uzmanlaşmış personel çalıştırarak onların maaş ödemelerini güvence altına almıştır. Vakıfların yaygınlaşması ile birlikte vakıf bünyesinde istihdam edilen kişi sayısında da önemli artışlar gözlenmiştir (Yüksel, 1991, ss. 1-31).

Bu büyüme, vakıfların kamu hizmetlerini yerine getirme kapasitesini ve bu süreçte yarattığı istihdam hacmini genişletmiştir. Vakıflar, sadece dini ve eğitimsel amaçlar için değil aynı zamanda kamu hizmetlerinin sunulması ve sosyal yardım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için de bir iş gücü havuzu oluşturmuştur (Unan, 2004, ss. 1-7).

Vakıf mülklerinin ve mimari eserlerinin zaman içerisinde fiziksel yıpranmaya maruz kalması, söz konusu yapıların onarım ve restorasyonunu zorunlu kılmış; bu durum, inşaat ve bakım faaliyetleri aracılığıyla istihdam olanaklarının genişlemesine katkı sağlamıştır. Vakıf yapılarının korunması ve restore edilmesi, yalnızca kültürel mirasın sürekliliğini sağlamak açısından değil, aynı zamanda mimar, mühendis, zanaatkar ve işçiler başta olmak üzere çeşitli meslek grupları için sürdürülebilir bir iş alanı oluşturması bakımından da önem arz etmektedir. Bu dinamik, günümüzde de kültürel mirasın korunmasına yönelik faaliyetlerin ekonomik boyutunu oluşturan ve istihdam yaratan önemli bir sektör olarak varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı vakıflarının istihdam yaratma kapasitesi, bu kurumların toplumsal ve ekonomik yapı içinde nasıl bir rol oynadığını gözler önüne sererken, bu kurumların sağladığı istikrar ve süreklilik, toplumun genel refah düzeyinin artmasına katkıda bulunmuştur. Vakıfların sağladığı istihdam olanakları, aynı zamanda sosyal güvenlik ağının güçlenmesine ve ekonomik aktivitenin canlanmasına yardımcı olmuştur (Kozak, 1994, ss. 35-49).

3.3.5. Vakıfların Tarım ve Ticaret Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, sadece sosyal ve dini yapıları desteklemekle kalmayıp ekonomik faaliyetler üzerinde de önemli bir etkiye sahipti. Bu bağlamda tarım ve ticaret sektörlerinde vakıfların oynadığı roller, bu alanlardaki kalkınma ve istikrarın önemli bir parçası olmuştur.

Osmanlı vakıfları, tarım sektörü üzerinde özellikle arazi yönetimi ve su kaynaklarının kullanımı konularında etkili olmuştur. Vakıflar, geniş arazi portföyleri yöneterek bu topraklarda tarım yapılmasını sağlamış ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliği için gerekli altyapıyı finanse etmiştir. Örneğin, sulama kanalları, kuyular ve barajlar gibi su yapılarının inşası ve bakımı vakıf kaynakları ile gerçekleştirilmiştir. Bu yapılar sayesinde tarım arazilerinin verimliliği arttırılmış, böylece bölgesel kalkınma desteklenmiş ve gıda güvenliği sağlanmıştır (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

Ticaret alanında ise vakıflar, ticari altyapının gelişimine katkıda bulunmuş ve ticari faaliyetlerin desteklenmesi için finansal kaynaklar sağlamıştır. Hanlar, çarşılar, kervansaraylar gibi ticari yapıların inşası ve işletilmesi sıklıkla vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Bu tür yapılar hem yerel hem de uluslararası ticaretin canlanmasına yardımcı olmuş, ticaret yolları üzerinde güvenli ve işlevsel durak noktaları sunarak tüccarların ve yolcuların ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Ayrıca vakıflar tarafından sağlanan krediler ve finansal destekler, küçük esnaflar ve tüccarlar için önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle ekonomik kriz zamanlarında vakıf fonları, piyasadaki likiditeyi artırarak ekonomik istikrarın sürdürülmesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte vakıfların ekonomik faaliyetlere sunduğu destek, toplumsal refahın artmasına ve ekonomik döngülerin sağlıklı işlemesine yardımcı olmuştur (Bayartan, 2008, ss. 157-175).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FATİH KÜLLİYESİ VE SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİNİN SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Bu bölümde, Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin özellikle sosyo-ekonomik boyutları detaylandırılarak karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır. Fatih Sultan Mehmet tarafından 15. yüzyılda inşa edilen Fatih Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin ilk büyük külliye projelerinden biridir ve şehrin sosyal ve ekonomik yaşamının merkezi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 16. yüzyılda inşa ettirilen Süleymaniye Külliyesi ise Osmanlı mimarisinin zirvesi olarak kabul edilmekte ve çok yönlü hizmetleriyle vakıf sisteminin ulaştığı boyutu ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin seçilmesinin en önemli nedeni, farklı dönemlere ait bu külliyelerin, vakıf anlayışının değişim ve sürekliliğini göstermede önemli birer örnek teşkil etmesidir. Bu iki külliyein seçilmesindeki bir diğer neden, farklı sultanların dönemlerinde hayata geçmiş olmalarıdır. Bu durum, vakıf sisteminin zamanla nasıl evrildiğini anlamaya olanak tanımaktadır. Fatih ve Süleymaniye külliyelele Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde sosyal, ekonomik ve dini önceliklerin nasıl bir araya geldiğini göstermesi bakımından çok önemli birer tarihsel belge niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu yapıların sağladığı katkıların detaylı olarak incelenmesi, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik dönemleri arasındaki farklılıkları anlamamıza yardımcı olmaktadır.

4.1. Fatih Külliyesi

Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 2202 (eski 666) numara ile kayıtlıdır. Evkaf Nezareti döneminde yapılan suret kaydı ise İstanbul 6. Vakfiye defterinde 46 numara olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alır. Aynı vakfiye için Cumhuriyet dönemi Latin harfli çevirisi de 575 numaralı defterde 82. sayfadan itibaren bulunmaktadır. Vakfiye, 33 cm x 38,5 metre ebatlarında, yeşil atlas kumaşa yapıştırılmış tomar şeklindedir. Metin Arapça kaleme alınmış olup, baş kısmında eksikler ve orta kısmında çürümeler mevcuttur (Ergin, 1945, s. 82).

Osman Ergin tarafından yapılan değerlendirme ve tıpkıbasım işlemi, vakfiyenin 68 sayfada ele alınmasını sağlamıştır. Vakfiyenin başlangıcında Fatih Sultan Mehmet'in övgüsü yer almakta, Ergin'in sınıflandırmasına göre 3-52. sayfalarda İstanbul'daki ve Üsküdar'daki vakfedilen binalar ve arsalar, 52-55. sayfalar arasında İstanbul dışındaki araziler, 65. sayfaya kadar tekrar şehir dışındaki mülkler detaylandırılmıştır. 65. sayfadan itibaren vakfın yönetimi, görevlileri ve vakıf gelirlerinin kullanım yerleri gibi konular düzenlenmiştir (Beyatlı, 2013, ss. 44-45).

Ahmet Beyatlı'nın yaptığı çalışmada ise vakfiye, yüz sayfalık bir tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır. İncelenen metinde vakfiyenin baş kısmındaki kopukluğun, giriş ve dua faslının bir kısmını kapsadığı görölmüştür. İlk 18 satır, diğer Fatih Külliyesi ve Ayasofya vakfiye nüshalarına kıyasla daha kısa bir giriş ve dua bölümünü içerir. 19-35. satırlar arasında vakfa ait hayır müesseseleri tanımlanmıştır; bunlar arasında Fatih Camii, Sekiz Medrese, Ayasofya Camii, Galata Camii ve Debbağlar Mahallesi'ndeki Darüşşifa bulunmaktadır (Kala, 2020, ss. 103-105).

Vakfın gelir getiren mülkleri 36-889. satırlar arasında listelenmiştir. 890-899. satırlarda mütevellî ve vakıf nazırıyla ilgili düzenlemeler, 899-906. satırlarda Sahn-ı Seman Medreseleri'nin görevlileri ve tahsisatları, 906-924. satırlarda Fatih Camii görevlileri ve tahsisatları, 925-936. satırlarda Ayasofya Camii görevlileri ve tahsisatları, 936-939. satırlarda Galata Camii görevlileri, 939-940. satırlarda Silivri Camii görevlileri, 941-956. satırlarda Debbağlar Mahallesi'ndeki Darüşşifa ve ilgili hizmetlerin görevlileri ve şartları belirlenmiştir (Ergin, 1945, s. 82).

Mütevellinin görevleri ve çalışan personelin genel istihdam şartları 956-962. satırlarda ele alınmış, 963. satırdan itibaren ise vakfiyenin tesciliyle ilgili kadı huzurunda yapılan usulî işlemler anlatılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in malları Sadrazam Mahmud Paşa'ya teslim ettiği, vakfın lâzım olduğuna dair müçtehid imamların görüşlerine göre tescil talebi ve hâkimin vakfın geçerliliğine ve gerekliliğine dair verdiği karar yer almaktadır. Son kısımda vakfı bozmak veya iptal etmek isteyenlere yönelik vakıf bedduası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, vakfiyenin İstanbul 6. Vakfiye Defteri'ne kaydıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır (Kala, 2020, ss. 103-105).

Fatih Sultan Mehmed'in vakfeden sıfatıyla mahkemeye bizzat katıldığı ve vakfı tescil ettirmek için Sadrazam Mahmud Paşa'ya teslim ettiği vakfiyenin, mevcut kayıtlar ve

tarihsel bağlam içinde incelenmesi, vakfiyenin önemli yönlerini ortaya koymaktadır. Vakfiyenin tescil süreci, Fatih Sultan Mehmed'in vakıfla ilgili niyetinin sahih ve geri dönüşümsüz olduğunu belirleme konusunda hukuki bir ihtilafı da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, "vakfettim" demekle vakfın lâzım (geri dönüşümsüz) olduğunu savunan Sadrazam Mahmud Paşa ile bu iddianın karşılıklı olarak ele alındığı görülmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2003).

Vakfiye üzerinde yapılan incelemeler, metnin zaman içinde hasar görmesi ve bazı kısımlarının eksik olması nedeniyle hâkimin adının ve vakfiyenin baş kısmında yer alabilecek olan Fatih Sultan Mehmed'in tuğrasının kaybolmuş olabileceğini göstermektedir. Bu durum vakfiyenin tarihlendirilmesi ve o dönemdeki hukuki prosedürlerin anlaşılması açısından zorluklar oluşturur. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in Sadrazam Mahmud Paşa'ya vakfettiği malları teslim ettiğine ve hâkimin vakfın sahih ve lüzumuna karar verdiğine dair bilgiler vakfiyenin hukuki geçerliliğini ve toplumsal önemini pekiştirmektedir (Unan, 2013, s. 66).

Vakfiyenin içeriğindeki detaylı tafsilatlar ve vakfın tescili için yapılan usuli işlemler, İstanbul'daki binalar ve arsaların mukataa sistemi altına alınması gibi dönemin idari düzenlemelerine dair değerli bilgiler sunmaktadır. Vakfiyenin tescil edildiği tarih olan 1472-1473 yılları, bu idari değişikliklerin ve vakıf sistemlerinin Osmanlı Devleti'nde nasıl işlediğine dair önemli ipuçları vermektedir (Ünver, 1946, ss. 33-36).

Vakfiyenin Evkaf Nezareti tarafından yapılan son tescil işlemi ile ilgili kayıtlar, Cumhuriyet dönemine dek süren bir hukuki ve idari sürecin parçasıdır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde vakıf eserlerinin korunması ve yönetilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Vakfiye, 1916'da alınan Evkaf Şurası kararı ve padişah iradesi ile onaylanarak 1919'da sicile kaydedilmiştir. Bu tescil, vakfın ve bağlı eserlerin tarihi ve kültürel miras olarak korunmasını sağlamak adına yapılmış önemli bir adımdır (Kala, 2020, ss. 103-105).

4.1.1. Fatih Külliyesinin Birimleri

Fatih Külliyesinin birimleri mimari bölümler olarak aşağıda ele alınmaktadır.

4.1.1.1. Cami

Fetihten sonra İstanbul'daki dini yapıların tahsisindeki değişiklikler, önemli bir tarihi sürecin parçasıdır. Fâtih Sultan Mehmed, 1453'teki İstanbul'un fethinden sonra şehrin dini liderliğini temsil eden Ortodoks Patriği için On İki Havâri Kilisesi'ni patrikhanenin merkezi olarak tahsis etmiş ancak kilise harap durumda olduğu için patrik 1455'te başka bir yerde yerleşmek istemiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed, patriğe başka bir kilise vermiş ve On İki Havâri Kilisesi'nin yerine kendi adına bir külliye inşa etmeye karar vermiştir. Bu külliye, 1463'te yapımına başlanmış ve 1470'e kadar inşaatı devam etmiştir (Ergin, 1945, ss. 55-57).

Bu süreçte, külliyenin mimarisi hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Özellikle Eflak Voyvodası Dimitrie Cantemir tarafından, külliyenin Khristodulos adında bir Rum mimar tarafından yapıldığı iddiası ileri sürülmüş ancak bu iddia yapılan araştırmalar sonucunda yetersiz bulunmuştur. Gerçekte Fâtih Camii ve Külliyesi'ni yapan mimarın Atik Sinan olduğu tespit edilmiştir. XV. yüzyılda inşa edilen bu yapılar, tamamen Türk mimari geleneklerine uygun olarak tasarlanmıştır ve bu yapılar Bizans sanatıyla herhangi bir bağlantı göstermez (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Külliye yapıları, Edirne'deki Üç Şerefeli Cami ile Beyazıt ve Süleymaniye camileri arasında, Türk selâtin camilerinin mimari evriminde önemli bir yer tutar. Türk mimarisinin doğal bir evrimini temsil eden bu yapılar, Bizans mimarisiyle herhangi bir ilişki içerisinde değildir. Ayrıca XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Bizans'ta büyük çaplı dini yapıların inşasının neredeyse durduğu göz önüne alındığında, Türk yapı sanatı hakkında bilgi sahibi üstün yetenekli bir Hristiyan mimarın varlığı ihtimal dışı görünmektedir. Bu durum Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle birlikte başlayan ve şehrin mimari kimliğini İslami ve Türk geleneklerine uygun olarak dönüştürme çabalarının bir parçasıdır (Erdoğan, 1962, ss. 161-192).

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki hayır kurumlarına ilişkin bilgiler çeşitli vakfiyelerde yer almaktadır. Bu vakfiyeler, Tahsin Öz, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Osman Nuri Ergin tarafından 1935'ten 1945'e kadar yayımlanmıştır. Fatih Camii ve külliyesi, mimar Ayaş gibi Fatih dönemi mimarlarının eseri olarak kabul edilir ve bu yapının inşasında onların da rol aldığı düşünülmektedir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Fatih Camii, tarihi boyunca birkaç büyük depremle hasar görmüş, 1509'daki "küçük

kıyamet" olarak adlandırılan depremde büyük kubbe ve diğer yapısal elemanlar ciddi zarar görmüştür. Daha sonraki yıllarda, özellikle 1766 depremi sonrasında tamamen çöken cami, Sultan III. Mustafa'nın emriyle İzzet Mehmed Bey ve Sarım İbrahim Efendi'nin nezaretinde yeniden inşa edilmiştir ve 1771'de ibadete açılmıştır (İnan, 2020, ss. 421-490).

Bugünkü Fatih Camii, orijinal yapıdan oldukça farklı olsa da bazı kısımlarında eski yapıya ait izler ve kalıntılar hâlâ mevcuttur. 19. yüzyıl boyunca yapılan restorasyonlar ve değişikliklerle minareleri yükseltilmiş sonraki depremler sonrasında kubbe yapıları yenilenmiştir. Ayrıca Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'nde korunan taş külâhlar gibi bazı yapısal elemanlar orijinal caminin mimari özelliklerini yansıtmaktadır (Öztürk, 2001, ss. 33-35).

Fatih Camii'nin ilk halinin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'u ziyaret eden Flensburglu ressam Lorichs ve Flaman asıllı ressam Pieter Coeck van Aalst gibi sanatçıların eserlerinde tasvir edildiği bilinmektedir. Bu eserler caminin avlu, revak ve iç mekân düzenlemelerine dair değerli bilgiler sunmaktadır. İlk cami, daha sonra Osmanlı mimarisinde benzer özellikler gösteren yapılarla paralellikler taşıyan bir yapıydı ve bugün de bu özelliklerin kalıntıları arasında bulunabilmektedir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

4.1.1.2. Türbeler

Fatih Sultan Mehmed, 1481 yılında Gebze yakınlarındaki Sultançayırı'nda vefat ettikten sonra, naaşı İstanbul'a getirilerek Fatih Camii'nin kible duvarı önünde bulunan hazire alanındaki türbeye defnedilmiştir. Türbenin Fatih Sultan Mehmed'in vefatından önce mi yoksa sonra mı yapıldığı net olarak bilinmemektedir. Ancak 1766 yılındaki büyük depremde türbe, çevresindeki yapılarla birlikte hasar görmüş ve kısa sürede onarılmıştır. Bu onarım sırasında türbenin ilk konumundan daha ileriye taşındığı iddia edilse de bazı yeni araştırmalar türbenin eski yerinde kaldığını ve kible duvarının taşınmadığını öne sürmektedir. Bu konudaki tartışmalar ancak türbenin duvarları ve zemininde yapılacak detaylı bir araştırma ile netlik kazanabilir (Çelik ve Yıldırım, 2015, s. 26).

1782 yılındaki Cibali yangını sırasında, halkın yangından kurtardığı eşyaları cami avlusuna taşınması sonucu ateşin türbeyi de sarması ve içerideki sanduka ve eşyalarla birlikte yanması talihsiz bir olaydır. Bu olayın ardından I. Abdülhamid tarafından türbe onarılmış ve 1784-85 yıllarında üzerine bir kitabe eklenmiştir. Daha sonraki yıllarda Sultan

Abdülaziz ve Mehmed Reşad dönemlerinde türbe birkaç kez daha onarım görmüş ve iç süslemeleri yenilenmiştir. En son 1952-1953 yıllarında yapılan onarımda Lâleli Camii Türbesi'ndeki alçı pencerelerin benzerleri türbeye eklenmiştir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Türbe mimarisi, sekiz köşeli bir plan üzerine kurulmuş ve üzerini tek bir kubbe örtmektedir. Giriş kısmında iki sütunlu bir sundurma bulunmakta ve bu bölüm sonradan eklenmiş geniş bir saçakla örtülmüştür. Türbenin dış mimarisinde barok üslubu etkileri gözlemlenirken, iç mekânda ise Fatih Sultan Mehmed dışında başka bir sanduka bulunmamaktadır. Sultan Abdülaziz döneminde türbe, saraydan gelen eşyalarla ve bir kristal avize ile süslenmiş, pencerelere perdeler asılmıştır (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Türk edebiyatında Fatih Türbesi, Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin 1493'te yazdığı Hevesnâme'deki "Sıfât-ı Mezâr-ı Sultân Mehemmed" adlı şiirle ve Abdülhak Hâmid'in 1877 yılına tarihlenen ancak 1909'da yayımlanan "Merkad-i Fâtih'i Ziyâret" adlı eseriyle yer bulmuştur. Bu şiirin imzalı bir kopyası I. Dünya Savaşı sırasında düzenlenen bir törenle türbeye konulmuştur, bu da türbenin kültürel ve tarihi önemini pekiştiren bir detaydır (Öztürk, 2001, ss. 33-35).

Gülbahar Hatun Türbesi Fatih Sultan Mehmed'in eşi Gülbahar Hatun için yapılmış, Fatih Türbesi'ne yakın bir konumda bulunan ayrı bir anıt mezarıdır. Bu türbe, sekiz köşeli bir plan üzerine inşa edilmiş ve üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Türbenin mimarisi, genel olarak klasik Türk mimari özelliklerini yansıtmakta olup, yuvarlak kemerli üst sıra pencereleri, 1766 depremi sonrasında yapılan onarımların bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir (İnan, 2020, ss. 421-490).

1767-68 yıllarında tamamlanan bu onarım süreci belgelerde kaydedilmiş ve yapılan masraflar belirtilmiştir. Gülbahar Hatun Türbesi, 1782 yılında Cibali yangını sırasında da hasar görmüş ve yangın sonrasında hemen onarılmıştır. Türbenin içinde Gülbahar Hatun'un yanı sıra Fatih Sultan Mehmed'in bir kızının ve iki saraylının daha mezarları bulunmaktadır (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Bu yapı, Fatih döneminin mimari ve kültürel mirasını yansıtan önemli bir tarihi eser olarak kabul edilmekte olup Fatih Camii ve külliyesi ile birlikte İstanbul'un tarihi dokusunun anlaşılmasında kritik bir role sahiptir. Türbenin zarif yapısı ve içinde barındırdığı tarihi figürler, Osmanlı döneminin sosyal ve kültürel yapısına dair önemli ipuçları sunmaktadır (Öztürk, 2001, ss. 33-35).

Nakşidil Vâlide Sultan Türbesi, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli kadın figürlerinden biri olan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan anısına inşa edilmiştir. Bu yapı, Fatih Camii haziresinde yer almakta ve yanında bir sebil de bulunmaktadır. Türbenin mimarisi, Osmanlı Türbe mimarisinin Barok üslubunu yansıtan özelliklerle dikkat çeker (İnan, 2020, ss. 421-490).

Türbe dalgalı hatları, büyük ve dilimli kubbesi ile göze çarpar. Oval pencereler ve yaprak biçimindeki kabartma süslemeler, Barok dönemin karakteristik öğeleri olarak bu yapıda vurgulanmıştır. Türbe ve yanındaki sebil, Nakşidil Sultan'ın sosyal ve dini hayır işlerine verdiği önemi simgelerken, bu tür yapılar aynı zamanda dönemin estetik anlayışını ve sanatsal zenginliğini de gözler önüne sermektedir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Nakşidil Sultan'ın türbesi, İstanbul'un tarihi ve kültürel mirasının zenginliğine katkıda bulunan önemli bir eser olarak kabul edilir (İnan, 2020, ss. 421-490).

4.1.1.3. Kütüphane

Fatih Camii ve Külliyesi'nin bir parçası olarak kurulan kütüphane, başlangıçta müstakil bir yapıya sahip olmamıştır. XVIII. yüzyıl, İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin altın çağı olarak kabul edildiği dönemde, caminin kible tarafına özel olarak kubbeli bir bina inşa edilmiştir. Bu yapı, tarih boyunca önemli bir bilgi kaynağı olarak hizmet vermiştir (Öztürk, 2001, ss. 33-35).

Kütüphane binası zaman içinde yapısal sorunlar yaşamaya başlamış ve son yıllarda ortaya çıkan çatlaklar nedeniyle güvenlik gerekçesiyle boşaltılmıştır. Kütüphanedeki kitaplar, korunmaları amacıyla Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. 1742 yılında inşa edilen bu kütüphane binasının hem dış avluya açılan mermer merdivenli bir kapısı hem de caminin içine açılan ikinci bir kapısı bulunmaktadır. Bu yapıda, kitapların rutubetten zarar görmemesi için yapılan alt mahzene benzer şekilde pek çok Osmanlı kütüphanesinde olduğu gibi bir mahzen yer almaktadır (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Ne yazık ki, kütüphanenin bakımsız kalması sonucu kubbe ve duvarlardaki çatlaklar artmış ve yapı giderek daha tehlikeli bir hale gelmiştir. Bu durum kütüphanenin onarımını ve restorasyonunu zorunlu kılan önemli bir problem olarak öne çıkmaktadır. Kütüphanenin tarihi ve kültürel değerini korumak, gelecek nesillere aktarabilmek adına yapılacak olan restorasyon çalışmaları, bu tür tarihi yapıların korunması ve işlevlerini sürdürebilmeleri

için hayati öneme sahiptir. Bu restorasyon çalışmaları, kütüphanenin orijinal mimarisine sadık kalınarak ve modern koruma teknikleri kullanılarak yapılmalıdır (İnan, 2020, ss. 421-490).

4.1.1.4. Medreseler

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden hemen sonra eğitim faaliyetlerini teşvik etmek için gerçekleştirdiği adımlar şehrin kültürel ve ilmi yapısını kökten değiştirmiştir. Bizans'ın en büyük manastırlarından biri olan Pantokrator Manastırı'nı medreseye dönüştürmesi ve kilisesini camiye çevirmesi, bu dönüşümün somut örneklerindendir. Bu medresenin başına dönemin önde gelen alimlerinden Molla Zeyrek getirilmiştir. Ayrıca Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesiyle birlikte yanında kurulan ilk medresenin yönetimi Molla Hüsrev'e emanet edilmiştir (Özcan, 2007, ss. 77-79).

Fatih Camii'nin her iki yanında inşa edilen ve 1470'te tamamlanan medreseler, Sahn-ı Semân olarak adlandırılmıştır. Bu yapılar, dönemin en değerli eğitim kurumları olarak kabul edilir ve modern üniversite sisteminin İstanbul'daki ilk temellerini atmıştır. Ayrıca medreselerin daha alt kısımlarında, arazinin eğimli olması sebebiyle Tetimme adı verilen hazırlık medreseleri inşa edilmiştir. Ne yazık ki bu yapılar zamanla yıkılmış ve yerlerine diğer yapılar inşa edilmiştir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Büyük medreselerden Haliç tarafındakilere Bahr-i Siyâh (Karadeniz), Marmara tarafındakilere ise Bahr-i Sefîd (Akdeniz) adı verilmiştir. Bu yapılar, Saraçhanebaşı'ndan Edirnekapı'ya doğru çeşitli isimlerle anılan dershanelerden oluşmuştur. Her biri, on dokuz hücre ve bir büyük kubbeli dershane-mescit içermekte, ayrıca taş ve tuğladan yapılmış revaklı avlularıyla dikkat çekmektedir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

1766'daki büyük depremde Fatih Külliyesi'nin medreseleri cami ve diğer binalarla birlikte hasar görmüş ancak hemen onarılmıştır. Tetimme medreselerinin yıkımı sonrası yaşanan toprak seviyesindeki değişiklikler nedeniyle Akdeniz medreselerinin yan duvarları desteklenmek zorunda kalmıştır. Günümüzde Fatih Külliyesi'nin sekiz büyük medresesi, 1955'ten itibaren zaman zaman Vakıflar İdaresi tarafından onararak öğrenci yurdu olarak kullanılmaktadır. Bu durumda yapıların günümüzde de eğitim amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Bu tarihi medreseler, İstanbul'un eğitim tarihindeki yerlerini koruyarak önemlerini sürdürmektedirler.

4.1.1.5. Tabhane

Tabhâne, Fatih Külliyesi'nin önemli bileşenlerinden biri olarak, külliyenin sosyal ve eğitim yapısına büyük katkılar sağlayan çok işlevli bir yapıdır. Başlangıçta misafirhane olarak tasarlanan bu bina, Akdeniz tarafındaki Baş Kurşunlu Medresesi'nin ilerisinde inşa edilmiş ve medrese mimarisine sahip olacak şekilde özenle yapılmıştır. Misafirhane fonksiyonu sona erdikten sonra yapı medrese olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özcan, 2007, ss. 77-79).

1766 yılında meydana gelen depremde mescid kısmının kubbesi yıkılmış ancak bu kubbe 1956 yılından sonra yeniden inşa edilmiştir. Tabhâne aynı zamanda külliyenin görevlilerine, tabhâne sakinlerine ve medresede kalan öğrencilere yemek sağlayan bir aşhane-imarete de ev sahipliği yapmıştır. Bu yapı, arazinin yüksek bir noktasında konumlandırıldığı için binanın alt kısmında bir kervansaray da yer almaktadır (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Tabhâne'nin mimari detayları, Osmanlı mimari anlayışının özelliklerini yansıtmakta ve yapı, eğitimden misafirperverliğe, aynı zamanda lojistik destek sağlamaya kadar çeşitli işlevleriyle külliyenin sosyal ve kültürel hayatında merkezi bir rol oynamıştır. Binanın çok yönlü kullanımı, Osmanlı döneminde karmaşık ve çok katmanlı yapıların nasıl efektif bir şekilde hizmet verebildiğinin de bir örneğini teşkil etmektedir. Bu yapılar, zamanla adaptasyon göstererek farklı ihtiyaçlara cevap vermiş ve külliyenin yaşayan bir parçası olarak kalmıştır.

4.1.1.6. Dârüşşifâ

Fatih Külliyesi'nin bir parçası olan ve İstanbul'un Türk dönemine ait ilk hastanesi olan dârüşşifâ, Karadeniz tarafındaki medreselerin hizasında inşa edilmiştir. Yapı, ortası açık avlulu ve çevresinde hücreleri bulunan medrese benzeri bir tasarıma sahiptir. Güney tarafında kubbeli bir mescid yer almaktadır (Cantay, 2014, s. 12).

Osman Ağa'nın 1824 tarihli yazısına göre, 1766 zelzelesi sonrası dârüşşifâ ciddi şekilde hasar görmüş ve metruk bir halde bulunmuştur. Yapı üzerindeki kurşunların eksilmesi ve yapının yıkılması gerekliliği vurgulanmıştır. II. Mahmud döneminde, dârüşşifânın restore

edilmesi veya farklı bir işlevle kullanılması gündeme gelmiş; ancak yapılan keşifler sonucunda dönüşümün maliyetli olacağı ve fazla gelir getirmeyeceği belirlenerek, yıkılmasının ve arsanın satılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir (Özcan, 2007, ss. 77-79).

Dârüşşifâ'nın yıkılmasının ardından, sadece mihrap kısmı çıkıntı teşkil eden kubbeli mescid kısmı ayakta bırakılmış ve bu bölüm Demirciler Mescidi olarak bir süre kullanılmıştır. Mescid, Paspatis tarafından eski bir Bizans kilisesi kalıntısı olarak yanlış tanıtılmış ve bu yanlış bir süre devam etmiştir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

1894 zelzelesi ve sonrasında yaşanan yangınlar nedeniyle Dârüşşifâ-Demirciler Mescidi önemli ölçüde zarar görmüş ve 20. yüzyıl başlarında tamamen harabe haline gelmiştir. 1950'lerde dahi bölgede görülebilen son duvar kalıntıları bugün tamamen yok olmuştur. Önceleri eski temeller üzerine dârüşşifânın ihyası ve bir Fatih Kültür Merkezi yapılması planlanmış; ancak bu planlar gerçekleşmeyince, arsa ve evlerin yerine apartmanlar inşa edilmiştir. Günümüzde, dârüşşifânın izlerine rastlamak mümkün değildir, bölge tamamen farklı bir kimlik kazanmıştır. Bu durum, kültürel mirasın korunmasının önemi ve zorlukları konusunda düşündürücü bir örnek teşkil etmektedir (Hayaslı, 2008, ss. 73-94).

4.1.1.7. Muvakkithâne

Muvakkithâne, Fatih Meydanı'na bakan, Çörekçi ve Boyacı kapıları arasında yer alan tarihi bir yapıydı. İstanbul'un zaman ölçümü ve astronomik gözlemler için kullanılan bu önemli yapı, zaman içinde çeşitli tamiratlar görmüş ve sık sık ahşap malzeme ile yenilenmiştir (Eyice, 1994, ss. 265-270).

Sadrazam Hacı Mehmed Paşa döneminde 1749-1750 yıllarında ve III. Selim'in saltanatı sırasında (1789-1807) onarımlarla desteklenmiş olan muvakkithâne, 1918 yılında çıkan büyük yangında tamamen yanarak kullanılamaz hale gelmiştir. Bu yangın, yapıyı tamamen ortadan kaldırmış ve o zamandan beri muvakkithâne, Fatih Meydanı'nın silüetinden çıkarılmıştır (Eyice, 1995, ss. 244-249).

Muvakkithânenin yıkılması, o dönemde İstanbul'un sosyal ve kültürel hayatında önemli bir kayıp olarak görülmüştür. Çünkü bu tür yapılar şehrin günlük yaşam ritmini ve dini uygulamalarını düzenleyen önemli unsurlardı. Özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesi ve astronomik olayların takibi gibi kritik fonksiyonlar için kullanılan muvakkithâne, zamanın

ruhunu yansıtan kültürel bir miras niteliğindeydi (Eyice, 1994, ss. 265-270).

4.1.1.8. Hazîre

Fatih Camii'nin kible tarafında yer alan ve duvarlarla çevrili hazire alanı, pek çok önemli şahsiyetin son istirahatgâhı olarak dikkat çeker. Bu mezarlık, Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinden sivil, asker, ulema ve meşayih'ten oluşan ünlü kişilikleri barındırır. Bu kabirler genellikle 19. yüzyıla tarihlenmekle birlikte, içlerinde özellikle dikkat çeken isimlerden biri, Plevne kuşatmasının kahramanı Gazi Osman Paşa'dır (Özcan, 2007, ss. 77-79).

Gazi Osman Paşa, Osmanlı tarihinde önemli bir yere sahip olan ve özellikle Plevne Savunması ile tanınan bir Osmanlı mareşalidir. Cesareti ve liderliği ile tanınan Osman Paşa, bu kuşatma sırasında gösterdiği üstün direnç nedeniyle "Gazi" unvanını almıştır. Fatih Camii haziresindeki türbesi, bu büyük askeri liderin anısını yaşatmaktadır (Hayaslı, 2008, ss. 73-94).

4.1.1.9. Kervansaray

Fatih Külliyesi'nin kervansarayı, tabhâne ve aşhane-imaretin altında yer almakta ve tarihi bir öneme sahiptir. 1766'da meydana gelen büyük İstanbul depremi sonrasında kervansarayın tonozları kısmen yıkılmış ve yapısal olarak zarar görmüştür. Hasarın boyutu ve olası gelecekteki riskler nedeniyle kervansarayın içi güvenlik amacıyla toprakla doldurulmuştur (Eyice, 1994, ss. 265-270).

1980'li yıllara gelindiğinde, Vakıflar İdaresi bu tarihi yapıyı restore etmek için önemli bir adım atmıştır. Kervansarayın içerisindeki toprak temizlenmiş ve yapı tamir edilerek yeniden kullanılabilir hale getirilmiştir. Ayrıca yapıya cadde tarafından erişim sağlamak ve ticari potansiyelini artırmak amacıyla önüne yeni dükkanlar inşa edilmiştir. Bu işlemler sırasında, kervansarayın içinde daha önce bilinmeyen ve yapısal bir işlevi olmayan kalın bir taş sütun keşfedilmiştir. Bu sütunun keşfi, yapı hakkında daha fazla araştırma yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur (Eyice, 1995, ss. 244-249).

4.1.1.10. Çarşı (Arasta)

Fatih Külliyesi'nin güney tarafında tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olan ve vakfiyelerde de bahsedilen büyük bir çarşı bulunuyordu. Bu çarşı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış ramazannâmelerde övgüyle anlatılır ve beş kapısı olduğu, dükkânlarının sağlam kâgir binalardan oluştuğu belirtilir. Çarşının özellikle saraç ve kavaflar esnafına ev sahipliği yapması nedeniyle Saraçlar Çarşı veya Kavaflar Çarşı olarak da adlandırıldığı bilinir (Hayaslı, 2008, ss. 73-94).

1918'deki büyük Fatih yangını, çarşının büyük bir bölümünü yok etmiştir. Yangından önce çarşı, külliyenin geniş bir alanını kaplayan ve şehir yaşamının can damarlarından biri olarak kabul edilen bir merkezdi. Ancak yangın sonrası bu tarihi çarşıdan geriye çok az şey kalmıştır. Bugün, Saraçhanebaşı mahallesinde Dülgerzâde Camii'ne komşu olan ve kâgir tonozlu birkaç dükkân hücresi, bu çarşının son kalıntıları olarak değerlendirilmektedir (İhsanoğlu, 2003, ss. 45-97).

Bu kalıntılar, Fatih Külliyesi ve çevresindeki ticaret hayatının tarihi ve kültürel mirasını yansıtan değerli unsurlardır. Geçmişteki ticaret hayatının ve sosyal yaşamın dinamiklerini anlamak açısından bu tür yapılar ve onların tarihleri büyük önem taşır. Şehir planlaması ve tarih araştırmalarında bu tür yapıların korunması, incelenmesi ve halka tanıtılması geçmişin izlerini günümüze taşıyan önemli bir görevdir (Eyice, 1995, ss. 244-249).

4.1.1.11. Hamam

Fatih Külliyesi'nin güney tarafında yer alan ve arazinin çevreye göre daha derin olması nedeniyle "Çukur Hamam" adıyla bilinen yapı, 1766 depreminde büyük ölçüde zarar görmüştür. Bu zararın ardından hamam onarılmamış, farklı amaçlarla kullanılmış ve zamanla harap hale gelmiştir. 19. yüzyıl gezginlerinden Charles Texier, hamamı bulmak için uzun arayışlar sonucunda ulaşmış ve doğruluğu tam olmayan bir planını çizerek yayımlamıştır. Çukur Hamam, büyüklüğü ve süslemeleriyle dikkat çeken önemli bir yapı olmasına rağmen 20. yüzyıl başlarında yapılan araştırmalarda H. Glück tarafından yapılan incelemelerde artık hiçbir izine rastlanmamıştır (Texier, 1864, ss. 162-164).

Fatih Camii ve Külliyesi, İstanbul'daki şiddetli zelzelelerden defalarca zarar görmüş bu da yapının sağlam bir zemin üzerine oturmadığını göstermektedir. Özellikle Tetimme medreseleri gibi destekleyici unsurların ortadan kalkması yapıya ekstra zararlar vermiştir.

İstanbul'un fethinden sonra kurulan bu ilk büyük selâtin külliyesinin günümüzde birçok parçasının eksik olması veya tamamen yok olmuş olması şehrin ve Türkiye'nin tarihî mirası açısından büyük bir kayıptır. Fatih Külliyesi'nin parçalarının korunması ve restorasyonu, tarihî dokunun anlaşılması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle külliyenin ve çevresindeki yapıların detaylı araştırmalarla incelenmesi ve mümkünse restore edilmesi, İstanbul'un kültürel mirasının korunması için kritik bir adımdır (Eyice, 1995, ss. 244-249).

4.1.2. Vakfiyede Yer Alan Hayır Müesseseleri ve Şartları

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra nimetlere şükran olarak ve daha fazla bereket için dini kurumlar kurma arzusu vakfiye metninde yer almaktadır. Fethin ardından bazı kiliseleri medrese ve mescitlere dönüştürmüş daha sonra ise Hz. Peygamber'in "her kim Allah rızası için bir mescit bina ederse Allah onun için cennette bir ev bina eder" hadis-i şerifine uyarak yeni mescitler inşa etme kararı almıştır. Bu hayır müesseseleri, vakfiyenin ifadesine göre, bu düşüncelerle vakfedilmiş ve yaptırılmıştır (Unan, 2003, ss. 67-68).

Vakfiyede belirtilen hayır müesseseleri arasında Fatih Camii, Sahn-ı Seman Medreseleri, Ayasofya Camii, Galata Camii ve Debbaglar Mahallesi'nde eskiden bimarhane olarak bilinen Mâristan (Darüşşifa) yer almaktadır. Bu kurumlar için ayrılan görevliler ve tahsisatlar vakfiyenin son kısımlarında düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler, Silivri Camii görevlilerini ve Debbaglar Mahallesi'ndeki Darüşşafa'ya bağlı tabhanenin (aşevi) görevlileri ve ücretlerini de içermektedir (Kala, 2020, ss. 103-105).

Farklı vakfiye nüshalarında geçen hayır müesseselerinin en geniş listesi, Fatih'in Bizans yapılarından dönüştürülen ve kendisinin yaptırdığı çeşitli dini ve eğitim kurumlarını içermektedir. Bunlar arasında Fatih Camii ve Külliyesi'nin çeşitli bölümleri, Ayasofya'ya bitişik Darüttalim, ve çeşitli camiler bulunmaktadır. İncelenen vakfiye nüshasında ise Debbaglar Mahallesi'ndeki darüşşifa ve bağlı aşevi gibi diğer nüshalarda yer almayan kurumlar düzenlenmiştir (Unan, 2003, ss. 67-68).

Farklı vakfiye nüshaları arasındaki bu tür farklılıklar, hangi nüshanın asıl olduğu konusunda literatürde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm nüshaların yayımlanmamış olması kesin bir sonuca varılmasını güçleştirmekte ve bu nüshaların

çevirilerinin yapılp bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesinin ardından konunun daha net bir şekilde ele alınabilmesi gerektiğini göstermektedir (İhsanoğlu, 2003, ss. 45-97).

4.1.3. Vakfın Eğitim Hizmetleri

Fatih Sultan Mehmet, eğitime verdiği büyük önemi göstermek amacıyla İstanbul'da Sahn-ı Seman Medreseleri'ni kurdu. Bu kompleks, dönemin en prestijli eğitim kurumları arasında yer alıyordu ve toplamda sekiz medrese içeriyordu. Her bir medresede, ders vermek üzere birer müderris ve öğrencilere ders sonrası yardımcı olan birer muid görev yapıyordu. Bu düzenlemeyle Sahn-ı Seman'da eğitim kadrosu toplamda 16 kişiden oluşmaktaydı. Ayrıca, her medresede birer bevvap ve hademe olmak üzere hizmet personeli de bulunmaktaydı. Kütüphanecilik görevini ise iki hâfız-ı kütüp üstlenmekteydi, böylece toplamda 34 kişi bu eğitim kurumunda görev almaktaydı (Kuban, 200, s. 187).

Öğrencilerin sayısı vakfiyede belirtilmemiş olmasına rağmen her öğrenci için günlük olarak 30 dirhem ödenmesi gerektiği kaydedilmiştir. Fatih Külliyesi'ne bağlı alt dereceli eğitim kurumlarından olan ve sonraki vakfiyelerde yer alan Tetimme Medreseleri bu belgede yer almamaktadır (Canatar, 2004, ss. 1009-1060).

Ayasofya Camii'nde görev alacak personel arasında yetimleri eğitmek üzere atanan bir muallimin varlığından bahsedilmiştir. Ancak bir darüttalim veya sıbyan mektebinden söz edilmemiş sonraki belgelerde Ayasofya'ya bitişik bir darüttalimde muallim görevlendirildiği belirtilmiştir (Akgündüz vd., 2005, ss. 22-24).

Fatih, sadece Sahn-ı Seman Medreseleri'ni kurmakla kalmayıp çevresini de ilim merkezi olarak geliştirmiştir. Fatih Camii ve çevresi zamanla İstanbul'un önde gelen bilim ve eğitim merkezlerinden biri haline gelmiş, Eyüp Sultan Vakfı gibi diğer kurumlarında da eğitim birimleri ön plana çıkmıştır. Fatih, alimleri desteklemek amacıyla ulema için evler inşa ettirmiş ve bu binaları bilim insanlarına tahsis etmiştir (Kala, 2020, ss. 103-105).

4.1.4. Vakfın Dini Hizmetleri

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettikten sonra dini yapıları İslami müesseselere dönüştürme süreci, vakfiyelerde ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Fatih, Ayasofya, Galata ve Silivri Kaleleri camileri, vakfiyede yer alan başlıca dini hizmet kurumları olarak

zikredilmiştir. Fatih Camii, Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan camiler içerisinde öne çıkar, diğerleri ise fethin sembolü olarak kiliselerden camilere dönüştürülen yapılar arasındadır. Dönüşüm süreci, Kalenderhane'nin Kalenderi dervişlerine zaviye olarak tahsis edilmesi ve Atık İmaret ile Zeyrek camilerinin ilk etapta eğitim hizmetleri ardından cami olarak kullanılması gibi örneklerle daha da derinleşmektedir (Kala, 2020, ss. 103-105).

Fatih Camii için atanan personel sayısı oldukça fazladır: Bir hatip, iki imam, bir baş hâfız, dokuz hâfız, yirmi ilim ehli, bir muarrif, on müezzin, altı kapıcı, yirmi Kelime-i Tevhid okuyan kişi, on Salavat getiren kişi, iki kandilci, bir saatçi ve iki su tesisatçısı olmak üzere toplamda 85 kişi görev yapmaktadır. Ayasofya Camii'nde ise 64 kişilik bir ekip bulunmakta olup bu ekipte bir hatip, bir imam, bir baş hâfız, dokuz hâfız, yirmi cüz okuyan kişi ve diğer görevliler yer almaktadır. Bu caminin kadrosundaki dört bekçi de Kapalı Çarşı'da görevlendirilmiştir (Akgündüz vd., 2005, ss. 22-24).

Galata Camii'nde 11, Silivri Camii'nde ise 5 kişilik daha küçük ekipler bulunmaktadır. Böylece vakfın dört ana dini hizmet biriminde toplam 163 personel görev yapmakta, Ayasofya Camii kadrosundaki Kapalı Çarşı bekçileri de dahil edildiğinde bu sayı 167'ye ulaşmaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u bir İslam şehri olarak yeniden şekillendirme çabaları, bu camilerdeki yoğun personel sayısı ile kendini göstermekte, şehrin dini ve kültürel dönüşümünün ciddiyetini ve kararlılığını vurgulamaktadır (Kala, 2020, ss. 103-105).

4.1.5. Vakfın Sağlık Hizmetleri

Debbağlar Mahallesi'nde konumlanan ve eskiden bimarhâne olarak bilinen mâristan – darüşşifa, ilgili vakfiyede yer alan tek sağlık tesisiydi. Bu tesis, Fatih Külliyesi'nde bir darüşşifa hizmete başlayıncaya kadar faaliyet göstermiş ancak külliyenin tamamlanmasıyla sağlık hizmetleri yeni kurulan darüşşifaya taşınmıştır. Böylece Debbağlar Mahallesi'ndeki eski sağlık tesisi kullanım dışı kalmış ve zamanla yok olmuştur (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2003).

Vakfiyede darüşşifadan yararlanacak bireyler hastalar, maluller, kötürümler ve tıbbi yardıma ihtiyaç duyanlar olarak tanımlanmıştır. Hizmetlerin dini, dilsel veya etnik köken ayrımı gözetmeksizin sunulduğu vurgulanmıştır. Darüşşifa, bir nazır (yönetici), bir tabip (doktor), bir cerrah ve iki hademe (hasta bakıcı) olmak üzere toplam beş sağlık personeli

barındırıyordu. Ek olarak, darüşşifaya bağlı bir tabhane (aşhane) mevcuttu ve burada hastalar için özel yemekler hazırlanıyordu. Tabhanede görev yapanlar ise iki aşçı, bir kilerdar, bir vekilharç ve bir kâtip olmak üzere beş kişiydi (Kala, 2020, ss. 103-105).

Darüşşifanın giderleri için vakıftan günlük 100 dirhem ayrılmış, bu miktarın 10 dirhemi hastaların yatak, yorgan, giysi gibi temel ihtiyaçlarına, kalanı ise tıbbi aletler, ilaçlar ve diğer gerekli malzemeler için harcanmaktaydı. İlgili tesisin tıbbi malzemeleri ve ilaçları, sadece doktorun uygun gördüğü durumlarda kullanılacak ve hastane dışına çıkarılmayacaktı. Ancak bu malzemelerin dışarıda bulunamadığı veya temininin zor olduğu durumlarda, darüşşifadan dışarıya verilmesi mümkün olabilirdi. Bu düzenleme, darüşşifanın sadece iç hizmetlere odaklanmadığını aynı zamanda toplumsal ihtiyaçlara duyarlı bir yapıda olduğunu göstermektedir (Zeki, 2009, s. 37).

4.1.6. Fatih Külliyesinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirmesi

Fatih Külliyesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun fetihle birlikte İstanbul'u sosyal ve ekonomik açıdan yeniden yapılandırma sürecinde inşa edilmiş en önemli eserlerinden biridir. Fatih Sultan Mehmed'in 1470 yılında tamamlanan bu külliyesi sadece dini bir yapı değil aynı zamanda eğitsel, sosyal, sağlık ve ekonomik işlevlere sahip kapsamlı bir kompleks olarak tasarlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısını ve toplum düzenini yansıtan bu külliye, vakıf sisteminin bir ürünüdür ve sosyo-ekonomik boyutlarıyla dikkat çekmektedir.

Fatih Külliyesi, eğitim alanındaki katkılarıyla Osmanlı bilim ve eğitim sisteminin temellerini atmıştır. Külliye bünyesinde kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri, dönemin en prestijli eğitim kurumlarından biri olarak dikkat çeker. Bu medreseler, modern üniversite sistemine benzeyen bir yapıda, öğrencilere yüksek seviyede dini ve bilimsel eğitim sunmaktaydı. Her biri on dokuz hücre ve bir derslane-mescitten oluşan bu medreseler, Osmanlı'nın ilim ve eğitimdeki gelişimini hızlandırmıştır.

Vakfiyede, medreselerde görev alacak müderrisler, müdler ve hizmet personeli için ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, öğrencilerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için her biri için 30 dirhem tahsis edilmiştir. Bu durum eğitimde eşitlik ve kapsayıcılığı sağlayarak, sosyal mobilitenin artırılmasına olanak tanımıştır. Ayrıca vakfiye aracılığıyla medreseler için sağlanan finansal destek eğitimin sürdürülebilirliğini garanti altına almıştır.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra, şehrin mimari ve kültürel kimliğini

dönüştürme çabasıyla birçok dini yapıyı İslamileştirmiş ve yeni yapılar inşa etmiştir. Fatih Camii, külliye'nin merkezini oluşturmuş ve çevresindeki yapılarla birlikte dini hizmetlerin merkezi haline gelmiştir. Vakfiye kayıtlarına göre, cami ve diğer dini yapılar için geniş bir görevli kadrosu oluşturulmuştur. Fatih Camii'nde toplam 85 personel, Ayasofya Camii'nde ise 64 personel görev yapmıştır. Bu kadrolar, şehrin dini hayatının düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Dini yapılar yalnızca ibadet yerleri olarak değil aynı zamanda sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın sağlandığı mekanlar olarak işlev görmüştür. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in Hz. Peygamber'in hadislerinden¹⁰ ilham alarak dini yapılar inşa etmesi, halk arasında güçlü bir manevi bağın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Vakfiye düzenlemeleri, dini yapıların ekonomik ve idari olarak bağımsız kalmasını sağlamış, toplumsal düzenin sürdürülebilirliğini desteklemiştir.

Fatih Külliyesi'nin bir parçası olan dârüşşifâ, Osmanlı'nın sağlık hizmetlerinde öncü bir rol üstlenmiştir. İstanbul'un Türk dönemine ait ilk hastanesi olarak dikkat çeken bu yapı hastalara, malullere ve tıbbi yardıma ihtiyaç duyan herkese hizmet sunmuştur. Dârüşşifâ, sağlık hizmetlerini dini, dilsel ve etnik ayrım gözetmeden sunarak Osmanlı toplumunun çok kültürlü yapısına uygun bir model geliştirmiştir.

Vakfiye kayıtlarına göre dârüşşifâda bir nazır, bir tabip, bir cerrah ve iki hademe görev yapmaktaydı. Ayrıca bağlı tabhanede hastalar için özel yemekler hazırlanmış, bu iş için beş kişilik bir mutfak ekibi çalışmıştır. Sağlık hizmetlerine ayrılan bütçede, hastaların temel ihtiyaçlarından ilaç ve tıbbi malzemelere kadar her detay düşünülmüştür. Bu durum, Osmanlı'nın sağlık hizmetlerindeki öncülüğünü ve sosyal refah anlayışını göstermektedir. Ancak dârüşşifâ zamanla kullanım dışı kalmış ve günümüzde izlerine rastlanamaz hale gelmiştir. Bu, kültürel mirasın korunmasında karşılaşılan zorlukların bir örneğidir.

Fatih Külliyesi, ekonomik açıdan da Osmanlı vakıf sisteminin bir simgesi olmuştur. Vakıf müessesesi, külliye'nin inşası ve işleyişi için ekonomik kaynakların sürdürülebilir bir

¹⁰Bu gibi hadislerle örnek verilecek olursa, Hz. Peygamber'in Hakîm b. Hizâm adlı sahabeye yaptığı tavsiye çok önemlidir: “Ey Hakîm! Bu dünya malı gözalıcı ve tatlıdır. Kim bu mala engine bir gönülle sahip olursa kendisi için malı bereketlenir. Ama kim de hırs ve tamah dolu bir kalple bu malı isterse, tıpkı yiyip de doymayan bir kimse gibi, o kimse için malın bereketi kaçır. Veren el alan elden üstündür” (Buhârî: Zekat 50). Hz. Peygamber, Hz.Ömer'in gelip elinde Hayber'deki çok kıymetli bir araziye ne yapması gerektiğini sorduğunda; “aslını hapsed ve gelirini dağıt” (Müslim: Vesâyâ 15, Hanbel: I 3), “aslını satılmamak, hibe edilmemek ve miras olunmamak üzere tasadduk et” (Buhârî: Vesâyâ 28) sözleriyle vakfi teşvik etmiştir.

şekilde yönetilmesini sağlamıştır. Vakfiyede, külliye ve bağlı birimlerin gelirlerini desteklemek için birçok mülk ve arazi tahsis edilmiştir. İstanbul'daki ve şehir dışındaki bu mülklerden elde edilen gelirler, külliyenin giderlerini karşılamak üzere kullanılmıştır.

Külliye bünyesindeki çarşılar ve kervansaraylar, ekonomik hayatın canlanmasına katkıda bulunmuştur. Fatih Külliyesi'ne ait çarşı, şehir ticaretinin önemli bir merkezi olmuştur. Saraçlar Çarşısı olarak bilinen bu ticaret merkezi hem yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamış hem de vakfın gelirlerini artırmıştır. Kervansaray ise hem ticari hem de lojistik bir merkez olarak işlev görmüş, tüccarların ve gezginlerin konaklamalarına olanak sağlamıştır.

Fatih Külliyesi'nin sosyo-ekonomik yapısındaki önemli unsurlardan biri de sosyal yardımlaşma faaliyetleridir. Külliye bünyesindeki tabhane ve imaretler, ihtiyaç sahiplerine yemek ve barınma hizmeti sunmuştur. Özellikle tabhanede hazırlanan yemekler hem külliye çalışanlara hem de çevredeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Bu durum, külliyenin yalnızca bir ibadet yeri olmadığını, aynı zamanda bir sosyal dayanışma merkezi olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Fatih Sultan Mehmed, vakfiye düzenlemelerinde hem ihtiyaç sahiplerinin hem de çalışanların haklarını koruyacak detaylara yer vermiştir. Örneğin, dârüşşifâda hastaların ihtiyaçları için günlük olarak ayrılan bütçe, Osmanlı'nın sosyal yardımlaşma anlayışını ve toplumdaki bireylerin refahına verdiği önemi göstermektedir. Bu yaklaşım, sosyal eşitsizliklerin azaltılmasına ve toplumdaki huzurun sağlanmasına önemli katkılar sunmuştur.

Fatih Külliyesi, mimari ve kültürel miras açısından da Osmanlı'nın en değerli eserlerinden biridir. Ancak tarih boyunca yaşanan depremler ve yangınlar, külliyenin bazı bölümlerinin tahrip olmasına neden olmuştur. Örneğin, 1766 depremi sırasında medreseler ve cami büyük ölçüde zarar görmüş sonraki yıllarda restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Günümüzde külliyenin birçok parçası eksik ya da tamamen yok olmuştur.

Mimari mirasın korunması, külliyenin sosyo-ekonomik değerinin anlaşılması ve geleceğe taşınması açısından kritik öneme sahiptir. Vakıf müessesesi, bu yapıların sürdürülebilirliği için finansal destek sağlamış ancak zaman içinde bu destek yetersiz kalmıştır. Bugün, külliyenin kalan parçalarının restorasyonu ve korunması, İstanbul'un tarihine ve kültürüne sahip çıkmak için hayati bir adımdır.

Fatih Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısını yansıtan ve dönemin

toplumsal ihtiyaçlarına cevap veren kapsamlı bir komplekstir. Eğitim, sağlık, dini hizmetler ve sosyal yardımlaşma gibi çeşitli alanlarda sunduğu hizmetler külliyei İstanbul'un toplumsal hayatının merkezine yerleştirmiştir. Vakıf sistemi sayesinde ekonomik sürdürülebilirliği sağlanan külliye, aynı zamanda Osmanlı toplumunun çok katmanlı yapısını ve sosyal adalet anlayışını ortaya koymaktadır. Bugün, külliyeinin sosyo-ekonomik değerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için yapılacak alışmalar, İstanbul'un kültürel mirasının yaşatılması açısından büyük önem taşımaktadır.

4.2. Süleymaniye Külliyesi

Süleymaniye Külliyesi, İstanbul'un fethedilmesinden yüz yıl sonra (957-964/1550-1557) inşa edilmiştir ve sadece bir yapılar topluluğu olmanın ötesinde kurumsallaşmış ve geniş bir tarihi perspektif içeren ilmi ve sosyal bir kurumdur. Bu külliye, İstanbul'un silüetine entegre olmuş ve şehre bir kimlik kazandırmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 33).

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine ait bu muazzam yapı kompleksi, dönemin mühendislik ve yapı ekonomisi açısından gelişmiş tekniklerinin bir göstergesidir. Aynı zamanda büyük sultan vakıflarının Osmanlı şehir yaşamındaki sosyal rollerini vurgulayan özgün bir örnektir. Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyesi, külliyeinin sosyo-kültürel ve ekonomik önemini ve toplum içindeki yerini detaylı bir şekilde ele almaktadır (Kuban, 1994, s. 96).

Külliye, Allah'a şükranlarını sunmak ve onun rızasını kazanma niyetiyle kurulmuştur. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman, selefleri gibi kalıcı bir miras bırakma arzusu içindeydi. İstanbul, fetih sonrası başkent ilan edilmiş ve hızla büyüyen nüfusla birlikte yeni sosyal ve kurumsal yapıların oluşumuna ihtiyaç duymuştur. Kanuni, bu ihtiyaı karşılamak üzere külliyei Osmanlı Devleti ve İstanbul halkına armağan etmiştir (Paşa, 1993, s. 103).

Süleymaniye Külliyesi'nin bilimsel, hukuki, edebi, fıkhı ve mimari özelliklerinin yanı sıra uzun ve zorlu askeri seferler sırasında artan profesyonel ihtiyaçları karşılamak amacıyla hekim, cerrah ve diğer meslek dalları için eğitim veren yapılar da içermektedir. Devletin genişlemesi ve siyasi üstünlüğün sürekliliği, eğitim ve kültür alanında gelişmeyle birlikte yetişmiş insan kaynağı ihtiyaını karşılamak üzere bu külliye inşa edilmiştir (Unan, 1993, s. 4).

Süleymaniye Külliyesi, Türk mimarlık tarihinde dönemin şartları ve imkanları

çerçevesinde gerçekleştirilen en büyük yapı organizasyonlarından biri olarak öne çıkar. Bu külliye, Osmanlı şehir yaşamında büyük sultan vakıflarının sosyal işlevlerini sergileyen benzersiz bir örnektir. Osmanlı mimarisinin zengin stil ve detaylarını yansıtan bu yapı kompleksi, devletin kültür düzeyinin gelişimini ve ulaştığı sofistikasyonu gösterir (Dündar, 2000, s. 95).

Şehrin yedi tepesinden birine inşa edilen Süleymaniye Külliyesi ince işçiliği, zarafeti ve içerisinde barındırdığı sanat eserleriyle göz kamaştırır. Mimar Sinan'ın başarılı tasarımı, bu eseri oluştururken gösterdiği organizasyon yeteneği, inşa sürecinde çalışan ustaların becerisi ve devletin mali gücü bu muazzam yapının ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Bu yapı, aynı zamanda Osmanlı mimarisinin ve inşaat tekniklerinin doruk noktasını temsil etmektedir (Paşa, 1993, s. 103).

Süleymaniye Külliyesi'nin yapımı Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda doruk noktasında olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Yapımına ilişkin kaynaklarda farklı başlangıç tarihleri verilse de külliyenin inşaat süreci ve çeşitli yapılarının tamamlanma zamanları hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır (Dündar, 2000, s. 95). Bu belirsizliklerin sebeplerini tarihçi Ömer Lütfi Barkan, Süleymaniye Câmî ve İmaretî İnşaatı (1550–1557) adlı eserinde ele almış ve inşaat terminolojisindeki farklı anlam ve kullanımlara bağlamıştır. Barkan, inşaatın başlangıç ve bitiş tarihleriyle ilgili farklılıkların, Osmanlı inşaat terminolojisinde geçen kavramların (temel atma, ihzarat¹¹, binâ) farklı zamanları ifade etmesi nedeniyle ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıca inşaat sürecinin çok aşamalı olması ve belgelerde bu aşamaların ayrı ayrı kayıt altına alınması da bu belirsizliklere katkıda bulunmuştur (Barkan, 1942, ss. 279-364).

Barkan, mevcut tarihî belgelerin bu ayrıntıların açıklanmadan aktarılmasının kafa karışıklıklarına ve hatalara neden olduğunu yine aynı eserinde ifade etmiştir. Külliyenin inşası, cami inşaatı ile başladığı için caminin inşaatına başlama tarihi külliyenin inşasının da başlangıcı kabul edilir. Caminin büyük iç kapısının üzerinde bulunan kitabede, inşaatın 957/1550 yılında başlayıp 964/1556 yılında sona erdiği yazmaktadır (Kuban, 1994, s. 96).

Dönemin tanınmış yazarlarından Âlî, inşaatın 956/1549 yılında başlayıp 964/1556 yılında tamamlandığını belirtmiş Âşık Çelebi ise başlangıç ve bitiş tarihlerini aynı yıllar olarak

¹¹ Bir imalat için gerekli olan malzemenin imalat yapımından önce alınıp stoklanmasıdır.

kaydetmiştir. Celâl-zâde Mustafa ise caminin yerinin seçilmesi ve inşa sürecinin başlaması ile ilgili detayları aktararak Mimar Sinan'ın projenin başında olduğunu ve inşaatın önemli bir gün olan 27 Cemâziye'l-ûlâ 957/13 Haziran 1550 tarihinde başladığını kaydetmiştir. Bu tarihler, Süleymaniye Külliyesi'nin yapım sürecinin anlaşılması için önemli referans noktaları sunmaktadır (Akozan,1988, s. 17).

Celâl-zâde'nin aktardıklarına dayanarak, Süleymaniye Camii'nin inşasına yönelik hafriyat işlemlerinin ve temel atmanın önemli tarihleri üzerine yeni bir ışık tutulabilir. Bu bilgilere göre, caminin temellerinin atılmasından önce hafriyat işlemlerine başlandığı ve bu sürecin bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Âlî'nin belirttiği tarih, hafriyat işlemlerinin başlangıcı olarak kabul edilebilir (Barkan, 1972, s. 47).

Celâl-zâde ve kitabeldeki kayıtların örtüşmesi, inşaatın resmi başlangıç tarihini 27 Cemaziyelevvel 957/18 Mayıs 1550 Perşembe olarak netleştiriyor. Bu tarih, caminin temel atma merasiminin yapıldığı tarih olarak kabul edilir ve Süleymaniye Külliyesi'nin inşa sürecinin başlamasının resmi olarak kaydedildiği gün olarak tarihlere geçmiştir (Kuban, 1994, s. 96).

Süleymaniye Külliyesi, Mimar Sinan'ın ustalığı ve mühendislik becerileri sayesinde Haliç'e kadar uzanan meyilli ve zorlu bir arazi üzerinde başarıyla inşa edilmiştir. Külliye'nin inşaat süreci, detaylı muhasebe kayıtları ile iyi belgelenmiştir ve bu kayıtlar yapıların inşa ediliş sırasını ve işçilik organizasyonunu aydınlatmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları, bu kayıtlardan önemli bilgiler sağlamış ve külliye'nin inşaat kronolojisini detaylandırmıştır (Barkan, 1972, s. 47).

İnşaat süreci, 957/1550'de caminin temel atılmasıyla başlamış ve öncelikle cami ardından külliye'nin diğer birimleri sırasıyla tamamlanmıştır. Caminin kapısı ve harem kapısının inşa tarihleri, muslukların ve kemerlerin yapım süreleri gibi detaylar belgelerde ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Örneğin, cami kapısının 1554'te, harem kapısının ise 1553-1555 yılları arasında tamamlandığı kaydedilmiştir. Ayrıca caminin mihrabı ve büyük kubbesini destekleyen dört sütunun inşası için belirtilen tarihler de bu dönemi kapsar (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

Külliye'ye bağlı diğer birimler yani imaret, matbah (mutfak), me'kel (yemekhane), kiler ve fırın gibi yapıların inşası da cami ile eş zamanlı başlamıştır. Topkapı Sarayı'nda bulunan bir kayıt, 959/1552'de bir bimarhane kurulması emrini içerir, bu durum da dâruşşifâ'nın o

yıl içinde inşa sürecinin başladığını gösterir. Külliye'nin tüm yapılarının tamamlanması toplamda yaklaşık 9 yıl sürmüş ve bu süreçte inşa edilen dârüşşifâ ve tıp medresesi gibi ek yapılar da 1556 yılında bitirilmiştir. Böylece Süleymaniye Külliyesi hem mimari hem de sosyal açıdan Osmanlı Devleti'nin zirve dönemini simgeleyen çok yönlü bir eğitim ve sağlık kompleksi olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

4.2.1. Süleymaniye Külliyesinin Birimleri

Süleymaniye Külliyesi'nin 63.500 metrekarelik geniş arazi üzerindeki yerleşimi, zorlu coğrafi koşulları nedeniyle çeşitli kotlarda ve teraslarda inşa edilmiştir. Doğal kot üzerine kurulan Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi merkezi bir konumda iken diğer yapılar bu kotun etrafında düzenlenmiştir. Külliye, büyük istinat duvarları kullanılarak zorlu arazinin üstesinden gelinmiş ve her yapı arazinin eğimi doğrultusunda farklı yüksekliklerde konumlandırılmıştır (Kuban, 1994, s. 96).

4.2.1.1. Cami

Süleymaniye Külliyesi'nin mimari özellikler açısından en dikkat çekici yapısı olan cami, külliye'nin merkezinde yer almakta ve bu büyük yapı kompleksinin ana birimini oluşturmaktadır. İnşaatının başlangıcında, Mimar Sinan caminin Haliç, Galata ve karşı kıyıdan etkileyici görünmesi amacıyla detaylı hesaplamalar yapmış ve tasarımını bu yönde şekillendirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyesi ve Celâl-zâde Mustafa'nın kayıtlarına göre, caminin yeri Eski Saray'ın içinde belirlenmiş ve inşaat bilgisine vakıf olan Sinan mimar olarak atanmıştır. Temel atma töreninde Şeyhülislam Ebussuûd Efendi tarafından atılan ilk harç ile başlayan inşaat süreci, açılıшта ise Sultan tarafından mimar Koca Sinan'a anahtarın verilmesiyle taçlandırılmıştır (Akozan, 1988, s. 17).

Cami, geniş bir şadırvan avlusunun önünde yer alan büyük kubbeli ana yapıdan oluşmaktadır. Ana kubbe, 26,20 metre çapında ve 49,50 metre yüksekliğinde olup, kible eksenini boyunca yer alan iki yarım kubbe ile desteklenmektedir. Yanlarda ve merkezde yer alan beş küçük kubbenin çapları sırasıyla 9,90 metre ve 7,20 metredir. Köşe kubbeleri, fil ayağı olarak adlandırılan büyük sütunlar ile beden duvarları arasına yerleştirilen kemerlere oturtulmuştur (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Bu cami, külliye'nin mimari kompozisyonunu çarpıcı bir şekilde sergilemekte ve Osmanlı cami mimarisinin gelişiminde önemli bir evre olarak değerlendirilmektedir. İç mekân tasarımı, geleneksel Osmanlı cami mimarisi çerçevesinde kalmakla birlikte bu tasarımın büyük ölçüde Sultan'ın arzuları doğrultusunda şekillendirildiği ifade edilmektedir. Süleymaniye Camii, Sultan'ın sanatsal beklentilerini yansıtabilecek şekilde mevcut camileri aşan ve her yönüyle mükemmelliği hedefleyen bir yapı olarak düşünülmüştür. Caminin iç hacmi genel olarak kare planlı olup orta kısımda genişleyerek dikdörtgene dönüşen bir yapıdadır. Hünkâr mahfili caminin sol ön köşesinde, müezzin mahfili ise sağ ön fil ayağına bitişik konumda yer almaktadır. Kadınlar mahfili ise caminin arka duvarında, nispeten küçük bir alanda daha gelişmiş bir yapıda bulunmaktadır. Caminin toplam alanı yaklaşık 3.000 metrekare civarındadır (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

Süleymaniye Camii'nin taş avluya açılan büyük iç kapısı üzerinde, Hasan b. Ahmed Karahisarî tarafından yazılmış olan üç bölümlük kitabe bulunmaktadır. Kitabenin ilk bölümünde Kanuni Sultan Süleyman'ın övgüsü yer alırken ikinci bölümde soy kütüğüne değinilmiş ve üçüncü bölümde caminin üstün özellikleri ile birlikte dua yer almaktadır. Ayrıca caminin inşa sürecinin H. 957 yılı Cemaziye'l-evvelin sonlarında başlayıp, H. 964 yılı Zilhicce'nin sonlarında tamamlandığı bilgisi de kitabede belirtilmiştir (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Caminin iç ve dış mekanlarında yer alan yazılar ise Ahmed Karahisarî ile Hasan Çelebi tarafından gerçekleştirilmiş olup bu yazılar dönemin kültür, değer yargıları ve sanat anlayışını yansıtabilecek biçimde tasarlanmıştır. Bu yazılar caminin kapıları, kubbeleri, mihrap ve çevresi gibi çeşitli bölümlerinde görülmekte olup, içerik olarak %90 Ayet-i Kerime, %5 Hadis-i Şerif ve geri kalan kısmı ise diğer dini konulara ayrılmıştır. Yazıların konumlandırılmasında anlam bütünlüğü gözetilmiş ve estetik bir üslupla Allah'ın birliği ve yüceliği vurgulanmıştır (Kuban, 1994, s. 96).

Cami, dört minareye sahiptir: İki tanesi ana yapıya şadırvan avlusunun köşelerinde bağlanırken diğer iki kısa minare avlunun kuzey uçlarında konumlanmıştır. Uzun minareler zeminden alem ucuna kadar 76 metre yüksekliğinde ve üç şerefeli diğer minareler ise 56 metre yükseklikte ve iki şerefelidir (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Şadırvan, mermerden inşa edilmiş estetik bir yapıya sahip olup, Kâbe'yi anımsatan mimari özellikler gösterir. Şadırvanın 5X3,40 metre boyutlarında ve 2,80 metre yükseklikteki

tavanından akan sular tabana dökülerek hoş bir ses çıkarır ve serinlik sağlar, bu durum da ziyaretçiler üzerinde büyüleyici bir etki yaratır (Kuban, 1994, s. 96).

Camiye erişim için mihrabın sağında ve solunda olmak üzere toplamda on iki kapı bulunmaktadır; sağdaki kapı imama, soldaki ise hünkâr mahfiline çıkan vezirlerin kullanımı içindir. Caminin ana giriş kapısı ile iç avluya açılan cümle kapısı, süsleme ve mimari açıdan farklı özellikler taşır. Barkan'ın belirttiğine göre, iç avlunun üç kapısından biri olan ve kuzey-batıya açılan büyük orta kapı, 20 Kasım 1553'te inşa edilmeye başlanmış ve 14 Kasım 1555'e kadar inşaatı sürmüştür (Kuran, 1980, s. 84).

4.2.1.2. Medreseler

Vakfiyede belirtilen Süleymaniye Camii'nin doğu ve batı yönlerinde toplam dört medrese inşa edildiği kaydedilmiştir. Bu medreselerden ikisi caminin kuzeyinde, ikisi ise batısında yer almakta olup, güney-batı yönündeki Evvel ve Sâni medreseleri günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Bu medreselerin inşa tarihleri tam olarak bilinmemekle birlikte, ilk müderrislerin atanma tarihlerine dayanarak 960/1552-53 yıllarında tamamlandığı düşünülmektedir (Kuban, 1994, s. 96).

Mimar Sinan, Orta Çağ'dan bu yana devam eden ve revaklı, hücreli, tek derslikli medrese tipolojisine yenilikler getirmiş ve bu yenilikler Süleymaniye medreselerinde zirveye ulaşmıştır. İlgili medreselerde 21 kişilik akademik kadro için 23 oda, bir derslik, helalar ve müderris için bir lojman bulunmaktadır. Lojmanın medreseye eklenmesi bu medreselerle birlikte ilk kez görülmektedir (Kuran, 1980, s. 84).

Kuzey-doğu yönünde, Mimar Sinan Caddesi'ne bitişik yamaç üzerine yerleşen Sâlis ve Râbi' adlı iki medrese daha bulunmaktadır. Bu medreselerin vakfiye ve inşaat defterlerinde ayrı isimlerle anılmadığı, sadece camiye göre konumlarının belirtildiği kaydedilmiştir. Bu medreselerin açılış tarihleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, ilk müderrislerin biyografilerinden yola çıkılarak 966/1558-59 yıllarında tamamlandığı ve eğitime başlandığı düşünülmektedir. Ancak bu medreselerde müderris için ayrı bir lojman yer almamaktadır (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Osmanlı medreselerinin genel özellikleri arasında hücreler, revaklar ve derslikler yer alır. Bunların yanı sıra eyvanlar, şadırvanlar ve helalar da medrese mimarisinde önemli unsurlardır. Derslik ve hücreler genellikle kare planlı olup, her hücrede bir ocak ve nişler

bulunur. Medreselerin girişleri genellikle tek kapıdandır ve dersliklerde ocak bulunmaz. Bu yapıların derslikleri cumbalı olup Osmanlı mimarisinde ilk kez dersliğe bir niş eklenmiştir. Ayrıca medreselerin önemli bir özelliği de genellikle loş olmaları ve güneş ışığını az almalarıdır (Kuban, 1994, ss. 96).

4.2.1.3. Dârüşşifâ

Topkapı Sarayı'ndaki bir kayıta, külliye inşaatının ilk dönemlerinde darüşşifa ve ilgili birimlerin yapımına başlandığı belirtiliyor. Bu kayıtlar ve Barkan'ın muhasebe defterlerinden elde edilen bilgilere göre, darüşşifanın inşası Rebiü'l-evvel 959 (Mart 1552) tarihinde başlamıştır. İnşaatın tamamlanma tarihi üzerinde ihtilaflar olsa da Süheyl Ünver ve Gönül Cantay, Melling'in Voyage de Costantinople adlı eserine dayanarak yapıların 963/1556 yılında tamamlandığını ifade ederler (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Darüşşifa binalarının mimari yapısına dair değerlendirildiğinde, bu yapıların vakıf şartları işletme, yönetim ve mimari özellikleri açısından birbirine benzer nitelikler taşıdığı görülür. Darüşşifa komplekslerinde genellikle hastalar ve personel için ayrılmış fonksiyonel alanlar bulunur. Örneğin, bu yapıların ikinci avlusunda hastalar için revaklar ardında kubbeli odalar yer alırken kompleksin güney köşesinde hijyen sağlamak amacıyla bağımsız hamamlar, depolar ve mutfaklar inşa edilmiştir (Kuban, 1994, s. 101).

Ayrıca darüşşifanın içerisinde yönetim ve tedavi hizmetlerinin yürütüldüğü idari bölüm ile hastaların tedavi gördüğü bölümler ayrı olarak tasarlanmıştır. İdari kısımda doktorlar, cerrahlar, göz doktorları (kehhal), eczacılar ve diğer yardımcı hizmet görevlilerine ait odalar bulunurken, hastane kısmı geniş bir hol etrafında dizilmiş odalardan oluşmaktadır. Süleymaniye Darüşşifası, diğer Osmanlı darüşşifalarından farklı olarak, akıl hastaları için özel bir asabiye (nöropsikiyatri) servisi barındırmasıyla dikkat çeker. Darüşşifanın 40-50 yatak kapasitesine sahip olduğu ve başvuran her hastanın tedavi edildiği bilgisi de kayıtlarda yer almaktadır. Darüşşifâ kompleksinin içerisinde çeşitli birimlerin yer aldığı görülmektedir. Bu birimler arasında idari heyet ve sağlık personeli için özel olarak inşa edilmiş bölümler bulunmaktadır. Hastalar için ise ikinci avlunun revakları ardında kubbeli mekanlar tasarlanmış, akıl hastalarına özgü bir asabiye servisi ayrılmıştır. Darüşşifanın sadece kendine özgü bir fodula fırını da bulunmaktadır. Bu fırın hastane personeli ve hastalar için gıda pişirme amaçlı kullanılmıştır (Ahunbay, 1988, s. 267).

Ayrıca, hastaların ihtiyaçları düşünülerek kiler ve mutfak alanları sağlanmış, hijyen ve temizlik ihtiyaçları için özel bir hamam yapılmıştır. Vakfiye kayıtlarına göre, 'dârûhâne' olarak adlandırılan ve Süheyl Ünver'in tespitleriyle eczane olarak işlev gören bir alan da mevcuttur. Bu bölüm, ilaçların hazırlandığı Dâru'l-Akâkir ve Drog olarak adlandırılan ecza deposunu içermekte, burada tıbbi preparatlar ve çeşitli ilaçlar üretilmiş ve saklanmıştır. Bu yapısal düzenlemeler, darüşşifânın hem tıbbi hizmetlerin hem de idari ve lojistik desteklerin merkezi olarak işlev görmesini sağlamıştır (Barkan, 1972, s. 78).

4.2.1.4. Tıp Medresesi

İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı Devleti'nde tıp alanında bilimsel yöntemlerle eğitim veren ilk resmi kurumun yer aldığı mekândır. Bu külliye, sadece sağlık hizmetleri sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bağımsız bir tıp medresesi de içermektedir. Tarihçiler, daha önce Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen külliyelerde dârüşşifâların bulunduğunu belirtmişlerdir; ancak bu yapılar içinde müstakil bir tıp medresesi kurulmamıştır. Kâzım İsmail Gürkan, Fatih Külliyesi'nde usta-çırak ilişkisiyle bazı tıp eğitimlerinin verildiğini yazmış olsa da bağımsız bir tıp medresesinin varlığından bahsetmemektedir (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

Kanunî Sultan Süleyman'ın vasiyeti üzerine, Süleymaniye Külliyesi'nde özellikle bir tıp medresesi kurulmuş ve bu bina, Mimar Sinan tarafından planlanıp inşa edilmiştir. Tıp medresesi, Tiryakiler Çarşısı'nın üzerine dikdörtgen bir düzenleme ile iki katlı olarak tasarlanmıştır. Bu çarşı, İstanbul'a ilaç sağlamakla ünlüdür ve medresenin kubbeli odaları bu çarşının üzerinde konumlanmıştır. Mimar Sinan'ın tasarımı, Osmanlı mimarisinin klasik özelliklerini yansıtan, sağlık hizmetleri ve tıp eğitiminin entegre edildiği, çeşitli plan şemalarından farklı ve büyüklük olarak öne çıkan bir yapıyı ortaya koymuştur (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Bu bağlamda, Süleymaniye Külliyesi'nin bir köşesi hem tıp eğitimi hem de sağlık hizmetlerinin sunulduğu bir site olarak özel olarak planlanmıştır. Külliye içerisinde yer alan tıp medresesi, döneminin ileri görüşlü sağlık ve eğitim politikalarının bir yansıması olarak hem tıbbi bilginin gelişimine katkıda bulunmuş hem de sağlık hizmetlerinin daha bilimsel bir temele oturtulmasını sağlamıştır. Bu yapı, Mimar Sinan'ın mimari dehasını ve Osmanlı'nın eğitim ve sağlık alanındaki yenilikçi yaklaşımlarını gözler önüne sermektedir

(Cantay, 2014, s. 358).

4.2.1.5. Dârulhadis

İslam eğitim tarihinde hadis öğretiminin önemli bir yeri vardır ve bu bağlamda Kanunî Sultan Süleyman döneminde inşa edilen Süleymaniye Külliyesi'nde yer alan dârulhadis, bu alanda bir dönüm noktası oluşturmuştur. Dârulhadis, hadis ilimlerinin öğretildiği medrese türüne verilen isimdir ve Kanunî Sultan Süleyman'ın vakfiyesi ile külliye projesine dahil edilmiş ve bu kurum da cami ile aynı zamanda tamamlanmıştır. İstanbul'da ilk kez kurulan bu dârulhadis, 964/1557 yılında faaliyete geçmiş ve ilk müderrisi olarak Emin Kösesi Yahya Efendi atanmıştır. Dârulhadis binası, 22 hücreden oluşan ve revaksız yapılmış bir yapıya sahiptir. Bu yapı, dersliklerin konumu ve biçimi bakımından Mimar Sinan'ın diğer uygulamalarından farklılık göstermektedir. Sinan'ın tasarımında, hücrelerin bir kat yüksekte olduğu ve ahşap çatılı bir derslik yapılmıştır. Bu durum da döneminin diğer dârulhadis yapılarından ayrılan bir özelliktir. Bu özel tasarım, dârulhadis içerisinde hadis öğretiminin etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla düşünülmüştür ve bu yapı Kanunî Sultan Süleyman'ın İslam ilimlerine verdiği önemi de göstermektedir (Eyice, 1994, s. 105).

Kısacası Süleymaniye Külliyesi'ndeki dârulhadis, İslam eğitim tarihinde hadis öğretimini merkezi bir konuma taşıyarak bu alanda yapılan eğitimlerin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda Osmanlı mimarisi ve eğitim tarihinde de öne çıkan bir yenilik olarak kabul edilir (Ahunbay, 1988, s. 251).

4.2.1.6. İmaret

Süleymaniye Külliyesi'nde yer alan imaret, Osmanlı döneminin en büyük sosyal yardım kuruluşlarından biri olarak kabul edilir. Kanunî Sultan Süleyman döneminde inşa edilen bu yapı, vakfiye kayıtlarında detaylı bir şekilde anlatılmış ve dönemin kroniklerinde de sosyal hizmetlerin merkezi olarak vurgulanmıştır. 1554/1555 yıllarında tamamlanan imaret, Cumhuriyet döneminde "Türk İslâm Eserleri Müzesi" olarak kullanılmış ve "dâru'z-ziyafe" adıyla da anılmıştır (Ünver, 1946, s. 196).

İmaretin mimari özelliklerine bakıldığında, kare planlı iç avluya cümle kapısından girildiği

görülür. Avluyu çevreleyen, hafif sivri kemerli revaklar ve pandantifli kubbelerle örtülen 24 birim bulunmaktadır. Bu revakların taşıyıcıları daire kesitli sütunlar ve baklavali başlıklardır. Avlunun merkezinde, çınar ağaçlarının gölgelendirdiği şadırvan bulunur (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

İmaret avlusunun batı kanadında yemekhane olan me'kel yer alır ve burası dikdörtgen plana sahiptir. Yemekhanenin iki kapısı vardır; biri iç avluya diğeri ise dârüşşifa sokağına açılan üstü açık bir geçide bağlanır. Bu geçitten yemeklerini yedikten sonra imareti terk edenlerin geçtiği tahmin edilmektedir (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Mutfak bölümü ise revakın kuzey-batı köşesinden girilen bir kapı ile erişilebilir ve burada dikdörtgen planlı, tekne tonoz örtülü bir odanın yanı sıra beş adet kare planlı ve kubbeli birim daha bulunmaktadır. Bu birimlerden dört tanesi yapı kitlesinden dışarı taşan bir kanatta yer alır. Mutfakta ayrıca su haznesi arkasında bulaşık muslukları sıralanır ve yine bu alanda arka avluya açılan bir kapı vardır (Tanman, 1988, s. 341).

Ambar bölümü avlunun kuzeyinde, üç birimden oluşur ve (L) planlı fodula fırını yapı kompleksinin kuzey-doğu köşesinde yer alır. Fırının doğu tarafında kubbeli iki birim daha vardır ve bu birimler büyük ihtimalle imaret görevlilerine ayrılmıştır (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

1914'te "Evkâf-ı İslâmiye Müzesi" olarak hizmete giren yapı, 1983'e kadar "Türk İslâm Eserleri Müzesi" olarak kullanılmış daha sonra "dâru'ziyafe" olarak hizmet vermiş ve günümüzde İbni Haldun Üniversitesi tarafından Medeniyetler İttifakı Enstitüsü olarak kullanılmaktadır. Bu yapı, Osmanlı döneminin ihtişamını ve toplumsal hizmet anlayışını yansıtan önemli bir mirastır (Tanman, 1988, s. 341).

4.2.1.7. Tabhâne

Süleymaniye Külliyesi'nin planlamasında Mimar Sinan, konaklama, beslenme ve sağlık hizmetlerini entegre bir yaklaşımla ele almıştır. Bu kapsamlı düzenleme, mekanların birbiriyle uyumlu ve işlevsel bir bütünlük içerisinde çalışmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Külliye içerisinde yer alan tabhâne imaretin bir parçası olarak anılsa da Süheyl Ünver ve diğer kaynaklardan anlaşıldığı üzere aslında dârüşşifâ ile yakın işlevsel bir bağlantısı bulunmaktadır. Tabhâne, hastaların iyileşme sürecinde dinlenmeleri için ayrılmış özel bir alandır (Tanman, 1988, s. 341).

Vakfiye belgelerinde ve Süheyl Ünver'in yorumlarında, tabhânenin hastaların iyileşme dönemlerinde kullanıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Bu durum tabhânenin sadece bir konaklama yerinden ziyade bir nekahethane yani iyileşme evi olarak düşünülmesi gerektiğini gösterir. Bu yapı, hem imaretin bir parçası olarak beslenme hizmetlerine yakın bir konumda yer almakta hem de dârüşşifâ ile birlikte sağlık ve iyileşme süreçlerini destekleyen bir işlev görmektedir (Kuban, 1994, s. 102).

Aptullah Kuran gibi mimarlık tarihçileri dârüşşifâ, imaret ve tabhânenin birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu birimlerin her biri diğerleriyle işlevsel olarak bağlantılı olup Süleymaniye Külliyesi'nin bütünlüklü bir sağlık ve sosyal hizmetler kompleksi olarak işlemlerini sağlamaktadır. Külliye'nin mimarî yönüne bakıldığında, geniş dikdörtgen avlusu ve Sinan'ın özgün planlama ustalığı Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden birini ortaya koymaktadır (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Mimar Sinan'ın bu entegre yaklaşımı, Osmanlı mimarisinde ve toplumsal hizmet anlayışında yeni bir dönemi temsil etmekte olup külliye hem mimari hem de fonksiyonel açıdan dönemin en önemli sosyal yardım ve sağlık yapılarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Kanunî Sultan Süleyman'ın sosyal ve sağlık hizmetlerine verdiği önemi ve bu hizmetlerin topluma sunuluş biçimindeki yenilikçi yaklaşımını da göstermektedir (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

4.2.1.8. Sıbyan Mektebi

Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı mimarisinin ve eğitim sistemlerinin en büyük örneklerinden biridir. Bu külliye'nin bünyesinde yer alan sıbyan mektebi, ilköğretim seviyesinde çocuklara eğitim veren önemli bir kurumdur. Osmanlı döneminde "sıbyan mektebi" olarak adlandırılan bu okullar, çocuklara temel dini eğitim ve okuma-yazma gibi temel bilgilerin öğretildiği yerlerdi (Kuban, 1994, s. 104).

Vakfiye kayıtları ve yapısal durumu göz önünde bulundurulduğunda, Süleymaniye Külliyesi içindeki sıbyan mektebinin varlığı açıkça anlaşılmaktadır. Vakfiyede ve Celâl-zâde ile Karaçelebi-zâde'nin eserlerinde sıbyan mektebinin açılış amacı ve fonksiyonları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Celâl-zâde, mektebin Müslüman çocuklara Kur'an öğretmek ve temel dini kaideleri anlatmak için açıldığını belirtirken, Karaçelebi-zâde, mektepte çocuklara eğitim vermek için özel bir muallimhane yapılmasının emredildiğini

aktarmaktadır.

Süleymaniye Külliyesi'nde sıbyan mektebinin konumu caminin güney-batısında, Süleymaniye Caddesi ile Tiryakiler Çarşısı'nın kesiştiği köşede yer almaktadır. Mektebin inşa tarihi konusunda kesin bir belge olmamakla birlikte, bitişindeki Evvel ve Sâni medreselerinin 960/1552-53 tarihlerinde tamamlandığı bilgisinden hareketle sıbyan mektebinin de aynı dönemde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu tarihler, mektebin eğitim tarihindeki yerini ve önemini de göstermektedir. Zira Osmanlı toplumunda eğitim altyapısının genişletilmesi ve yaygınlaştırılması sürecinde önemli bir rol oynamıştır.

4.2.1.9. Türbeler

Süleymaniye Külliyesi içerisinde yer alan Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan türbeleri, Osmanlı Devleti'nin önde gelen yapıları arasındadır. Bu türbelerin planlaması ve personel tahsisleri, yaşamları boyunca hazırlanmış ve onların ölümleri sonrasında inşa edilmiştir. Vakfiye belgesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi için 139, Hürrem Sultan'ın türbesi için ise 132 kişilik bir personel kadrosu ayrıldığı kaydedilmiştir. Bu durumda bu yapıların büyüklüğü ve önemi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Kuran, 1980, s. 90).

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 yılında vefatı sonrası, cenazesinin İstanbul'a ulaştığı 28 Kasım'da Süleymaniye haziresine defnedildiği bilinmektedir. Türbenin kitabesi, Kanuni'nin ölümünden sonra oğlu II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığını göstermektedir. Türbedeki düzenlemeye göre, Kanuni'nin sandukası ortada yer alırken, ailesi ve soyundan gelen diğer önemli şahsiyetlerin sandukaları etrafında konumlanmıştır (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

Hürrem Sultan'ın türbesi ise, kubbe çapı 9,20 metre olan ve dıştan sekizgen, içten on altıgen bir plana sahip bir yapıdır. Bu türbenin cepheleri, iki sıralı pencerelerle ve köşe süslemeleriyle zengin bir mimari ifadeye sahiptir. Hürrem Sultan'ın türbesi de 1558 yılında vefatının ardından inşa edilmiş ve vakfiye belgesinde belirtilen özelliklere uygun olarak tasarlanmıştır (Kuban, 1994, s. 103).

Her iki türbenin de Süleymaniye Külliyesi'nin mimari ve kültürel önemini artıran öğeler olduğu açıktır. Bu türbeler, sadece mimari başarılarıyla değil aynı zamanda Osmanlı

Devleti'nin sosyal ve dini yaşantısındaki merkezi rolleriyle de dikkat çekmektedir. Külliye'de yer alan diğer yapılarla birlikte bu türbeler de Osmanlı mimarisinin ve kültürel mirasının anlaşılmasında kritik öneme sahiptir (Kuran, 1980, s. 90).

4.2.1.10. Hamam

Süleymaniye Külliyesi'nin geniş ve çok fonksiyonlu yapısı içinde, vakfiye kayıtlarında belirtilmemiş olan ancak diğer kaynaklardan bilinen Dökmeciler Hamamı da bulunmaktadır. Bu hamam, Dökmeciler Çarşısı'nın yakınında konumlanmış ve erkeklere özel olarak hizmet vermektedir. Barkan'ın incelemelerine göre, hamam inşaatında çalışan işçi grubunun bimarhane ve darulhadis ile birlikte görev aldığı belirtilmiştir. Bu bilgiler, hamamın Süleymaniye Külliyesi'nin bir parçası olarak düşünüldüğünü ve külliye'nin sosyal yaşamındaki önemli bir işlevi yerine getirdiğini gösterir. İnşaat defterlerine göre, hamamın külhanının ilk yapılış tarihi 965/1557 olarak kaydedilmiştir. Bu, hamamın Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatı sırasında inşa edildiğini ve dönemin mimari faaliyetlerinin bir parçası olarak değerlendirildiğini ifade eder. Ayrıca 994/1585 tarihli muhasebe defterinde bahsedilen hamamın da büyük ihtimalle bu hamam olduğu düşünülmektedir. Bu tür bilgiler, hamamın hem mimari hem de işlevsel yönlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur ve Osmanlı dönemi kentsel yaşamının ve sosyal düzenlemelerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar (Yılmaz, 2024, ss. 65-96).

4.2.1.11. Dârulkurrâ

Dârulkurrâ veya dârulhuffâz, Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği, ezberletildiği ve kıraat çeşitlerinin öğretildiği kurumları ifade eder. Bu terimler, Arapça "dâr" (yer, mekân, ev) ve "kurrâ" (çoğul formda okuyucu) kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir. Süleymaniye Külliyesi'nde dârulkurrâ ile ilgili vakfiyede herhangi bir bilgi bulunmaması, bu yapının külliye planlamasının ilk aşamalarında düşünülmmediği ve muhtemelen Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatından sonra inşa edildiği kanaatine varılmasına yol açmaktadır (Kuban, 1994, s. 102).

Dârulkurrâ'nın tam yerinin bilinmemesi ancak Kur'an-ı Kerim öğretimi ve ezberleme faaliyetlerinin yapıldığı bir yapının külliye içinde var olduğu konusunda sanat tarihçileri arasında bir görüş birliği bulunmaktadır. Fonksiyon itibarıyla bu yapı türbe ile birlikte

caminin kible ekseninde, kare planlı, tek kubbeli ve her cephesinde iki katlı ikişer pencere bulunan bir mimari özelliğe sahiptir. Bu yerleşim düzeni, cami ve Kanunî ile Hürrem Sultan türbeleri arasında zamanla hazîreye dönüşen avlunun sınırında konumlanmıştır (Barkan, 1972, s. 50).

Atâî'nin verdiği bilgilere göre, 1012/1603-1604 yılında vefat eden Mahmud Hatib Efendi dârulkurrâda müderrislik yapmış ve daha sonra Ayasofya Camii'ne hatip olarak atanmıştır. Bu bilgiler dârulkurrâ'nın Osmanlı eğitim ve dini hayatındaki önemli bir yeri olduğunu ve külliye içerisindeki diğer dini ve eğitim yapılarıyla entegre bir şekilde işlev gördüğünü göstermektedir. Bu yapı, Kanunî Sultan Süleyman'ın ve devamındaki padişahların külliyeyle dair genişleyen vizyonunun bir parçası olarak önemli bir kültürel ve dini merkez olmuştur (Kuran, 1980, s. 90).

4.2.1.12. Kütüphane

Mimar Sinan'ın Süleymaniye Külliyesi'ni tasarlarken kütüphaneye dair bir plan belirtmemesi, o dönemde kütüphanelerin külliyenin ana yapısı içinde düşünülmediğini gösteriyor olabilir. Ancak vakfiye kayıtları, kütüphane varlığına işaret eden önemli ipuçları içerir. Özellikle müderrisler için saraydan getirilen kitapların yerleştirildiği bir alanın varlığı ve hâfız-ı kütüb (kütüphane görevlisi) ile kâtib-i kütüb (kütüphaneci) gibi kadroların tahsis edilmiş olması, külliye'de bir kütüphanenin bulunduğunu gösterir (Kuran, 1980, s. 90).

Kütüphanenin ilk dönemlerine dair görev tanımları ve kitapların kullanımı hakkında net bilgiler bulunmamasına rağmen, vakfiyedeki düzenlemeler ve iç hazineden medreselere kitap gönderilmesi, kütüphanecilik faaliyetlerinin yürütüldüğünü desteklemektedir. Bu kitapların atanan görevliler tarafından teslim alınması gerektiği vakfiye belgelerinde belirtilmiştir (Barkan, 1972, s. 50).

Süleymaniye Külliyesi içindeki gerçek anlamda ilk kütüphane, cami içinde sağ galerinin sütunları arasında, parmaklıklı özel bir bölümde kurulmuştu. Bu kütüphane, I. Mahmud döneminde, 1751-1752 yıllarında Sadrazam Mustafa Bâhir Paşa tarafından düzenlenmiştir. Kütüphanede beş kütüphaneci ve beş yardımcısı görev yapmaktaydı. Haftanın beş günü açık olan kütüphane, dışarıya kitap vermezdi. Bu bilgiler, Süleymaniye Kütüphanesi'nin işleyişi ve organizasyonu hakkında değerli bilgiler sunar ve Osmanlı döneminde

kütüphaneciliğin nasıl bir yapıda olduğunu gösterir (Mülâyim, 2010, s. 114-119). Bu durum, Süleymaniye Külliyesi'nin sadece bir ibadet merkezi değil aynı zamanda eğitim ve bilgi merkezi olarak da işlev gördüğünün altını çizer. Kütüphane, zaman içinde külliye'nin bilimsel ve kültürel yaşamında önemli bir yere sahip olmuş, bilginin korunması ve yayılmasında merkezi bir rol oynamıştır (Koç, 1994, s. 44).

4.2.1.13. Muvakkithane

Muvakkithane, Osmanlı mimarisi ve kültüründe önemli bir yere sahiptir ve cami, mescit gibi dini yapıların yanında sıkça rastlanan bir kurumdur. "Vakit tayin eden" anlamına gelen muvakkidin çalıştığı yer olan muvakkithane, genellikle cami veya mescitlerin girişinde veya bahçesinde bir veya iki odadan oluşan bir yapı şeklinde inşa edilir. Süleymaniye Külliyesi'nde de muvakkithanenin varlığı, vakfiye belgelerinde belirtilmiş ve bu yapıların külliye bünyesindeki yerlerini almıştır (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

Muvakkithanenin en önemli görevi, namaz vakitlerini tespit etmek ve bu bilgiyi diğer dini görevlilerle paylaşmaktır. Muvakkitler, günün namaz vakitlerini belirlemek için çeşitli astronomik aletler kullanır. Bu aletlerle günün belirli vakitlerini tespit ederler ve bu bilgiyi müezzinlere aktarırlar. Müezzinler de ezanı bu bilgilere göre okurlar. Ayrıca, halk kendi saatlerini muvakkithanedeki saatlere göre ayarlar, bu da muvakkithanelerin toplum içindeki önemli bir işlevini gösterir (Kuran, 1980, s. 90).

Süleymaniye Külliyesi'nde muvakkithanenin, belirli görevleri ve çalışma şartlarıyla birlikte vakfiyede yer aldığı belirtilmiş ve bu görevde bulunan personel uzun yıllar boyunca hizmet vermiştir. Külliye'nin içinde muvakkithane gibi önemli dini ve toplumsal işlevleri yerine getiren yapılar dışında külliye bünyesinde ekonomik amaçlarla inşa edilmiş hamamlar, dükkânlar, kervansaraylar gibi yapılar da bulunmaktadır. Bu yapılar, külliye'nin ekonomik dayanıklılığını artırmak ve gelir sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ancak bunlar üzerinde aynı derecede durulmamıştır çünkü asıl odak noktası dini ve toplumsal işlevler olan muvakkithane gibi kurumlar olmuştur (Mülâyim, 2010, ss. 114-119).

4.2.2. Vakfın Eğitim Hizmetleri

Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin eğitim ve kültür hayatında önemli bir yere

sahip olan kapsamlı bir yapılar topluluğudur. Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan vakıf, külliye'nin ana unsurlarından biri olan medreseler aracılığıyla eğitim hizmetlerini kurumsal bir yapı içinde sunmayı amaçlamıştır. Bu medreseler hem dini hem de pozitif bilimlerde eğitim veren Osmanlı'nın eğitim sisteminin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir (Kuran, 1980, s. 90).

Vakfın eğitim hizmetleri kapsamında külliye'de dört büyük medrese inşa edilmiştir. Bu medreseler, geleneksel Osmanlı medrese mimarisinin yanı sıra Mimar Sinan'ın getirdiği yeniliklerle zenginleştirilmiştir. Camiye göre doğu ve batı yönlerinde konumlanan bu medreseler sırasıyla Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi medreseleri olarak adlandırılmıştır. Evvel ve Sâni medreseleri, caminin güney-batı yönünde yer almakta ve günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Bu medreselerde 21 kişilik akademik kadro için 23 oda, bir derslik, helalar ve müderris için bir lojman bulunmaktadır. Lojman, Osmanlı medrese mimarisinde ilk kez Süleymaniye Medreselerinde görülmüş olup eğitimcilerin konforu ve sürekliliği açısından önemli bir yeniliktir (Ziyrek, 2011, s. 22).

Medreseler, yalnızca birer eğitim kurumu olmanın ötesinde sosyal bir sistemin de parçası olarak düşünülmüştür. Derslikler, öğrencilerin birebir eğitim alabileceği ve akademik gelişimlerini sürdürebileceği şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca hücreler, derslikler ve revaklar gibi mekânlar öğrencilerin barınma ve çalışma ihtiyaçlarına uygun bir biçimde tasarlanmıştır. Her hücrede bir ocak ve niş bulunması, öğrencilerin bireysel yaşam alanlarını destekleyen bir düzenleme olarak dikkat çeker. Dersliklerin cumbalı yapısı ve Osmanlı mimarisinde ilk kez görülen niş detayı, eğitim ortamına estetik bir boyut kazandırmıştır (Çetin, 1987, ss. 12-14).

Vakfın eğitim hizmetlerinin bir diğer önemli bileşeni, medreselerin sağladığı eğitimin niteliğidir. Eğitim programları hem İslami ilimler hem de tıp, matematik, astronomi gibi pozitif bilimler alanında kapsamlı bir içerik sunmaktaydı. Süleymaniye Medreseleri, bu yönüyle yalnızca dinî bilgiyi yaymayı değil aynı zamanda devletin yönetim kadrolarında görev alabilecek nitelikli bireyler yetiştirmeyi de hedeflemiştir. Bu nedenle medreselerde ders veren müderrislerin atanması, titizlikle seçilen bireylerden oluşmuş ve akademik yeterliliğin yanı sıra ahlaki değerlere sahip kişiler olmaları gözetilmiştir (Dinç vd., 2006, ss. 404-409).

Vakfiyede medreselerin işleyişine ilişkin detaylı kurallar belirlenmiş ve bu kurallar eğitim

hizmetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla vakıf gelirleriyle desteklenmiştir. Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı çeşitli gelir kaynakları, medreselerde görev yapan müderrislerin maaşlarını ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis edilmiştir. Böylece medreselerde eğitimin kesintisiz bir şekilde devam etmesi sağlanmıştır (Kan ve Binan, 2014, ss. 94-119).

Süleymaniye Külliyesi'nin eğitim hizmetleri, Osmanlı Devleti'nin eğitim ve sosyal hizmet anlayışını yansıtan önemli bir sistemin parçasıdır. Bu medreseler, dönemin eğitim kurumları arasında öncü bir konuma sahip olmuş ve eğitimde geleneksel yaklaşımların yanında yenilikçi mimari ve organizasyonel düzenlemelerle öne çıkmıştır. Vakfın bu hizmetleri sadece Osmanlı dönemi için değil günümüz eğitim tarihi çalışmaları açısından da önemli bir referans noktasıdır.

4.2.3. Vakfın Dini Hizmetleri

Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan vakıf dinî ibadetlerin düzenlenmesi, toplumun manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve İslam dininin temel değerlerinin yaygınlaştırılması amacıyla tasarlanmıştır. Bu hizmetler külliyeye içerisindeki cami, medrese, dârülhadis ve diğer dinî yapılar aracılığıyla sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Kan ve Binan, 2014, ss. 94-119).

Külliyenin merkezinde yer alan Süleymaniye Camii, vakfın dinî hizmetlerinin ana unsurudur. Cami hem günlük ibadetlerin hem de büyük dinî merasimlerin gerçekleştirildiği bir ibadet mekânıdır. Mimar Sinan'ın özenle tasarladığı bu yapı, Osmanlı cami mimarisinin zirve eserlerinden biri olarak kabul edilir. Caminin mimarisi, Allah'ın yüceliğini ve birliğini vurgulayan estetik detaylarla donatılmıştır. Caminin büyük kubbesi, kible yönünde yer alan yarım kubbelerle desteklenerek hem görkemli hem de işlevsel bir yapı ortaya konmuştur. Ayrıca caminin iç ve dış mekânlarındaki hat sanatı örnekleri, dinî hizmetlerin görsel bir ifadesi olarak dikkat çeker. Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şeriflerden oluşan yazılar, İslam dininin temel mesajlarını estetik bir üslupla sunmaktadır (Türkoğlu, 2020, ss. 199-219).

Dinî hizmetlerin bir diğer önemli unsuru, külliye de yer alan medreseler ve dârülhadislerdir. Bu yapılar, sadece eğitim değil aynı zamanda dinî bilgilerin öğrenilmesi ve öğretilmesi için de birer merkezdir. Özellikle dârülhadis, hadis ilminin öğretilmesi ve bu alanda uzman

kişilerin yetiştirilmesi için inşa edilmiştir. Bu kurumlar, İslam'ın ilmi yönünün geliştirilmesine katkıda bulunarak vakfın dinî hizmetlerini daha geniş bir boyuta taşımıştır (Yılmaz, 2005, ss. 93-108).

Vakfın dinî hizmetleri kapsamında, toplumun farklı kesimlerine yönelik çeşitli destek mekanizmaları da oluşturulmuştur. İmarethaneler, sadece yoksullara yiyecek temin etmekle kalmamış aynı zamanda iftar ve sahur gibi dinî ibadetlerin bir parçası olan hizmetlerin yürütülmesini sağlamıştır. Bu hizmetler, dinî ve sosyal sorumluluk anlayışının bir birleşimi olarak vakfiyenin önemli bir parçasını oluşturur (Koç ve Özdemir, 2017, ss. 119-147).

Külliyenin bir diğer dinî hizmeti dârüşşifâ ve tıp medreselerinin manevi boyutudur. Bu yapılar, fiziksel sağlığın yanı sıra manevi huzurun da önemli olduğu anlayışıyla tasarlanmıştır. Hastaların iyileşme sürecinde dinî değerlerin destekleyici bir rol oynaması hedeflenmiş, bu kapsamda dârüşşifâda dualar ve Kur'an tilaveti gibi uygulamalar yapılmıştır (Yılmaz, 2005, ss. 93-108).

Süleymaniye Külliyesi'nin vakfiyesinde dinî hizmetler İslam dininin manevi, sosyal ve ilmi boyutlarını kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Cami ve diğer dinî yapılar aracılığıyla bireylerin ibadetlerini gerçekleştirebileceği mekânlar sağlanırken aynı zamanda İslam'ın ilmi mirası da korunmuş ve geliştirilmiştir. Bu hizmetler, Osmanlı toplumunun manevi bütünlüğünü sağlamada ve İslam kültürünün sürekliliğini temin etmede önemli bir işlev üstlenmiştir (Türkoğlu, 2020, ss. 199-219).

4.2.4. Vakfın Sağlık Hizmetleri

Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı toplumunun sağlık ihtiyaçlarına yönelik olarak vakıf aracılığıyla düzenli ve sistematik sağlık hizmetleri sunan önemli bir merkez olarak tasarlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan vakıf, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını desteklemeyi amaçlamış ve bu hedef doğrultusunda külliyeye bağlı çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Bu bağlamda dârüşşifâ (şifahane), tıp medresesi ve diğer destekleyici yapılar, sağlık hizmetlerinin merkezini oluşturmuştur (Benli, 2016, ss. 42-43).

Külliyenin en önemli sağlık yapılarından biri olan dârüşşifâ, hastaların tedavi edildiği ve sağlık hizmetlerinin sunulduğu bir merkezdir. Bu yapı, dönemin ileri tıbbi uygulamalarına uygun bir şekilde düzenlenmiş olup yalnızca fiziksel tedavi değil aynı zamanda manevi

şifa sağlamayı da hedeflemiştir. Dârüşşifâ, hekimlerin, cerrahların, kehhâl (göz hekimi) gibi farklı sağlık alanlarında uzmanlaşmış kişilerin hizmet verdiği bir kurumdur. Burada hastalara ilaç tedavisinin yanı sıra ruhsal tedavi yöntemleri de uygulanmış olup Kur'an tilavetleri, dualar ve geleneksel Osmanlı musiki terapisi gibi uygulamalarla hastaların manevi huzuru sağlanmaya çalışılmıştır (Yılmaz, 2006, s. 285).

Dârüşşifâ ile entegre bir yapıda bulunan tıp medresesi, sağlık hizmetlerinin sürekliliğini ve kalitesini artırmayı hedefleyen bir eğitim kurumudur. Burada Osmanlı tıbbının temel ilkeleri öğretilmiş, yeni hekimler ve sağlık personeli yetiştirilmiştir. Medrese programı, teorik ve pratik bilgilerin dengeli bir şekilde verilmesini amaçlamış, öğrenciler dârüşşifâda uygulamalı eğitim alarak mesleklerinde uzmanlaşmıştır. Bu yönüyle tıp medresesi, Osmanlı Devleti'nde sağlık eğitime ve bilimsel araştırmalara öncülük eden önemli bir kurum olarak hizmet vermiştir (Benli, 2016, ss. 42-43).

Vakfın sağlık hizmetleri yalnızca bireysel tedaviyle sınırlı kalmamış aynı zamanda toplumsal sağlık bilincinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Dârüşşifâ ve tıp medresesi, halkın sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmış ve ücretsiz sağlık hizmetleri sunarak toplumun her kesimine hitap etmiştir. Bu anlayış, Osmanlı sosyal adalet sisteminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda vakfın gelirlerinden sağlanan düzenli bütçe, dârüşşifâ ve tıp medresesinin ihtiyaçlarını karşılamış, personel maaşları ve ilaç temini gibi hizmetlerin sürekliliğini sağlamıştır (Özdemir, 1984, s. 66).

Dârüşşifâ, mimari açıdan hem işlevsellik hem de estetik dikkate alınarak tasarlanmıştır. Hasta odaları, hekimlerin çalışma alanları, ilaç hazırlık birimleri ve diğer destekleyici alanlar, sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Yapının revaklı avlusu hem hastalar hem de sağlık personeli için huzurlu bir atmosfer sunmuş, tedavi sürecinin bir parçası olarak fiziksel ve ruhsal iyileşmeyi desteklemiştir (Yılmaz, 2006, s. 285).

Süleymaniye Külliyesi'nin sağlık hizmetleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışının somut bir örneğidir. Vakfın dârüşşifâ ve tıp medresesi aracılığıyla sunduğu sağlık hizmetleri, yalnızca bireylerin fiziksel sağlık ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış aynı zamanda toplumun genel refahını artırmayı hedeflemiştir. Eğitim ve tedavi hizmetlerinin bir arada sunulduğu bu sistem, Osmanlı tıp tarihine katkıda bulunmuş ve sonraki dönemlerde de örnek alınmıştır. Vakfın sağlık hizmetleri, Osmanlı toplumunda sağlık

sisteminin gelişiminde önemli bir role sahiptir (Benli, 2016, ss. 42-43).

4.2.5. Süleymaniye Külliyesinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi

Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin zirve dönemlerinden biri olan Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) inşa edilmiş ve 1557 yılında tamamlanmıştır. Bu külliye, sadece mimari bir başyapıt olmakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik yapısının da çok yönlü bir yansıması olmuştur. İçerisinde cami, medrese, dârüşşifâ, hamam, imaret ve kervansaray gibi pek çok yapıyı barındıran Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı sosyal, ekonomik ve dini hayatını bir bütün olarak ele alan bir sistemin merkezinde yer almaktadır.

Süleymaniye Külliyesi, toplumun farklı kesimlerine hizmet sunmak üzere tasarlanmıştır. Cami, halkın dini ibadet ihtiyaçlarını karşılayan bir merkez iken medreseler bilimsel ve dini eğitim vererek ülkenin entelektüel sermayesini desteklemekteydi. Dârüşşifâ, sağlık hizmetlerini topluma ulaştıran bir kurum olarak dönemin modern tıp anlayışının bir yansımasını temsil etmiştir. Bu yapıların her biri, Osmanlı toplumunda sosyal refahı sağlamaya yönelik çıkartılmış yasalara ve dini esaslara dayalı bir sistemin parçasıydı.

Külliye içerisinde bulunan imaret, halkın gıda ihtiyacını karşılayan bir sosyal yardım kurumuydu. Bu yapı, sadece yoksullara yemek dağıtmakla kalmamış aynı zamanda seyahat eden yolcuların ve öğrencilerin de beslenme ihtiyacını karşılamıştır. Günlük üretim kapasitesi ve çeşitli yemek dağıtımıyla imaret, toplumsal dayanışmanın kurumsallaşmasının bir sembolü olmuştur.

Dârüşşifâ, Osmanlı'nın sağlık hizmetleri sisteminde önemli bir yere sahipti. Burada halkın fiziksel ve ruhsal hastalıkları tedavi edilmekte, tıp medresesi aracılığıyla yeni hekimler yetiştirilmekteydi. Bu durum hem sağlık hizmetlerinin sürekliliğini sağlamış hem de Osmanlı çağdaş tıp anlayışına öncülük etmiştir.

Süleymaniye Medreseleri, Osmanlı eğitim sisteminin en üst düzeyde temsil edildiği kurumlardandır. Dini ve pozitif bilimlerin bir arada okutulduğu bu medreseler, devletin yönetim kadroları için nitelikli bireyler yetiştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu medreselerde verilen eğitim toplumsal adaletin sağlanmasında önemli bir rol oynamış, çağın şartlarına uygun bilim insanları yetiştirilmesini sağlamıştır.

Süleymaniye Külliyesi'nin inşa ve işletme giderleri, vakıf sistemi ile karşılanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın vakfiyesinde, külliye ait gelir kaynaklarının detaylı bir şekilde belirlenmiş olması yapının sürekliliğini sağlayan önemli bir unsurdur. Bu gelir kaynakları tarımsal arazi gelirleri, ticaret hanları, çarşılar ve kervansaraylardan elde edilen gelirlerden oluşmaktadır.

Vakfa ait olan çiftlikler ve tarımsal alanlar, külliye düzenli bir gelir sağlamıştır. Bu gelirler hem vakfın işletme masraflarını karşılamış hem de sosyal yardım faaliyetlerinin finansmanına olanak tanımıştır. Külliye bağli olarak inşa edilen hanlar, dükkânlar ve kervansaraylar, ticari faaliyetlerin bir merkezi olmuş ve bu faaliyetlerden elde edilen gelir, külliyein sürekliliğini sağlamıştır. Bu yapılar, Osmanlı ekonomisinin çok yönlü yapısının bir parçası olarak hem yerel hem de uluslararası ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Vakfın gelirleri külliye bağli birimlerin bakımı ve işletme giderleri için ayrılmış, artan kısımlar ise halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmıştır. Bu finansal yapı, Osmanlı vakıf sisteminin toplumsal dengeyi ve dayanışmayı sağlayan temel unsurlarından biri olmuştur.

Süleymaniye Külliyesi'nin sosyo-ekonomik önemi, Osmanlı toplumunun dayanışma ve yardımlaşma anlayışının bir yansımasıdır. Külliye sunulan hizmetler sadece belli bir sınıfa değil, toplumun her kesimine hitap etmiş ve bu da Osmanlı sosyal yapısındaki kapsayıcılığı ortaya koymuştur. İmaretten yararlanan yoksullar, medreselerde eğitim alan öğrenciler, dârüşşifâda tedavi edilen hastalar ve ticari faaliyette bulunan esnaf, bu yapının toplumsal fonksiyonunu oluşturan başlıca unsurları temsil etmektedir.

Bu yapılar, İslam'ın yardımlaşma ve adalet prensiplerini pratiğe dökülmüş ve toplumsal refahın artırılmasında kritik bir rol oynamıştır. Vakfın sürdürülebilir gelir kaynakları ve özenle tasarlanıp yönetilen hizmet birimleri, Osmanlı sosyal politikasının en iyi örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısını anlamak için kritik bir öneme sahiptir. Dini, eğitim, sağlık ve sosyal yardım hizmetlerini bir arada sunan bu yapı, Osmanlı'nın toplumsal düzene verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Vakfın gelir kaynakları, sürekliliğinin sağlanması için titizlikle yönetilmiş ve toplumsal refahı desteklemek üzere planlanmıştır. Süleymaniye Külliyesi Osmanlı toplumunun dayanışma, adalet ve hizmet anlayışının somut bir yansıması olarak hem döneminde hem de sonrasında

bir model niteliği taşımıştır.

4.3. Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin Sosyo-Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi

Fatih Külliyesi'nden Süleymaniye Külliyesi'ne dek Osmanlı vakıf sistemi mimarî, malî ve sosyal politikalar açısından büyük bir evrim yaşamıştır. Fatih Külliyesi, klasik Osmanlı vakıf modeline uygun olarak yapılandırılmıştır. Bu dönemde muhasebe sistemi, vakfiye hükümlerine bağlı kalınarak basit kayıtlarla yürütülmüştür. Orbay'a göre bu erken dönem vakıflar "düzenli mali denetim mekanizmalarından yoksundur" (Orbay, 2018, s. 211). Buna karşın Süleymaniye Külliyesi vakfı, 16. yüzyılda gelişen devlet muhasebesi uygulamaları doğrultusunda çift girişli muhasebe sistemini benimsemiş ve gelir-gider kayıtlarını ayrıntılı defterlerle yürütmüştür. Orbay, bu bağlamda Süleymaniye vakfının "meticulous financial records"¹² ile çalıştığını ve bu yönüyle klasik vakıflardan ayrıldığını vurgulamaktadır (Orbay, 2018, s. 217).

Fatih Vakfı'nın iktisadî faaliyeti daha çok kırsal üretime dayalıdır; şehir esnafıyla doğrudan ekonomik ilişkilere girmemiştir. Buna karşılık Süleymaniye Külliyesi vakfı, şehir ekonomisiyle bütünleşik bir yapıya sahiptir. Orbay'ın ifadesiyle vakıf, "kasap ve manav gibi esnafla borç ilişkisi kurarak" hem mal temin etmiş hem de yerel ticareti desteklemiştir (Orbay, 2017, s. 143). Bu, vakfın sadece bir tüketici değil, aynı zamanda şehirli esnaf için sürdürülebilir bir ekonomik ortak olduğunu göstermektedir.

Fatih vakfının gelirleri durağan yapıya sahip olduğundan, olağanüstü durumlarda (savaş, kıtlık vb.) hizmetlerin sürekliliği tehdit altına girebilmiştir. Orbay, erken dönem vakıfların "income shocks"¹³ karşısında zayıf kaldığını belirtmektedir (Orbay, 2018, s. 203). Buna karşın Süleymaniye vakfı, uzun vadeli kira sözleşmeleri, nakit rezervleri ve borçlanma gibi esnek yöntemlerle krizleri daha etkili yönetmiştir. Bu özellik, vakfın kurumsal direncini artırmış ve sosyal hizmetlerin sürekliliğini sağlamıştır (Orbay, 2018, s. 219).

Fatih ve Süleymaniye külliyeleeri, Osmanlı vakıf sisteminin iki farklı gelişim aşamasını temsil etmektedir. Fatih Külliyesi vakfı, klasik hayır kurumunun temelini oluştururken; Süleymaniye vakfı, bu modeli kurumsal, mali ve toplumsal düzeyde daha karmaşık ve

¹²Titizlikle tutulmuş, ayrıntılı ve denetlenebilir mali kayıtlar anlamına gelmektedir.

¹³Gelirde ani ve beklenmedik düşüşleri ifade eder; özellikle kıtlık, savaş, vergi kaybı gibi durumlarda yaşanır.

sürdürülebilir hale getirmiştir. Orbay’ın çalışmaları, bu evrimi sadece mimarî değil, aynı zamanda ekonomik ve yönetsel açılardan da ortaya koymakta; imparatorluk vakıflarının şehir yaşamındaki aktif ve düzenleyici rolünü vurgulamaktadır. Aşağıdaki tabloda iki külliye’nin belli açılardan karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 1. Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin Karşılaştırması

	Fatih Külliyesi	Süleymaniye Külliyesi
Kuruluş Amacı	Klasik hayrat hizmetleri (cami, medrese, sağlık)	Çok katmanlı külliye hizmetleri (sosyal, kültürel, ekonomik)
Muhasebe Sistemi	Vakfiye temelli, sade ve klasik muhasebe kayıtları. Sayısal kayıtlar sınırlı. Orbay’a göre “düzenli mali denetim mekanizmalarından yoksun”dur (Orbay, 2018, s. 211).	Çift girişli defter düzeniyle ayrıntılı mali kayıtlar tutulmuştur. 1608 yılına ait bir defterde toplam gelir: 1.889.722 akçe, bakiye: 5.778 akçe (Orbay, 2018, s. 217)
Gelir Kaynakları	Tarımsal toprak, kira, mülk gelirleri.	Kırsal & kentsel mülk, ticari üniteler, çift-ihale.
Esnaf İlişkileri	Esnafla doğrudan ilişki kurulmamıştır; kırsal üretime dayalı gelir yapısı vardır.	Vakıf, şehir esnafına borçlanarak hem malzeme temin etmiş hem de piyasayı desteklemiştir. 1609 yılı borçlanması: 54.500 akçe (Orbay, 2017, s. 143)
Kriz Yönetimi	Durağan gelir yapısı nedeniyle olağanüstü durumlarda hizmetlerin devamlılığı kesintiye uğrayabilir. “Income shocks” karşısında dirençsizdir (Orbay, 2018, s. 203).	Uzun vadeli kira sözleşmeleri, eski alacakların tahsili ve borçlanma yoluyla mali krizlere karşı direnç geliştirmiştir. Örn. 1603’te borçla finanse edilen harcama: 180.000 akçe, açık: 64.500 akçe (Orbay, 2018, s. 219)
Kurumsal Etki	Yerel düzeyde hayır hizmetleri sunan geleneksel bir modeldir.	Kent ekonomisi ve kamu hizmetleriyle iç içe geçmiş, sürdürülebilir ve çok işlevli bir sosyal organizasyon modelidir.

(Kaynak: Orbay, 2017; 2018)

Tablo 1’de görüldüğü gibi Fatih Vakfı, geleneksel hayır kurumlarını örnek almış, Süleymaniye vakfı ise daha karmaşık ve çok yönlü bir kamu kurumu olmuştur. Yine Fatih Vakfı, gelir kaynakları açısından büyük ölçüde kırsal üretime bağlı kalmış, Süleymaniye Vakfı ise şehir esnafı ile de ilişkiler geliştirerek aktif biçimde ekonominin içinde olmuştur. Fatih dönemindeki vakıf yapısı, sabit gelirleri sebebiyle daha kırılgan bir yapıdadır. Ancak Sultan Süleyman döneminde vakıf yapısı esnek mali aksiyonlarla kriz olsa dahi istikrarlı kalabilmiş, toplumsal hizmetlerin kesintiye uğramaması sağlanmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde vakıflar hem dinî hem de sosyo-ekonomik yapının ayrılmaz bir parçası olarak devlete ve topluma çok yönlü katkılar sağlamıştır. Vakıfların dinî boyutu, Osmanlı toplumunun işlevsel bir parçası olan İslam hukukuna dayanmakta ve İslam'ın yardımlaşma ve dayanışma ilkelerini hayata geçirme aracı olarak değerlendirilebilir. Vakıflar, toplumdaki sosyal dayanışmayı güçlendiren yapılar olmuş ve aynı zamanda dini değerlerin somut bir şekilde uygulandığı bir alan olarak Osmanlı düzeninin istikrarına katkı sağlamıştır.

Vakıfların sosyal boyutu, Osmanlı Devleti'nin çok etnikli ve çok dinli yapısının birlik ve beraberlik içinde sürmesinde kritik bir rol oynamıştır. Vakıflar, çeşitli sosyal hizmetlerin finansmanı ve organizasyonu konusunda devletin üzerindeki yükü azaltmış, çoğu zaman kamu hizmetlerini tamamlayıcı bir işlev üstlenmiştir. Hastaneler, kütüphaneler, okullar, kervansaraylar ve aşevleri gibi yapılar vakıflar aracılığıyla inşa edilerek Osmanlı toplumunun sosyal refahını artırmış ve toplumdaki eşitsizlikleri gidermeye yönelik önemli katkılar sunmuştur. Aynı zamanda vakıflar kadınların sosyal hayatta aktif bir rol almasına da olanak tanımış, kadınların kurucusu oldukları vakıflar aracılığıyla toplumda önemli bir yer edinmelerini sağlamıştır.

Vakıfların ekonomik boyutu ise Osmanlı Devleti'nin mali yapısına ve özel sektörün gelişimine çeşitli katkılar sunmuş özellikle vakıf gelirlerinin örgütlü bir şekilde kullanımı sayesinde Osmanlı ekonomisinin sürekliliği sağlanmıştır. Vakıflar, gayrimenkul ve diğer mal varlıklarının birer ekonomik kaynak olarak kullanılmasını sağlamış ve bu kaynaklardan elde edilen gelirler toplumsal hizmetlerin finansmanında önemli bir rol oynamıştır.

Para vakıflarının Osmanlı döneminde finansal anlamda oldukça önemli katkıları olduğu görülmektedir. Ekonomik yaşama direkt etkisi olan bu vakıflar dönemin tüccarlarının ve esnafının finansman ihtiyacını, nakde ihtiyacı olanları piyasadaki tefecilerin yüksek faizlerinden koruyarak karşılamıştır. Para vakıflarına uygulanan işletim oranlarının önceden vakfiyelerle belirlenmesi ve vakıfların bağlayıcılık hükmü sayesinde piyasa için

belirleyici ve dengeleyici unsur olmuştur. Osmanlı'da uzun yıllar banka kurulmadığı için bu vakıflar bankaların ihtiyaç sahiplerinde fon sağlama görevini görmüş, temel gaye kâr elde etmek olmadığı için de elde edilen gelirler Osmanlı'da dini, kültürel ve eğitim alanındaki kurumların harcamalarına ve burada çalışan imam, müezzin, müderris vb. kişilerin istihdamında da rol oynamıştır. Para vakıfları eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kültür ve bayındırlık hizmetlerini yerine getirerek devletin bütçesinden herhangi bir harcama olmadan bu hizmetleri yerine getirmişlerdir. Ayrıca toplumda ortak ihtiyaçların karşılanmasında, dayanışmanın artırılmasında esnaf sandıkları, orta sandıkların kurulmalarında önemli hizmetler görmüştür. Sonuç olarak para vakıfları uzun yıllar Osmanlı toplumunda önemli bir işlev sahibi olmuş, toplumun hem finansman ihtiyacını karşılamada yanında vakfedilme amacı çerçevesinde birçok hayır hizmetini ifa etmişlerdir.

Ayrıca vakıf sistemi, Osmanlı Devleti'nde sermaye birikimine ve yerel ekonomilerin gelişimine katkı sağlamış, ticaret yolları ve kent merkezlerinin canlanmasında etkili olmuştur. Vakıf mallarının özel bir statüye sahip olması, bu malların uzun vadede korunmasını sağlamış ve ekonominin istikrarlı bir şekilde yürütülmesine katkıda bulunmuştur. Ancak vakıfların zamanla yozlaşma ve suistimal sorunlarıyla karşı karşıya kaldığı da bir gerçektir. Bu durum vakıfların denetim ve düzenlemeye tabi tutulmasını gerektirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, süreklilik arz eden yapısıyla sadece dönemin toplumsal ve ekonomik sorunlarına çözüm üreten bir araç olmamış aynı zamanda Osmanlı medeniyetinin dünyaya bıraktığı kalıcı bir miras olarak da değerlendirilmiştir. Bu çalışma vakıfların dini, sosyal ve ekonomik boyutlarını tarihsel bir perspektifle ele alarak Osmanlı toplumunun dinamiklerini anlamamızı kolaylaştırmış ve vakıfların bugün dahi örnek alınabilecek bir kurum modeli sunduğunu gözler önüne sermiştir.

Kısacası, vakıfların Osmanlı Devleti'ndeki rolü sadece tarihsel bir konu olmaktan öte günümüz toplumsal ve ekonomik sorunlarına çözüm arayışlarında da önemli bir referans noktası olarak değerlendirilebilir. Yardımlaşma, dayanışma ve sosyal refahın öne çıktığı vakıf anlayışı, modern dönemde sivil toplum örgütlerinin ve hayırseverlik faaliyetlerinin temelini oluşturabilecek niteliktedir. Bu bağlamda vakıf sisteminin Osmanlı toplumu için ifade ettiği anlam ve önemi daha derinlemesine incelemek, tarihsel çalışmalar kadar sosyal bilimlerin diğer alanlarına da katkı sağlayacak önemli bir adım olarak düşünülebilir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde vakıfların sosyo-ekonomik hayat üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla Fatih ve Süleymaniye Külliyesi seçilmiştir. Bu külliyelerin seçilmesinin sebebi Osmanlı medeniyetinin zirve dönemlerine ışık tutan çok yönlü yapılar olarak sadece mimari özellikleriyle değil aynı zamanda sosyo-ekonomik boyutlarıyla da derinlemesine incelenmeyi hak etmektedir. Fatih Sultan Mehmet tarafından 15. yüzyılda inşa edilen Fatih Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin ilk büyük külliye projelerinden biridir ve şehrin sosyal ve ekonomik yaşamının merkezi olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman tarafından 16. yüzyılda inşa ettirilen Süleymaniye Külliyesi ise Osmanlı mimarisinin zirvesi olarak kabul edilmekte ve çok yönlü hizmetleriyle vakıf sisteminin ulaştığı boyutu ortaya koymaktadır.

Çalışma kapsamında Fatih ve Süleymaniye Külliyelerinin seçilmesinin en önemli nedeni, farklı dönemlere ait bu külliyelerin, vakıf anlayışının değişim ve sürekliliğini göstermede önemli birer örnek teşkil etmesidir. Fatih Külliyesi ve Süleymaniye Külliyesi, Osmanlı'da vakıfların sosyo-ekonomik boyutunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu iki külliyenin seçilmesindeki bir diğer neden, farklı sultanların dönemlerinde hayata geçmiş olmalarıdır. Bu durum, vakıf sisteminin zamanla nasıl evrildiğini anlamaya olanak tanımaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in merkeziyetçi devlet anlayışı ve Kanuni Sultan Süleyman'ın âdil yönetim felsefesi, vakıf hizmetlerine yansıyan farklı sosyal ve ekonomik önceliklerin işaretlerini taşımaktadır. Her iki külliye de inşa edildikleri dönemlerin şartlarını ve sultanların vizyonunu yansıtarak Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik ve dini yapısının bir özeti niteliğindedir.

Fatih Külliyesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ideallerinin önemli bir temsili olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal dayanışma, eğitim ve dini hizmetlerin entegrasyonu ile vakıf sisteminin sosyo-ekonomik rolü vurgulanmıştır. Bu külliye, Fatih Sultan Mehmet'in merkezi otoriteyi sağlamlaştırma çabalarının bir simgesi olmuş ve bir başkent vizyonu ile inşa edilmiştir. Aynı zamanda İslam kültürünün şehir düzenine özgü nitelikleri özümseyerek bir örnek oluşturmuştur.

Süleymaniye Külliyesi ise Osmanlı'nın altın çağı olarak kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman döneminin siyasi ve kültürel kudretini simgelemektedir. Bu külliye, sadece bir dini merkez olmanın ötesine geçerek bilimi, sanatı ve toplumsal hizmetleri bir arada sunan

bir kompleks olarak tasarlanırken Osmanlı'nın evrensel vizyonunu yansıtmıştır. Süleymaniye, Sinan'ın mimari dehasıyla zirveye ulaşan bir şehircilik anlayışını temsil etmektedir.

Her iki külliye de sosyo-ekonomik açıdan incelendiğinde, iki külliye'nin Osmanlı toplumunun çok boyutlu yapısına ışık tuttuğu görülmektedir. Fatih Külliyesi daha yerel bir vizyon doğrultusundaki ihtiyaçlarla inşa edilirken Süleymaniye Külliyesi ise daha evrensel bir tasarım ve vizyona sahiptir. Fatih Külliyesi, imparatorluğun dini ve idari temelini kuvvetlendirme amacına hizmet ederken Süleymaniye Külliyesi ise Osmanlı'nın entelektüel, sanatsal ve dini alanlarda ulaştığı en yüksek noktaları temsil etmiştir.

Osmanlı vakıf sistemi, 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar geçen süreçte mimarî yapıların gelişiminin yanı sıra mali uygulamalar ve sosyal hizmet anlayışı bakımından da önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm, Fatih Külliyesi ile Süleymaniye Külliyesi vakıfları karşılaştırıldığında belirgin biçimde izlenebilmektedir. Bu bakımdan Fatih Külliyesi'nin vakıf modeli, erken dönem Osmanlı uygulamalarına uygun biçimde şekillenmiş olup, vakfiyede belirtilen kurallar çerçevesinde sade ve durağan bir muhasebe sistemine dayanmaktadır. Bu tür vakıflarda gelir ve giderlerin kaydı oldukça sınırlı tutulmuş, düzenli bir denetim ve hesap kontrolü mekanizması geliştirilememiştir. Buna karşılık, Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı vakıf yapısı, klasik formdan ayrılarak daha kurumsal ve sistematik bir yapıya bürünmüştür. Özellikle 16. yüzyılda Osmanlı maliyesinde görülen gelişmelere paralel olarak, bu vakıfta gelir ve giderlerin ayrıntılı biçimde kaydedildiği, denetimi kolaylaştıran yeni muhasebe teknikleri benimsenmiştir.

İktisadi faaliyetler bakımından da iki külliye vakfı arasında farklılıklar dikkat çekmektedir. Fatih Vakfı, gelir kaynaklarını büyük ölçüde kırsal üretime dayandırmış, şehirli esnafla ekonomik ilişki kurma yoluna gitmemiştir. Süleymaniye Vakfı ise yalnızca malî hizmetlerin finansmanını değil, aynı zamanda kent ekonomisini desteklemeyi de hedeflemiş, şehir esnafı ile borçlanma temelli ilişkiler geliştirerek piyasaya aktif biçimde katılmıştır. Bu yönüyle vakıf, yalnızca bir tüketici konumunda kalmamış, aynı zamanda şehirli üretici ve tüccarlar için sürdürülebilir bir ekonomik ortak hâline gelmiştir.

Ayrıca, vakıfların olağanüstü koşullardaki dayanıklılığı da birbirinden farklıdır. Fatih döneminde oluşturulan vakıf yapısı, gelirlerinin sabit oluşu nedeniyle savaş, kıtlık ya da benzeri kriz dönemlerinde hizmetlerin aksamasına neden olabilecek bir kırılganlık

taşımaktadır. Buna karşın Süleymaniye Vakfı, uzun vadeli kira anlaşmaları, nakit rezerv oluşturma ve borçlanma gibi esnek mali stratejilerle kriz anlarında dahi istikrarını koruyabilmiş, toplumsal hizmetlerin kesintiye uğramadan sürdürülebilmesini sağlamıştır.

Genel olarak bakıldığında, Fatih ve Süleymaniye külliyesi, Osmanlı vakıf sisteminin birbirini izleyen iki evresini temsil eder. İlki geleneksel hayır kurumlarını örneklerken, ikincisi daha karmaşık, sürdürülebilir ve çok işlevli bir kamu kurumu modelini ortaya koymaktadır. Yaşanan bu değişim, sadece fiziksel yapılar veya hizmet alanları ile sınırlı kalmamış, vakıfların kent hayatındaki ekonomik ve yönetsel rollerinin de genişlemesine olanak sağlamıştır.

Fatih ve Süleymaniye Külliyesi Osmanlı'nın çeşitli dönemlerinde sosyal, ekonomik ve dini önceliklerin nasıl bir araya geldiğini göstermesi bakımından çok önemli birer tarihsel belge niteliği taşımaktadır. Her iki külliye de vakıf sistemi aracılığıyla topluma kalıcı değerler kazandırmış ve günümüzde dahi şehircilik, sosyal dayanışma ve kültürel miras alanlarında örnek alınacak yapılar olmuşlardır. Bu yapıların sağladığı katkıların detaylı olarak incelenmesinin, Osmanlı'nın sosyo-ekonomik dönemler arasındaki farklılıkları anlamamıza yardımcı olacağı, aynı zamanda gelecekteki mimari ve sosyal projeler için bir referans kaynağı oluşturacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (1988). Mimar Sinan'ın eğitim yapıları. *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı çağ ve eserleri / 1* içinde (s. 267).
- Akgündüz, A. (1988). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgündüz, A. (1988). *Osmanlı vakıf hukuku* (Yay. No. 104). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgündüz, A. (1996). *İslam'da vakıf müessesesi ve tarihi gelişimi* (Yay. No. 27). Ensar Yayınları.
- Akgündüz, A., Öztürk, S., & Baş, Y. (2005). *Üç devirde bir mabed: Ayasofya*. OSAV Yayınları.
- Aksozan, F. (1988). Süleymaniye-Fatih külliyesi. Z. Sönmez (Haz.), *Mimar Sinan dönemi Türk mimarlığı ve sanatı* içinde (s. 17). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Altınay, A. R. (1935). *On altıncı asırda İstanbul hayatı (1553–1591)*. Devlet Basımevi.
- Ateş, N. (2017). Osmanlı'da vakıf-külliye-şehir ilişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2), 151–164.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 1–39.
- Barkan, Ö. L. (1942). Süleymaniye Câmî ve İmareti inşaatı (1550–1557) ve bu münasebetle Osmanlı imar sistemi'ne dair bir tetkik. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1(1–2), 279–364.
- Barkan, Ö. L., & Ayverdi, S. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri H.953/M.1546*. İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Barkan, Ö. L. (1972). *Süleymaniye Camii ve İmareti inşaatı (1550–1557)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Başol, S. (2008). *Kentleşme, ekonomi ve sosyal hayat yönleriyle 17. yüzyıl Bursa vakıfları* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve vakıf sisteminin şehre kattığı değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10(1), 157–175.
- Bayındır, S. (2005). *İslam hukuku penceresinden faizsiz bankacılık*. Rağbet Yayınları.

- Benli, G. (2016). Süleymaniye Darüşşifası'nda eğitim-sağlık kurgusu üzerine bazı tespitler. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 39, 42–43.
- Berki, A. H. (1940). *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kütüphanesi.
- Berki, A. H. (1978). *Açıklamalı Mecelle*. Hikmet Yayınları.
- Beyatlı, A. (2013). *Fâtih Sultan Mehmed'in 877/1472 tarihli vakfiyyesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bulut, M. (2014). Osmanlı dünyasında vakıflar ve finans. *Vakıf ve İktisat Sempozyumu*, 26–39.
- Canatar, M. (2004). *İstanbul vakıfları tahrir defteri 1009-(1600)*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Cantay, G. G. (2014). Fatih Darüşşifası'nın han'a dönüştürülme teşebbüsü. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4, 1–12.
- Cebeci, İ. (2010). *Modern İslam iktisadı literatüründe murabaha tartışmaları* [Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Cevdet Paşa, A. (1993). *Tarih-i Cevdet* (Cilt 1). Üçdal Neşriyat.
- Çelik, T., & Yıldırım, S. Ö. (2015). İstanbul Fatih Külliyesi binalarında yapısal sorunlar ve nedenleri. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 5(1–2), 1–26.
- Çetin, E. (1987). Süleymaniye külliyesi. *Vakıf Haftası Dergisi*, 5, 95–98.
- Çizakça, M. (2006). Osmanlı dönemi vakıflarının tarihsel ve ekonomik boyutları. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması* (ss. 21–31). Tüsev.
- Demirel, Ö. (2000). *Sivas şehir hayatında vakıfların rolü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Denктаş, M. (1995). Karaman'daki klasik dönem Osmanlı camileri. *Vakıflar Dergisi*, 25, 125–131.
- Dinç, G., Naderi, S., & Kanpolat, Y. (2006). Süleymaniye Külliyesi: A historically important medical, scientific, and cultural center. *Neurosurgery*, 59(2), 404–409.
- Kuban, D. (2000). *İstanbul: Bir kent tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul* (2. baskı, Z. Rona, Çev.). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı tarihinde bazı faizsiz kredi uygulamaları ve modern Türkiye'de faizsiz bankacılık tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 1–24.
- Dumlu, E. (2015). XVI. yüzyıl Osmanlı uleması arasında para vakıfları etrafında cereyan eden tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal–Çivizâde, Birgivî). *İlahiyat Tetkikleri*

Dergisi, 44, 303–337.

Durmuş, M. E., & Kaya, S. (2018). Türkiye’de vakıflar üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (1984–2016). *Vakıflar Dergisi*, 49, 131–146.

Dündar, A. (2000). *Arşivlerdeki plân ve çizimler ışığı altında Osmanlı imar sistemi (XVIII ve XIX. yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erdoğan, M. (1962). Son incelemelere göre Fatih Camii’nin yeniden inşası meselesi. *Vakıflar Dergisi*, 5, 161–192.

Erdoğan, Z. (1990). Vakıfların sosyal fonksiyonları. *Fırat Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 95–116.

Eren, F. (1987). Osmanlı dönemi vakıfları. [Çevrimiçi].
<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/775/Eren.pdf?sequence=1> (Erişim tarihi: 22.05.2024).

Ergin, O. (1945). *Fatih İmareti vakfiyesi*. İstanbul Belediyesi Yayınları.

Ertem, A. (2011). Osmanlı’dan günümüze vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 36, 25–66.

Erten, H. (2001). *Konya şer’iyye sicilleri ışığında ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eyice, S. (1994). Fatih Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 265–270.

Eyice, S. (1995). Fâtih Camii ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/fatih-camii-ve-kulliyesi>

Göçek, F. M. (1993). Musadara. *Encyclopaedia of Islam* (2. ed., Cilt 7, ss. 101–139). Leiden–New York: Brill.

Günay, Ü. (2003). XV. yüzyıl Osmanlı toplumunda sosyo-kültürel yapı, din ve değişme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 21–47.

Hatemi, H. (1979). *Medeni hukuk tüzetkîşileri*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Hayashi, K. (2008). Fatih vakfiyelerinin tanzim süreci üzerine. *Belleten*, 72(263), 73–94.

İdriz, S. (2009). Üsküp’te Müslümanlar: Dînî ve etnik kimlik bağlamında sosyolojik bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 591–608.

İhsanoğlu, E. (2003). Fâtih Külliyesi Medreseleri ne değildi! Tarih yazıcılığı bakımından tenkit ve değerlendirme denemesi. *Osmanlılar ve Bilim: Kaynaklar Işığında Bir Keşif*, 45–97.

İlhan, M. (2015). *Osmanlılarda vakıf müessesesi*. Tarih Yayınları.

İnalcık, H. (1990). İstanbul: An Islamic city. *Journal of Islamic Studies*, 1, 1–23.

- İnan, G. (2020). Kitaplarla tarih yazmak: Fatih Külliyesi'ndeki I. Mahmûd Kütüphanesi için kitap isimleriyle söylenmiş bir tarih manzumesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 25(25), 421–490.
- Kahraman, S. A. (2009). *16. yüzyıl başlarında Karaman Vilayeti vakıfları* (S. 21–59). Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kala, E. S. (2020). Fatih Külliyesi ve Ayasofya-i Kebir Vakfı (Hayır Müesseseleri, Hizmetleri, Görevlileri ve Yönetimi). *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 15, 99–130. <https://doi.org/10.16947/fsmia.758040>
- Kan, T., & Binan, D. (2014). İstanbul Süleymaniye külliyesi örneğinde külliye için bir yönetim modeli önerisi. *Tasarım+ Kuram*, 10(17), 94–119.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı vakıf medeniyeti*. Bilge Yayınevi.
- Keleş, H. (2001). Vakfiyelere göre XV. yüzyılda Bursa'da imar faaliyetleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 178–201.
- Koç, A., & Özdemir, Ö. (2017). Kanûnî vakfiyesi'ne göre Süleymaniye Camii ve görevlileri. *Diyanet İlmi Dergi*, 53(2), 119–147.
- Koç, H. (1994). Süleymaniye kütüphânesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 104). Kültür Bakanlığı–Türk Tarih Vakfı.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid devri eğitim sistemi* (S. 86–106). Türk Tarih Kurumu.
- Korkmazer, S. (2023). *Osmanlı Devleti döneminde Kıbrıs'ta kurulan vakıflar (1570–1826)* [Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Korkut, C., & Bulut, M. (2017). XV. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı para vakıfları ve modern finans kurumlarının karşılaştırılması [A comparison between Ottoman cash waqfs and modern financial institutions between 15th and 19th centuries] (No. 84204). *University Library of Munich*.
- Kozak, İ. E. (1994). *İbn-i Haldun'a göre insan–toplum–iktisat*. Pınar Yayınları.
- Kuban, D. (1994). Süleymaniye külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 96). Kültür Bakanlığı–Türk Tarih Vakfı.
- Kuran, A. (1980). *Mimar Sinan*. Hürriyet Yayınları.
- Kurt, A. (2013). *Şer'i açıdan vakıf ve vakıfların muhasebe usulü* (S. 51–79). İslami Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Kurtkan Bilgiseven, A. (1992). *Eğitim sosyolojisi: Kavramlar, teoriler, eğitim yolu ile kalkınmanın esasları* (5. bs.). Filiz Kitabevi.
- Köprülü, M. F. (1938). Vakıf müessesesi ve vakıf vesikalarının tarihî ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 1, 1–7.

- Mülâyim, S. (2010). Süleymaniye Camii ve Külliyesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/suleymaniye-camii-ve-kulliyesi>
- Okur, K. H. (2005). Para vakıfları bağlamında Osmanlı hukuk düzeni ve Ebussuud Efendi'nin hukuk anlayışı üzerine bazı değerlendirmeler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7–8), 33–58.
- Omerov, M. (2020). *Tanzimat'tan Osmanlı hâkimiyeti'nin sonuna kadar Makedonya'da vakıflar* [Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Onar, S. S. (1966). *İdare hukukunun umumi esasları* (Cilt 2, ss. 664–679). Akgün Matbaası.
- Orbay, K. (2017). The magnificent Süleymaniye owed a debt to the butcher and the grocer. *Middle Eastern Studies*, 53(1), 15–28.
<https://doi.org/10.1080/00263206.2016.1210760>
- Orbay, K. (2018). Imperial waqfs within the Ottoman waqf system. *Endowment Studies*. Brill.
- Özcan, A. (2007). *Fatih Külliyesi II Hazire*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı para vakıfları: Kanuni dönemi Üsküdar örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, T. (2008, Ekim). Osmanlı toplumuna özgü bir finansman modeli: Para vakıfları. *Çerçeve*, 16(48), 124–128.
- Öztürk, A. (1995). Elmalılı M. Hamdi Yazır gözüyle vakıflar. Ankara: TDV Yayınları, ss. 100–105.
- Öztürk, N. (1983). *Menşei ve tarihi gelişimi açısından vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (1984). *Hayri ve sosyal hizmetler açısından vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, N. (2001). *Fatih Külliyesi'nde çorba kapısı* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi].
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı–Türkiye iktisadi tarihi 1500–1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Selçuk, F. (1965). Vakıflar (başlangıcından 18. yüzyılına kadar). *Vakıflar Dergisi*, 6, 23.
- Semiz, Y. (2016). Osmanlı Devleti'nde para vakıfları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(1), 89–101.
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı cemiyetinde para vakıfları üzerinde münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1–4), 207–220.

- Tanman, M. B. (1988). Sinan'ın mimarisi: İmaretler. In S. Bayram (Ed.), *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı çağ ve eserleri* (Cilt 1, s. 333–353). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Taşkesen, M. Ö. (2017). Osmanlı döneminde sosyal refah sistemi olarak vakıflar. *İş ve Hayat*, 3(5), 57–66.
- Temizer, N. C. (2021). Vakıf sistemi: Osmanlı ve Batı karşılaştırması. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(2), 141–162.
- Texier, C., & Pullan, P. (1864). *Byzantine architecture: Illustrated by examples of edifices erected in the East during the earliest ages of Christianity, with historical & archaeological descriptions*. London: Day & Son.
- Türkoğlu, İ. (2020). İstanbul'da kentsel hafızanın devamlılığı: Pantokrator Manastırı ile Süleymaniye Külliyesi'nin karşılaştırması. *Vakıflar Dergisi*, 53, 199–219.
- Unan, F. (2004). Medreseler ve Osmanlı merkezi yönetimi. *Koomduk İlimler Jurnalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 1–7.
- Unan, F. (2013). *Kuruluşundan günümüze Fâtih Külliyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *İlmiye teşkilâtı* (s. 33). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları* (Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı. *Türk Dili Kurumu Yayınları*, 1, 41–61.
- Ünver, A. S. (1946). *Fatih Külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü & Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı. (2003). *Fatih Sultan Mehmed vakfiyeleri*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Çamlıca Kültür ve Yardım Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, N. (2008). Türk-İslam toplumunda dayanışma kültürünün müesseseleşmesi olarak vakıflar. In *Sosyal ve Ekonomik Hayatta Vakıfların Yeri* (ss. 25–66). İstanbul: Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi: Bir sosyal tarih incelemesi* (ss. 21–89). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, D. Y. (2006). Süleymaniye Dârüşşifâsı ve Tıp Medresesi. *Health in the Ottomans*, 1, 285.
- Yılmaz, Y. (2005). Osmanlı örgün eğitiminde ve Süleymaniye medreselerinde müderrisler. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14), 93–108.

- Yılmaz, Y. (2008). *Kanuni vakfiyesi ve Süleymaniye Külliyesi* (ss. 20–23). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yılmaz, Y. (2024). Kanuni dönemi dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerin merkezi Süleymaniye Külliyesi. *Journal of Analytic Divinity*, 8(1), 65–96.
- Yüksel, H. (1991). Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolü (1585–1683) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Sivas: Dilek Matbaası.
- Ziyrek, A. (2011). *Süleymaniye Külliyesi türbeleri ve haziresi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Zuhayli, Z. (1994). *İslam fikhı ansiklopedisi* (ss. 260–267). İstanbul: Risale Yayınları.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı: Ali BEYTAR		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapakdaki ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Ozet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	
10	İkinci ve üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Ozet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Ozet; tek sayfa, tekararlık, tek paragraph kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf format kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf yöntemi APA7 ☐ CMS ☐ ISNAD ☐		
Genel değerlendirme		
18	Etik beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul/Onay sayfasında belirtilen oybirliği/oyçokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

İmza:

Danışman Adı Soyadı: